

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

F. Kočiš, Izomorfizmus v syntaxi	193
Š. Peciar, O používaní zlomkových výrazov	201
F. Buffa, O rozličnej motivovanosti nárečových odvodených slov	212

DISKUSIE

V. Uhlár, Hranice štandardizácie v toponymii	221
J. Rybák, O neurčitých zámenách	228
M. Mikluš, Ešte raz o slovnodruhovej povahe výrazov <i>poď (ho)</i> a <i>hybaj (ho)</i>	234

SPRÁVY A POSUDKY

Slovenské jazykovedné časopisy a zborníky L. Dvonč	240
O slovakistike v Rumunskej socialistickej republike. J. Muránsky	245
Kráľ, A.: Model rečového mechanizmu. M. Ivanová-Šalingová	247
Slovenská monografia o zloženom súvetí. G. Horák	248
Brabcová, R.: Městská mluva v Brandýse nad Labem. A. Habovštiak	250

ROZLIČNOSTI

Povinovatý, povinovatosť. J. Horecký	253
Spojenia <i>cez noc, za noc, z noci na ráno, z noci na deň</i> vo frazeologických jednotkách. E. Smiešková	254
Chorzów — (z) Chorzova. J. Jacko	255

František Kočiš

IZOMORFIZMUS V SYNTAXI

Izomorfizmus ako lingvistický termín nie je pojmovo presne vymedzený a ani sa nepoužíva vždy v rovnakom zmysle. V poľskom Slovníku jazykovednej terminológie (1968) sa napr. definuje ako paralelizmus v štruktúre zvukovej a sémantickej roviny jazyka. O paralelizme alebo o období štruktúrnych vzťahov medzi prvkami ostatných rovín jazyka sa tu nehovorí nič, ale zdá sa, že sa takýto paralelizmus ani nevylučuje. Ako príklad na izomorfizmus sa v tomto slovníku uvádza princíp dvojčlennosti, na ktorom spočíva štruktúra slabiky a vety (konštitutívnym členom slabiky je samohláska, vo vete týmto členom je prísudok, akcesorickým členom v slabike sú spoluhlásky, vo vete predmet a atributívne determinanty). Ukazuje sa teda, že princíp izomorfie — tak ako sa ilustruje v tomto slovníku — je vo svojej podstate syntaktický jav.

V tomto príspevku nám nepôjde o izomorfizmus medzi jazykovými rovinami. Chceme poukázať na to, ako sa prejavuje v jednej rovine, v skladbe, a to medzi jednotlivými syntaktickými útvarmi: syntagmou, vetou, jednoduchým súvetím a zloženým súvetím. Bude to však iba pokus o naznačenie problematiky a o zhodnotenie súčasného stavu v chápaní izomorfizmu syntaktických javov.

Jedným z impulzov na napísanie tejto úvahy o izomorfizme bol príspevok V. A. Belošapkovovej o tejto problematike. V článku *Složnoje predloženiye i slovosočetaniye (K voprosu ob izomorfizme v sintaksičeskoj sisteme)* V. A. Belošapkovová (1974) konštatuje, že v prúde nových syntaktických názorov izomorfné chápanie formálnej stavby syntaktickej roviny zapadlo a ostalo nepovšimnuté. Pritom sama je toho názoru, že izomorfné chápanie skladby je neobyčajne plodné a že interpretačnú a organizujúcu silu izomorfie v syntaxi možno identifikovať najmä vtedy, keď sa všetky základné syntaktické útvary sledujú súčasne a najmä keď sa na syntaktickú stavbu jazyka pozeráme zhora — cez súvetie, keď súvetie nevnímame izolovane, lež ako jeden z útvarov syntaktického systému. Pri pohľade na syntaktickú rovinu cez súvetie odhaľujú sa spoločné príznaky v štruktúre

súvetia a syntagmy. Tieto spoločné príznaky sú konšitutívne pre obidva syntaktické útvary. Tento fakt nie je v syntaktickej teórii dostatočne ocenený.

V. A. Belošapkovová ďalej konštatuje, že súvetie a syntagma sú si blízke predovšetkým v tom, že i jeden i druhý útvar predstavuje spojenie dvoch alebo niekoľkých komponentov a že nemôže byť jednoslovné (jednokomponentné). Pre jednoduchú vetu je zasa charakteristické, že môže byť jednoslovná (napr. *Svitá. Požiar!*).

Z ďalších jej myšlienok vyberáme v zhrnujúcej podobe tieto:

1. Pre syntax syntagmy a súvetia východiskovými pojmami sú pojmy minimálnej konštrukcie a syntaktického vzťahu.

2. Základným (prvotným) objektom syntaxe je jednoduchá syntagma a jednoduché súvetie. Sú založené na jednorazovom použití jedného syntaktického vzťahu. Zložené konštrukcie syntagmy aj súvetia sú spojením (kombináciou) niekoľkých minimálnych konštrukcií.

3. Izomorfizmus ako inherentná vlastnosť syntaktického systému sa najzreteľnejšie prejavuje v oblasti syntagmatických vzťahov slov a tvarov a v oblasti viet ako komponentov súvetia.

4. Protiklad medzi priraďovacím vzťahom ako syntaktickým vzťahom, na základe ktorého sa spájajú jednofunkčné komponenty, a podradovacím vzťahom ako vzťahom, na základe ktorého sa spájajú rôznofunkčné komponenty, tvorí základ syntaktického systému.

V. A. Belošapkovová má pravdu, keď tvrdí, že myšlienka o izomorfných vzťahoch v syntaktickej rovine sa v teórii primerane nerozvíja, že je akosi v úzadí. Napriek tomu však nemožno tvrdiť, že by sa s týmto pojmom v syntaxi vôbec nepracovalo. V našej lingvistickej literatúre sa izomorfizmus začal častejšie spomínať v diskusii o zloženom súvetí, príp. mimo tejto diskusie, ale tiež v súvislosti s istým paralelizmom v štruktúre vety, súvetia a zloženého súvetia. Treba však povedať, že izomorfné chápanie štruktúry syntaktických útvarov sa formulovalo v slovenskej syntaktickej teórii už dávno pred touto diskusiou.

Najpregnantnejšie ho formuloval J. Ružička (1959): Je prísna paralela medzi štruktúrou jednoduchéj a zloženej vety, pretože syntagmatické vzťahy sú rovnaké bez ohľadu na druh alebo stavbu členov syntagmy (s. 28). A ďalej: Základným princípom triedenia sú syntagmatické vzťahy, a to v celej syntaxi (podčiarkol F. K.) bez ohľadu na to, akú podobu majú jazykové jednotky spojené do vyššej jednotky syntagmatickým vzťahom (s. 28 n.).

Téza J. Ružičku o izomorfných vzťahoch v syntaktickej rovine bola namierená proti klasifikácii vedľajších viet na obsahové a doplnovacie, ďalej proti vyčleňovaniu bezspojkových súvetí ako osobitného druhu sú-

vetia a zdôvodňovala a obhajovala klasifikáciu vedľajších viet podľa ich vetnočlenskej platnosti („podradovacie súvetie je spojenie takých viet, z ktorých jedna má úlohu vetného člena druhej“ — s. 29). Táto vetnočlenská klasifikácia vedľajších viet (a tým vlastne celého systému podradovacích súvetí) sa dôsledne uplatnila a uplatňuje v syntaktických štúdiách týkajúcich sa problematiky vedľajších viet i v učebniciach slovenského jazyka. Názornou ukážkou takéhoto spracovania vedľajších viet sú štúdie J. Ružičku o vedľajších vetách so spojkou *že* (1958), so spojkou *aby* (1955), so spojkou *keď* (1956), so spojkami *pretože*, *lebo* (1959, 1954), J. Oravca o spojke *ako* (1954), J. Mistríka (1962, s. 37–42). K prehĺbeniu a k dôslednej realizácii syntagmatického princípu v klasifikácii vedľajších viet prispieva i štúdia J. Kačalu *Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?* (1965). Novšie sa problematiky klasifikácie vedľajších viet dotýka G. Horák (1972). Z jeho konfrontácie dvoch klasifikačných východísk (syntagmatické a sémantické kritérium) vychádza syntagmatické kritérium ako základné, ostatné kritériá (vrátane sémantického) pokladá za pomocné (pracovné, interpretačné, experimentálne) a hierarchicky nižšie (porov. s. 109).

Demonštrovať izomorfizmus v syntaxi iba na základe realizácie determinatívneho (podradovacieho) vzťahu v rámci jednoduchej vety a jednoduchého súvetia (podradovacieho) by však bolo málo i napriek tomu, že determinatívny vzťah je veľmi výrazným syntaktickým vzťahom, na základe ktorého sa konštituuje štruktúra jednoduchej vety a prevažná časť jednoduchých a zložených súvetí. Popri podradovacom vzťahu treba v syntaxi správne vidieť aj priradovací vzťah a treba ho hodnotiť ako základný vzťah medzi rovnorodými a rovnocennými syntaktickými prvkami, ako vzťah syntakticky rovnocenný s podradovacím vzťahom. Keby sme tento fakt obchádzali alebo negovali, dopúšťali by sme sa v teórii skladby základnej chyby, bol by to nedialektický prístup k hodnoteniu základných syntaktických vzťahov.

Tak ako oproti determinatívnej syntagme stojí v súvetí izomorfný (paralelný) útvar jednoduché podradovacie súvetie, aj oproti koordinatívnej (priradovacej) syntagme stojí jednoduché priradovacie súvetie. A tak ako sa táto štruktúrna paralela medzi determinatívnou syntagmou a jednoduchým podradovacím súvetím ďalej špecifikuje podľa vetnočlenskej funkcie základných a rozvíjajúcich prvkov vety (napr. oproti prívlastku v jednoduchej vete stojí v súvetí prívlastková vedľajšia veta, oproti predmetu predmetová vedľajšia veta atď.), rovnako aj medzi priradovacou syntagmou a priradovacím súvetím sa izomorfný vzťah špecifikuje podľa významového vzťahu oboch komponentov, vyjadreného príslušnou priradovacou spojkou alebo (pri bezspojkovom zlučovaní) obsahovou súvislosťou a zviazanosťou týchto komponentov.

Priraďovací vzťah sa v koordinatívnej syntagme realizuje štyrmi spôsobmi z pravej parataxy: 1. zlučovacím (spojkami alebo asyndeticky), napr. *otec a matka; otec, matka*; 2. stupňovacím, napr. *otec, ba i matka*; 3. odporovacím, napr. *nie otec, ale matka; nadaný, ale lenivý*; 4. vylučovacím, napr. *otec alebo matka*. Týmto štyrom základným syntaktickým (syntagmatickým) konštrukciám zodpovedajú štyri typy jednoduchého priraďovacieho súvetia (zlučovacie, stupňovacie, odporovacie a vylučovacie).

V okruhu nepravnej parataxy sa najčastejšie uvádzajú tieto významové vzťahy medzi vetami: dôvodový (vysvetľovací), dôsledkový a prípustkový. V nepravnej parataxe — na rozdiel od spôsobov priraďovania v pravej parataxe — sa tieto vzťahy zvyčajne realizujú v súvetných útvaroch, zriedkavo v príslušných koordinatívnych syntagmách. Túto okolnosť si vysvetľujeme tým, že kolízia medzi formálnym (gramatickým) priradením viet a ich významovým vzťahom v týchto priraďovacích súvetiach neumožňuje bežné tvorenie a praktické využívanie syntagiem tohto druhu. P. Ondrus (1971) uvádza na syntagmy so vzťahmi nepravého priraďovania takéto príklady: *neskúsený, lebo mladý* (syntagma s dôvodovým vzťahom), *mladý, a preto neskúsený* (syntagma s dôsledkovým vzťahom), *velikánska, i keď nejasná, múdry, hoci mladý* (syntagmy s prípustkovým vzťahom). Okrem toho uvádza príklad na vysvetľovací vzťah (*na východnom Slovensku, a to v Prešove*), ale v tomto prípade skôr ide o apozičný vzťah s vysvetľovacím významovým odtienkom.

Uvedené syntagmy zreteľne naznačujú nesúlad medzi významovým vzťahom obidvoch komponentov syntagmy a jeho gramatickým vyjadrením. V uvedených príkladoch existuje však aj istá diskrepancia medzi používanými spojkami. V dôvodovej priraďovacej syntagme figuruje podradovacia spojka *lebo*, v dôsledkovej syntagme priraďovacia spojka *a preto* a v prípustkovej syntagme podradovacie spojky *i keď, hoci*. Pritom vieme, že v dôvodových súvetiach s nepravou parataxou sa používajú priraďovacie spojkové výrazy *veď, totiž, ináč* (nie podradovacia spojka *lebo*, ako je to v uvedenej syntagme *mladý, lebo neskúsený*), v dôsledkových priraďovacích súvetiach sa používajú spojky *preto, a preto, a tak, a teda* (tie sa môžu využívať aj v príslušných syntagmách, porov. *mladý, a preto [preto, a teda] neskúsený*), v prípustkových priraďovacích súvetiach ako spojka figuruje spojka *a* (nie podradovacia spojka *hoci*). Z tohto porovnania sa ukazuje, že iba priraďovacie spojky *preto, a preto, a teda* sa uplatňujú aj v dôsledkových priraďovacích súvetiach, aj v príslušných dôsledkových syntagmách. Tu možno teda hovoriť o úplnej izomorfii medzi koordinatívnou syntagmou s dôsledkovým vzťahom a dôsledkovým súvetím s nepravou parataxou. V ostatných dvoch paralelných typoch syntagiem a súvetia (s dôvodovým a prípustkovým významovým vzťahom) je

diskrepancia medzi spojkami v tom zmysle, že zvyčajné priraďovacie spojky alebo spojkové výrazy z dôvodového (vysvetľovacieho) a prípustkového súvetia nemožno použiť v príslušných syntagmách. Tieto spojky (dôvodové *veď*, *totiž*, *ináč* a prípustková spojka *a*) nie sú schopné spájať príslušné komponenty v syntagme. Tento fakt treba pokladať za signál, ktorý naznačuje, že je tu potrebná ďalšia dôkladná analýza dôvodového a prípustkového súvetia z nepravnej parataxy a že dôkladnejšie a komplexnejšie treba preskúmať aj podstatu a funkčnú nosnosť spájacích výrazov z dôvodového a prípustkového súvetia z nepravnej parataxy. Pravda, pozitívne výsledky tu môže priniesť iba synoptický, nie izolovaný výskum priraďovacích syntagiem a príslušných jednoduchých priraďovacích súvetí.

Okrem týchto dvoch oblastí (oblasť jednoduchých syntagiem a oblasť jednoduchého priraďovacieho a podraďovacieho súvetia), v ktorých možno plodne rozvíjať teóriu syntaktického izomorfizmu, existujú ďalšie dve syntaktické oblasti, v ktorých sa rovnako explicitne prejavuje syntagmatický princíp ako konštitutívny a organizujúci prvok. Je to oblasť zloženej syntagmy a oblasť zloženého súvetia. Na izomorfný vzťah medzi týmito dvoma oblasťami poukázal už J. Mistrík (1962, s. 42–45). O vzťahoch medzi vetami v zložených súvetiach J. Mistrík hovorí, že sú podobné vzťahom medzi vetnými členmi a že štruktúra zložených súvetí je analogická so štruktúrou jednoduchej vety a jednoduchého súvetia. Keďže sa v klasifikácii zloženého súvetia pridŕžiava starších piatich typov, nevyčerpáva všetky varianty realizácie priraďovacieho a podraďovacieho vzťahu v zloženej syntagme. Ku každému z piatich typov zloženého súvetia uvádza paralelnú štruktúru zloženej syntagmy (podrobnejšie o tom porov. Kočiš, 1973, s. 31–33). Mistríkov izomorfný pohľad na tieto dve oblasti sa ukázal ako veľmi inštruktívny najmä v diskusii o zloženom súvetí. V tejto diskusii však ešte nešlo o konkrétne porovnávanie týchto dvoch oblastí alebo o vyčerpávajúcu konfrontáciu štruktúry zložených syntagiem a štruktúry zloženého súvetia (hoci takýto postup by bol istým spôsobom uľahčil napr. aj vymedzovanie jednotlivých typov zloženého súvetia). Až po monografickom spracovaní zložených súvetí sa ukázalo, že existuje pomerne striktná paralela medzi stavbou zloženej syntagmy a štruktúrou jednotlivých typov zloženého súvetia (porov. i Mlacek, 1974).

Na podrobné štúdium a úplnú konfrontáciu izomorfných črt medzi zloženými syntagmami a zloženými súvetiami by však bolo potrebné zistiť všetky možné minimálne typy zložených syntagiem. Šlo by tu o konštrukcie s troma a v niektorých prípadoch so štyrmi komponentmi, medzi ktorými sa realizuje alebo priraďovací vzťah (koordinatívne čiže priraďovacie zložené syntagmy) alebo podraďovací vzťah (determinatívne čiže podraďovacie zložené syntagmy) alebo priraďovací a podraďovací vzťah

súčasne (koordinatívno-determinatívne zložené syntagmy). Súhrnné spracovanie syntaxe jednoduchých i zložených syntagiem v slovenskej syntaxi zatiaľ chýba. Túto oblasť pomerne podrobne spracúvajú sovietske akademické gramatiky, napr. aj Gramatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka (Moskva, Nauka 1970, s. 488–539).

O zistenie izomorfných znakov v zložených koordinatívno-determinatívnych a determinatívno-koordinatívnych syntagmách (*otec a matka pracujú, spieva lahodne a čisto*) a v zložených súvetiach šiesteho typu ($H_1 - H_2 \rightarrow V$ a štvrtého typu $H \rightarrow (V_1 - V_2)$) sme sa pokúsili v článku *Globálna determinácia* (Kočiš, 1974).

Porovnávaním uvedených syntaktických útvarov sme napr. zistili, že existuje štruktúrny rozdiel medzi zloženými syntagmami, v ktorých priradenými komponentmi sú hlavné alebo nadradené vetné členy (sú to tzv. koordinatívno-determinatívne syntagmy), a zloženými syntagmami, v ktorých priradenými komponentmi sú rozvíjacie vetné členy (sú to tzv. determinatívno-koordinatívne syntagmy). Na rovine zloženého súvetia totiž týmto syntagmám zodpovedajú dva rozličné typy zloženého súvetia: s koordinatívno-determinatívnymi syntagmami korešponduje šiesty typ zloženého súvetia a s determinatívno-koordinatívnymi syntagmami korešponduje štvrtý typ zloženého súvetia.

Štruktúrne rozdiely medzi obidvoma uvedenými druhmi zloženej syntagmy bolo možné odhaliť iba ich porovnaním s príslušnými typmi zloženého súvetia. Ukazuje sa, že viaceré štruktúrne vlastnosti zložených syntagiem ostávajú v rovine jednoduchej vety latentné a do istej miery syntakticky irelevantné (napr. viacnásobnosť hlavných vetných členov a viacnásobnosť rozvíjajúcich vetných členov) a že explicitne a naplno sa prejavujú až v štruktúre zloženého súvetia ako izomorfné syntaktické príznaky. To značí (konštatujeme to zhodne s V. A. Belošapkovovou), že pomocou analýzy štruktúrnych vzťahov syntaktickej roviny (pri predpoklade syntaktickej izomorfie) možno presnejšie vymedziť a identifikovať štruktúrne vzťahy medzi komponentmi nižšej syntaktickej roviny (tu konkrétne medzi rovinou zloženého súvetia a rovinou syntagmy).

Podobným postupom sme sa pokúsili objasniť vzťahy v zloženej syntagme utvorenej dvoma alebo viacerými príslovkovými určeniami (napr. *veľmi pekne spievať, sedieť vzadu v lavici, prísť v pondelok ráno o desiatej hodine*), príp. predmetom alebo prívlastkom a príslovkovým určením (napr. *ušiť šaty za dva dni, veľmi vysoký dom*), a to v štúdiu *Príslovkové určenie v zloženej syntagme*.¹ Spornou otázkou v zloženej syntagme tohto druhu je otázka vzťahu medzi jednotlivými adverbiami komponentmi

¹ Príspevok vyjde v zborníku *Jazykovedné štúdie XIII* (v tlači).

(príp. medzi predmetom a príslovkovým určením). V Slovenskej gramatike (1968) sa o týchto adverbialných komponentoch konštatuje, že nie je medzi nimi nijaký syntaktický vzťah a že takéto zložené príslovkové určenie treba chápať ako celok, t. j. ako jedno príslovkové určenie (konkrétne sa to vzťahuje na spojenie *vzadu v lavici, včera večer*). V. Šmilauer (1968) vidí v zloženej príslovkovej syntagme pomerne zložité a diferencované vzťahy, medzi nimi aj prístavkový vzťah (napr. *letos v únore, zde nad Vltavou*). R. Schnek (1967, 1968) spojenia typu *dnes o piatej, v škole na lavici* pokladá za postupne rozvíjané príslovkové určenie, čiže pokladá ich za determinatívne syntagmy, pričom túto determinatívnu syntagmu odlišuje od prístavkovej syntagmy *v škole, v lavici*. P. Ondrus (1974) spojenie [*ostal*] *vzadu, pri plote* pokladá za viacnásobné príslovkové určenie. J. Hrbáček (1972) tu hovorí o apozícii príslovkových komponentov, ktoré sú na rovnakej syntaktickej úrovni (nie sú teda ani priradené, ani podradené), napr. spojenie *dole pod podlahou* významovo analyzuje takto: *dole, pod podlahou, dole, t. j. pod podlahou*. Medzi obidvoma komponentmi vidí sémantickú determináciu, nie však syntaktickú závislosť.

Nazdávame sa, že iba pomocou komplexného prístupu k syntaktickému hodnoteniu zložených syntagiem s osobitným zreteľom na izomorfii syntaktických javov bude možno nájsť uspokojujúce riešenie vzťahov v zloženej syntagme utvorenej príslovkovými určeniami. Bude treba vziať do úvahy všetky potenciálne zložené syntagmy s príslovkovým určením a najmä zložené syntagmy typu *z poľa prišiel večer*, v ktorých o priamom syntaktickom vzťahu príslovkových určení *z poľa* a *večer* nemožno vôbec uvažovať, a potom štruktúru týchto zložených syntagiem konfrontovať s príslušným typom zloženého súvetia, v ktorom sa realizujú obdobné syntaktické vzťahy ako v zložených syntagmách. Paralelu medzi zloženou syntagmou *z poľa prišiel večer* nachádzame v treťom type zloženého súvetia vo variante s hlavnou vetou v strede súvetia: $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$ (*Keď ju človek zbadal, nebolo ťažko zistiť, kam poletí*), izomorfný vzťah je medzi zloženou syntagmou *prišiel z poľa večer* a variantom tretieho typu zloženého súvetia $H \rightarrow V_1 \oslash V_2$ (napr. *Matúš sa priplazil ku guľometu hlbokým výmoľom, ktorý bol veľmi neschodný, aby nepriateľovi znemožnil príchod do dediny*).

V štruktúre obidvoch variantov možno zreteľne vidieť, že medzi vedľajšími vetami nie je nijaký syntaktický vzťah (porov. Kočiš, 1973, s. 121–130). Z toho môžeme spätne usudzovať, že ani v syntagmách, ktoré sme uviedli, sa medzi jednotlivými komponentmi nerealizuje nijaký syntaktických vzťah. Explicitnosť realizácie (príp. nerealizácie) syntaktických vzťahov v rovine zloženého súvetia tu pomáha osvetliť a dôslednejšie riešiť

realizáciu vzťahov v zloženej syntagme s komplexným príslovkovým určením.

Komplexné spracovanie syntaktickej roviny z hľadiska izomorfie vzťahov prehĺbi nielen syntaktickú teóriu, ale umožní aj jednotnejší a relatívne ucelenejší a najmä presnejší výklad syntaktickej roviny v škole na hodinách slovenského jazyka.

Literatúra

BELOŠAPKOVA, V. A.: Složnoje predloženiye i slovosočetaniye (K voprosu ob izomorfizme v sintaksičeskoj sisteme): In: Grammatičeskoje opisaniye slavjanskich jazykov. Red. N. J. Švedovová. Moskva, Nauka 1974, s. 79–89.

GOLĄB, Z. — HEINZ, A. — POŁAŃSKI, K.: Słownik terminologii językoznawczej. 1. vyd. Varšava, Państwowe wydawnictwo naukowe 1968, s. 265.

HORÁK, G.: O triedení vedľajších viet. Slovenská reč, 38, 1973, s. 103–109.

HRBÁČEK, J.: Pokus o výklad prístavkového vzťahu. Slovo a slovesnosť, 33, 1972, s. 223–228.

KAČALA, J.: Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety? Slovenská reč, 30, 1965, s. 223–232.

KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 272 s.

KOČIŠ, F.: Globálna determinácia. Slovenská reč, 39, 1974, s. 278–285.

MISTRÍK, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11–12. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 27–46.

MLACEK, J. (rec.): Kočiš, F.: Zložené súvetie v slovenčine. In: Slavica Slovaca, 9, 1974, č. 3, s. 334.

ONDRUS, P.: Vetný rozbor v príkladoch. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 5 n.

ONDRUS, P.: Viacnásobné príslovkové určenie vo vete typu *Ostal vzadu, pri plote*. Slovenská reč, 39, 1974, s. 98–100.

ORAVEC, J.: Spojovacia príslovka a spojka *ako*. Slovenská reč, 19, 1854, s. 280–287.

RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie.

4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7–34.

RUŽIČKA, J.: Podradňovacia spojka *že*. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 321–356.

RUŽIČKA, J.: Používanie spojky *aby* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 20, 1955, s. 290–301.

RUŽIČKA, J.: Podradňovacia spojka *keď*. Slovenská reč, 21, 1956, s. 339–351.

RUŽIČKA, J.: Spojky *pretože, lebo*. Slovenská reč, 24, 1959, s. 231–235.

RUŽIČKA, J.: Spojka *lebo*. Slovenská reč, 19, 1954, s. 135–142.

SCHNEK, R.: O grafickom zobrazovaní vetnej stavby. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 14, 1967/68, s. 210–211.

SCHNEK, R.: O grafickom znázorňovaní vetnej stavby. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 15, 1968/69, s. 47–57.

ŠMILAUER, V.: Učebnice větného rozboru. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968, s. 78–79.

O POUŽÍVANÍ ZLOMKOVÝCH VÝRAZOV

Používanie zlomkových výrazov v spisovnej slovenčine nie je dosiaľ dostatočne podrobne kodifikované. Doterajšie kodifikačné príručky znamenávajú iba niekoľko základných pravidiel o morfolologickej a syntaktickej stránke používania niektorých zlomkových výrazov. Najviac pozornosti sa v nich venuje spojeniam so zlomkovými výrazmi *pol* a *štvrt*. Ale ani poučky o používaní týchto výrazov a slovných spojení s nimi nie sú úplné a niektoré poučky nie sú presné. Je však evidentné, že časté narábanie s najrozmanitejšími zlomkovými výrazmi v rozličných štatistikách a pri presných výpočtoch v modernej technike vyžaduje formulovať výstižné pravidlá aj o používaní veľmi zložitých zlomkových výrazov v zhode s normami súčasného spisovného jazyka.

Zrekapitulujeme si v skrátenej podobe základné pravidlá o používaní zlomkových výrazov, ako ich podávajú jednotlivé kodifikačné príručky.

Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. 1971) v §-e 132 *Zlomky* (s. 79–80) uvádzajú tieto poučky:

Zlomkový výraz *pol* (jednoduchý i zložený) je nesklonný. Napr. *pol litra*, *po pol litri*, *s pol litrom*. Podobne: *tri a pol litra*, *s tri a pol litrom*. Nesklonné sú i výrazy *pol druha*, *pol trefa* ... Napr.: *pol druha litra*, *po pol piata metri*, *s pol štvrtá litrom* ...

Zlomkové výrazy sa viažu s podst. menom v 2. p. jedn. č. Napr.: *pol (tri a pol, pol druha, štvrt, tri štvrte) litra, kila, hodiny, tridsaťpäť a pol percenta* ... Ale: *dva a pol sto*, *dva a pol tisíc*, *pol druha sto*, *pol druha tisíc*.¹

Slovko *raz* v zlomkových výrazoch používame v podobe *ráz*, napr. *jeden a pol ráz*, *tri a pol ráz*, *dvadsaťjeden a pol ráz*. Zlomkové výrazy s *-krát*, *-násobný*, *-násobne* píšeme takto: *jedenapolkrát*, *triapolkrát*, *triapolnásobný (tri-aštvrtňásobný)*, *triapolnásobne*; *21,5-krát (21,5 ráz)*, *17 1/2-krát (17 1/2 ráz)*.

Zlomkové výrazy *štvrt* a *tri štvrte* bývajú nesklonné pri mierach a váhach. Napr.: *štvrt hodiny (metra, kila, litra)* – *tri štvrte hodiny (metra, kila, litra)*; *po štvrt hodine (metri, kile, litri)*; *pred štvrt (tri štvrte) hodinou*; *so štvrt metrom, kilom, litrom* ...

Morfológia slovenského jazyka (MSJ, 1966) v kapitole *Zlomkové číslovky* (s. 331–333) si všíma okrem morfolologickej a pravopisnej stránky zlomkových výrazov aj ich väzbu a slovnodruhovú platnosť. O číslovkách *pol* a *štvrt* uvádza MSJ tieto základné poučky:

„Číslovka *pol* je nesklonná. Číslovka *štvrt* má v singulári nesklonný tvar *štvrt* a v pluráli nesklonný tvar *štvrte*.“²

¹ Táto poučka o väzbe zlomkových výrazov je neúplná.

² Druhá časť tejto poučky nevystihuje správne jazykovú skutočnosť.

Dalej sa spresňuje poučka o väzbe čísloviek *pol* a *štvrt* takto: „Ak ide o väzbu s D., L. a I., meno meraného (deleného) predmetu je v tom páde, ktorý si vyžaduje väzba, inde je meno predmetu v G. sg. alebo G. pl.“³

MSJ prináša nové poučky o väzbe zlomkových výrazov *štvrt* a *pol* pri určovaní času: „Zlomková číslovka *štvrt* pri určovaní času v spojení *štvrt na, tri štvrte na* sa viaže so základnou číslovkou, zriedkavejšie aj s číslovkou radovou: *štvrt na desať, štvrt na dvanásť*“ ... „pri zlomkovej číslovke *pol* príslušná hodina sa vyjadruje radovou číslovkou v G., napr. *pol druhej, pol šiestej, pol jedenástej*.“⁴

O zlomkových výrazoch typu *pol druha* sa v MSJ hovorí v kapitole o radových číslovkách, a to celkom neorganicky pod nadpisom *Radová číslovka stý* (s. 347). Uvádza sa tam nepresná poučka, že „po zlomkovej číslovke *pol* máva G. sg. radových čísloviek menný tvar *pol druha litra, pol šiesta metra, pol desiata kila múky*“.⁵ Potom sa v čiastočne spresnenej formulácii opakuje obsah poučky o väzbe číslovky *pol* zo s. 331: „Podstatné meno označujúce mieru je v G. sg., ak výraz má syntaktické postavenie N., G. a A.; v ostatných prípadoch má tvary príslušných pádov.“ Dalej nasleduje nepresná poučka: „Meno meranej látky je vždy v G. sg.“⁶

Iné jednoduché zlomkové výrazy typu *polovica/polovina, tretina, desatina, jedenadvadsatina* všima si MSJ najmä z hľadiska ich tvorenia a výskytu. O ich väzbe sa uvádzajú tieto dve poučky: „Meno veci, ktorej kvantita sa určuje zlomkovými výrazmi *polovica/polovička/polovina, tretina, štvrtina* atď., stojí v G. sg. alebo pl.“⁷ „Zlomkový výraz je v tom páde, ktorý si žiada väzba a súvislosť“ (s. 332).

Zlomkové výrazy typu *dve tretiny, sedem päťín, dve desatiny* a zložité zlomkové výrazy (tzv. miešané čísla) typu *1 2/3, 2 1/5, 3 3/4, 5,75* a pod., ba ani výrazy typu *jeden a pol*, synonymné s výrazmi typu *pod druha*, MSJ nezaznamenáva.

Slovenská gramatika (1968) okrem známych poučiek o číslovkách *pol* a *štvrt* uvádza poučku o väzbe spojení číslovky *pol* so slovesom: „Ak je toto spojenie podmetom, sloveso má neosobný tvar: *veselilo sa pol dedi-*

³ Táto poučka je nepresná, lebo nehovorí, kedy je meno predmetu v G. sg. a kedy v G. pl. Okrem toho je uvedená poučka vecne chybná, keďže „meno meraného predmetu“ je vždy v genitíve (sg. alebo pl.) bez ohľadu na väzbu a väzba sa prejavuje na pomenovaní miery: *v pol litri* (6. p.) *vody* (2. p. sg.), *so štvrt metrom* (7. p.) *látky* (2. p. sg.), *s pol kilom* (7. p.) *jablík* (2. p. pl.). Okrajové sú prípady ako *pol slova, o pol zime, v pol novembri*, v ktorých mieru vyjadruje sama číslovka *pol* a väzba sa prejavuje na pomenovaní veci, keďže číslovka *pol* je nesklonná.

⁴ Žiada sa doplniť: Ale *pol jednej*.

⁵ Takto formulovanej poučke odporujú časové údaje typu *pol druhej, pol tretej*.

⁶ V tejto poučke sú dve nepresnosti: 1. Meno meranej látky môže byť nielen v G. sg., ale aj v G. pl.: *pol druha kila klincov, jablák*; V G. sg. sú vždy iba látkové mená, ktoré nemajú pl. 2. Väzba látkového mena s genitívom nezávisí od zlomkového výrazu typu *pol druha*, ako by to nepriamo vyplývalo z cit. formulácií v MSJ (ináč by sa tu táto okolnosť nespomínala), ale závisí od substantíva označujúceho mieru: *meter látky, liter mlieka – pol druha metra látky, pol druha litra mlieka*.

⁷ Žiada sa spresniť, kedy je meno veci v G. sg. a kedy v G. pl.

ny.“ Na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu i MSJ Slovenská gramatika zaznamenáva ako náležité spojenia *pol tretej minúty*, *pol druhej hodiny* (vôbec neuvádza typ *pol druha hodiny*) a označuje tieto spojenia nevhodne ako „číslovky ženského rodu“ (§ 318, s. 241). MSJ charakterizuje spojenia typu *pol druhého roka*, *pol druhej hodiny* ako „oveľa zriedkavejšie“ v porovnaní s tvarmi typu *pol druha roka*, *pol druha hodiny* (s. 347), ale ich nehodnotí záporne z hľadiska spisovnej normy.

Používanie zlomkových výrazov v súčasnej spisovnej slovenčine dosiaľ najpodrobnejšie opísal P. Ondrus (1969). Najviac pozornosti venuje rozličným stránkam používania zlomkových čísloviek *pol* a *štvrt* (nazýva ich jednoduchými zlomkovými číslovkami) a zlomkových výrazov s číslovkami *pol* a *štvrt* typov *pol druha*, *jeden a pol*, *jeden a štvrt*, *tri štvrt*, *jeden a tri štvrt*, *pol druha sto*, *pol druha tisíc*, *jeden a pol sto*, *jeden a pol tisíc* (nazýva ich zloženými zlomkovými číslovkami). P. Ondrus presnejšie ako cit. príručky vymedzuje pojem zlomkových čísloviek. Do tohto pojmu zaraďuje iba nesklonné zlomkové výrazy uvedených typov, kým sklonné zlomkové výrazy typu *polovica*, *tretina*, *desatina* ... zaraďuje medzi číselné podstatné mená. Presnejšie vymedzuje aj výskyt a používanie jednotlivých zlomkových výrazov v súčasnej spisovnej slovenčine.

Z jednotlivých Ondrusových formulácií si povšimneme iba tie, pri ktorých sa jeho stanovisko rozchádza (úplne alebo čiastočne) s poučkami Pravidiel, resp. MSJ, alebo ktoré nepokladáme za výstižné. P. Ondrus vcelku výstižne konštatuje, že sa výskyt čísloviek typu *pol druha* v súčasnom jazyku obmedzuje na rad *pol druha* ... *pol šiesta* (s. 105, pozn. 277, ale v pozn. 276 ešte viac zužuje toto obmedzenie na výrazy *pol druha* a *pol treť*). Nemožno však zavrhnovať ako potenciálne ani výrazy *pol siedma* ... *pol desiata*. V podstate správne je aj konštatovanie, že sa používanie uvedených výrazov typu *pol druha* obmedzuje na spojenia „s podstatnými menami, ktoré označujú čas, mieru a váhu“ (s. 39–40), ale sotva je odôvodnená formulácia, že spájanie výrazov typu *pol druha* s podstatnými menami, ktoré neoznačujú čas, mieru a váhu, „sa v súčasnosti začína pokladať za nie celkom korektné“ (s. 40). Ondrus neuvádza prameň tohto subjektívneho hodnotenia. Podľa našej mienky spojenia typu *pol druha domu*, *pol druha vety*, *pol druha kocky cukru* sú síce zriedkavé, ale z hľadiska jazykovej správnosti sú celkom korektné.

Výstižné je Ondrusovo vymedzenie používania zlomkových výrazov typu *jeden a štvrt* „v spojení s podstatnými menami, ktoré označujú čas, mieru a váhu“ (s. 41). Nie je však jasný zmysel nasledujúcich formulácií: „Pri podstatných menách, ktoré neoznačujú čas, mieru a váhu, zložené zlomkové číslovky typu *jeden a štvrt* majú nateraz nevýraznú tendenciu stratiť charakter zložených zlomkových čísloviek“ (s. 41). „Najmä pri sta-

roslivom vyjadrovaní sa miesto spojení *jeden a štvrt domu, jeden a štvrt cigarety, jeden a štvrt jablka* tvoria konštrukcie *jeden dom a štvrtina domu, jedna cigareta a štvrtina cigarety, jedno jablko a štvrtina jablka*“ (s. 106, pozn. 286). Podľa našej mienky sú tieto odporúčané „starostlivé“ konštrukcie umelé, kým spojenia typu *jeden a štvrt domu* (rovnako ako *jeden a pol domu*) sú síce zriedkavé, ale niet dôvodu ich odmietat. Nejasný je aj zmysel formulácie: „Máme len výraz: ‚Je jedna a štvrt‘ vo význame ‚Je jedna hodina a štvrt hodiny‘.“ Bežne sa hovorí *je jedna (hodina) a pätnásť minút* alebo *je štvrt na dve*.

O zrejmý omyl ide v konštrukcii „o tri štvrté hodinu prídem“ (s. 41). Správne sa povie o *tri štvrté hodiny* (obdobne ako o *štvrt hodiny*).

Po tomto prehľade sa pokúsime formulovať a odôvodniť pravidlá o používaní zlomkových výrazov rozličného typu v spisovnej slovenčine, ako ich možno vyabstrahovať zo súčasného spisovného úzu. Pôjde nám o morfológický, syntaktický i pravopisný (resp. grafický) aspekt používania zlomkových výrazov. Nebudeme opakovať tie poučky, ktorými sa dobre vystihuje súčasný všeobecný spisovný úzus pri používaní zlomkových výrazov.

Pri formulovaní poučiek budeme zásadne vychádzať z gramatických (morfológických a syntagmatických) vlastností jednotlivých zlomkových výrazov, ako sa prejavujú v súčasnej spisovnej slovenčine, a nie z analýzy vzniku týchto výrazov, ako to robia niektorí autori. Z tohto hľadiska pokladáme (v zhode s Pravidlami a s P. Ondrusom) za osobitné zložené zlomkové číslovky zmeravené nesklonné výrazy typov *pol druhá, jeden a pol, tri štvrté, jeden a štvrt, jeden a tri štvrté*. Za nevýstižnú preto pokladáme cit. poučku z MSJ, podľa ktorej „číslovka *štvrt* má ... v pluráli nesklonný tvar *štvrté*“ (s. 331). Nesklonný je iba zlomkový výraz *tri štvrté* (rovnako ako zlomkový výraz *štvrt*) v časových určeníach typu *tri štvrté (štvrt) na tri*⁸ a v spojení s podstatnými menami označujúcimi čas, mieru a váhu, zriedka aj s inými pomenovaniami označujúcimi deliteľné veci: *tri štvrté (štvrt) hodiny, roka; tri štvrté (štvrt) metra, litra, kila; tri štvrté (štvrt) cigarety* ... V ostatných prípadoch treba slovo *štvrt* pokladať za podstatné meno, ktoré sa skloňuje v jednotnom i množnom čísle podľa vzoru *d l a ň*, a to nielen v spojeniach *prvá, druhá, tretia, posledná štvrt (mesiaca), štyri*

⁸ V časových údajoch typu *štvrt na jednu, tri štvrté na dve (na druhú)* je nesklonný nielen sám zlomkový výraz *štvrt*, resp. *tri štvrté*, ale celé spojenie: *po štvrt/tri štvrté na dve (na druhú), pred štvrt/tri štvrté na dve (na druhú)*. V týchto výrazoch sa údaj hodín vyjadruje častejšie základnou číslovkou, zriedkavejšie radovou číslovkou (MSJ, s. 243). Ničím nie je odôvodnený rozdiel v konštrukcii, ktorý zaznamenáva Slovenská gramatika (§ 322, s. 243): „tri štvrté na päť, ale do štvrt na piatu, do tri štvrté na piatu“, akoby tu predložka *do* vyžadovala radovú číslovku. Správne sa povie *do štvrt/tri štvrté na päť*, zriedkavejšie i *do štvrt/tri štvrté na piatu*.

štvrté mesiaca,⁹ *mestská štvrť*, ale aj v spojeniach typu *päť štvrtí hodiny*,¹⁰ v staršom jazyku aj v spojeniach *štvrť* (= štvrtka), *dve, tri, štyri štvrte* (= štvrtky), *pol štvrte poľa*.¹¹

Viaceré doplnenia a spresnenia vyžadujú poučky o väzbe všetkých nesklonných zlomkových výrazov: *pol, pol druha, jeden a pol; štvrť, jeden a štvrť, tri štvrte, jeden a tri štvrte*. Základné pravidlo by sa malo formulovať takto: Všetky nesklonné zlomkové výrazy sa spájajú najčastejšie s podstatnými menami označujúcimi čas, mieru a váhu, zriedkavejšie aj s inými podstatnými menami, označujúcimi deliteľné celky, a to v priamych pádoch (v 1. a 4. p.) s G. sg., v nepriamych pádoch s tým pádom sg., ktorý vyžaduje príslušná predložka, resp. slovesná alebo iná väzba: *pol, pol druha, jeden a pol, štvrť, tri štvrte, jeden a štvrť, jeden a tri štvrte roka, hodiny, metra, kila; za/na pol, pol druha, jeden a pol, štvrť, tri štvrte, jeden a štvrť, jeden a tri štvrte roka, hodiny, metra, kila; bez pol, pol druha, jeden a pol, štvrť, tri štvrte, jeden a štvrť, jeden a tri štvrte roka, hodiny, metra, kila; po pol, pol druha, jeden a pol, štvrť, tri štvrte, jeden a štvrť, jeden a tri štvrte roku, hodine, metri, kile; s/pred pol, pol druha, jeden a pol, štvrť, tri štvrte, jeden a štvrť, jeden a tri štvrte rokom, hodinou, metrom, kilom; v pol týždni, v pol auguste, v pol zime; zatíchli v pol pesničke* (Tajovský); v ustálených spojeniach *počúvať na pol ucha/pol uchom, spať na pol oka, šibnúť/mihnúť pol okom/očkom*.

Tvar G. pl. po nesklonných zlomkových číslovkách sa vyskytuje iba v niektorých ustálených spojeniach pri pomnožných alebo podvojných podstatných menách: *na pol úst* (rozprávať, povedať, smiať sa); *do pol kolien; voz zapadol do pol kolies do blata*.

Ak sa uvádza pomenovanie látky alebo veci, ktorej časť, zlomok, kvantum udáva niektorý z uvedených zlomkových výrazov, má toto pomenovanie tvar G. sg. alebo G. pl. G. sg. sa v týchto prípadoch používa pri látkových menách a ďalej vtedy, ak ide o vyjadrenie časti nejakého celku: *tri štvrte litra mlieka, pol fľaše vodky, jeden a pol kila masla, múky, maku, fazule ...; pol druha hektára poľa; štvrť jablka ...* G. pl. sa používa, ak ide o vyjadrenie vymedzeného množstva: *pol kila citrónov, pol druha kila pomarančov, klincov ...*

Popri výrazoch *jeden a pol/pol druha metra, litra, kila, hodiny* sa používajú aj synonymné spojenia typu *meter, liter, kilo a pol, hodina/hodinu a pol; meter, liter, kilo a štvrť/a tri štvrte, hodina/hodinu a štvrť/a tri*

⁹ V MSJ sa v súvislosti s pomenovaniami štvrtí mesiaca hovorí o „zlomkovej číslovke *štvrť* v osamostatnenom substantívnom význame“ (s. 332).

¹⁰ Pri pečení sedliackeho chleba bola zásada, že v dobre vykúrenej peci sa chlieb pečie *päť štvrtí hodiny*.

¹¹ MSJ (s. 332) uvádza pekný príklad na substantivizované použitie zlomkového

*štvrte: kilo a pol jablák, kilo a štvrť medu, liter a štvrť mlieka, meter a tri štvrte látky...*¹²

V nepriamych pádoch ostáva pomenovanie látky, resp. veci, ktorá sa delí, v spojeniach uvedených typov bez zmeny, t. j. v 2. p., a obmieňa sa len pomenovanie miery: *do tri štvrte litra mlieka, o tri štvrte litri mlieka, po pol druha (jeden a pol) litri mlieka, so štvrť (s tri štvrte) litrom mlieka, po pol druha (jeden a pol) kilometri chôdze; s pol druha (jeden a pol) kilom mäsa* a pod. Obdobne aj v spojeniach typu *liter a pol...*, *kilo a tri štvrte...* sa obmieňa len pomenovanie miery: *do litra a pol vody...*, *s kilom a pol mäsa...*

Ako sme videli, naše gramatiky nie sú jednotné v uvádzaní a hodnotení zlomkových čísloviek typu *pol druha*. Konštatovanie MSJ, že tvary typu *pol druhého roka, pol druhej hodiny* „sú oveľa zriedkavejšie“ (s. 347 – rozumej: zriedkavejšie ako tvary typu *pol druha roka, pol druha hodiny*), je priliehavé, pokiaľ ide o spojenie so substantívom miery mužského alebo stredného rodu (*pol druha roka, pol druha kila*). Spojenia typu *pol druhého roka, pol druhého kila* treba v súčasnej spisovnej slovenčine hodnotiť ako zastarané. A spojenia „*pol tretieho roka*“, „*pol tretieho kila*“ by sme u súčasného slovenského autora sotva našli. Ale v spojeniach so substantívom miery ženského rodu sa aj v súčasnej slovenčine často vyskytujú tvary typu *pol druhej*: *pol druhej hodiny, pol druhej minúty*. Znova pripomíname, že Slovenská gramatika (1968, s. 41) uvádza len tieto tvary a vôbec nezaznamenáva tvary *pol druha hodiny, pol druha minúty*.¹³ Tento stav je celkom pochopiteľný. Tzv. menné tvary typu *druha, treťa, štvrta* sú – s ohľadom na svoj pôvod i na svoje zakončenie – vhodné pre mužský a stredný rod. Pre ženský rod sa v slovenčine nezachoval osobitný menný tvar adjektív, resp. radových čísloviek. Preto sa i v ženskom rode používajú tvary na *-a* (*druha, treťa*) a popri nich plný adjektívny tvar *druhej, tretej*. Obidva tvary treba pokladať za spisovné: *pol druha hodiny* i *pol druhej hodiny*. Tvar *pol druhej, pol tretej* sa drží ako jediný v časových určeníach, v ktorých sa substantívum *hodiny* vynecháva. Pri tejto elipse by bol tvar *pol druha, pol treťa* nezreteľný.

V zložených slovách typu *poldruha hodinová (prednáška), poldruha minú-*

výrazu *štvrť* na vyjadrenie časového určenia: ... *udrela štvrť...*, *udreli dve štvrte...*, *o troch štvrtiach...* (Dobšinský) – Slovenská gramatika uvádza príklad: *Dubina bola do troch štvrtí zarastená horou.* (Vajanský) Tu by sme skôr povedali *do troch štvrtín*.

¹² Všetky uvedené výrazy a spojenia sú charakteristické pre hovorový štýl. V odbornom štýle sa spravidla používajú zlomkové výrazy iného typu. O nich budeme hovoriť ďalej.

¹³ Od starších autorov sme si zaznamenali napríklad tieto doklady: *na pol druhej hodiny nad dedinou* (Tajovský); *pol tretej tisícky* (Tajovský); *pol štvrtej tisícky* (Tajovský); *pol druhej stovky* (Hronský); MSJ uvádza spojenie *v pol druhej tisícke* (Hečko).

tová (pauza) sa však uplatňuje aj v ženskom rode iba zmeravený tvar *pol druhá*,¹⁴ rovnako ako v mužskom a strednom rode: *poldruhaposchodový, poltreťaposchodový dom, poldruhakilový, poltreťakilový kapor*. Pravda, v zložených slovách treba tieto výrazy písať dovedna, hoci sa v praxi stretujeme aj s menej vhodným oddeleným písaním: „*pol druha hodinová prechádzka*“, „*pol druha poschodový dom*“, „*pol treťa kilometrový úsek*“. Dovedna píšeme aj zložené výrazy typu *jedenapolhodinový, dvaapolhodinový, triapolhodinový ... šesťapolhodinový spánok; jedenapolkilometrový ... päťapolkilometrový ... jedenapolkilový, dvaapolkilový ... sedemapolkilový ...*

Pri zlomkových výrazoch *jeden a pol, dva a pol* sa vyskytuje kolísanie. Popri základných tvaroch, v ktorých číslovky *jeden* a *dva* majú podobu mužského rodu, vyskytujú sa v spojení s podstatným menom ženského alebo stredného rodu aj kongruentné formy: *čakal jeden a pol hodiny* i *jednu a pol hodiny, dva a pol hodiny* i *dve a pol hodiny*. Spojenia *dve a pol hodiny, dve a pol kila* sú na prvý pohľad gramaticky korektnejšie ako *dva a pol hodiny, dva a pol kila*.¹⁵ Toto kolísanie sa dá vysvetliť tým, že zložené zlomkové číslovky *jeden a pol, dva a pol* nie sú ešte natoľko zmeravené, aby sa v nich nemohla uplatniť zhoda v gramatickom rode. Oddelený spôsob písania svedčí o pomernej samostatnosti číslovky *jeden* (*jedna*), resp. *dva* (*dve*). Pravda, v nepriamych pádoch sa pri týchto zlomkových výrazoch v súčasnej spisovnej slovenčine používajú len nekongruentné formy: *po jeden a pol hodine, po dva a pol hodine; pred jeden a pol hodinou, pred dva a pol hodinou*. Obdobne: *po jeden a štvrt (jeden a tri štvrté) hodine, po dva a štvrt (dva a tri štvrté) hodine; pred jeden a štvrt (jeden a tri štvrté) hodinou, pred dva a štvrt (dva a tri štvrté) hodinou*.

Dosiaľ nie je celkom ustálené spájanie zlomkových výrazov s číslovkami *sto* a *tisíc*. Pravidlá zaznamenávajú len podoby *dva a pol sto, dva a pol tisíc, pol druha sto, pol druha tisíc*, v ktorých sú číslovky *sto* a *tisíc* nesklonné. P. Ondrus (1969, s. 41–46) sa v tomto bode zhoduje s Pravidlami.

¹⁴ Spojenia typu *pol druhej hodiny, pol druhej minúty* sa vyskytujú obyčajne len vo funkcii nominatívu alebo akuzatívu, zriedka aj v tých nepriamych pádoch, v ktorých radové číslovky majú koncovku *-ej*: *stál tam pol druhej/pol druha hodiny, je bez pol druhej/pol druha minúty sedem hodín*. V 7. p. je zmeravená forma *pol druha* aj v ženskom rode bežnejšia ako kongruentná forma *pol druhou*: *pred pol druha hodinou (pred pol druhou hodinou)*. Tieto formy sa začínajú významovo diferencovať: *pred pol druha hodinou* (= pred 90 minútami), *pred pol druhou hodinou* (= pred pol druhou v noci alebo vo dne)

¹⁵ Pravidlá nezaznamenávajú zlomkové číslovky *jeden a pol, dva a pol* samostatne, ale iba vo výrazoch *jeden a pol ráz/jedenapolkrát, dva a pol sto, dva a pol tisíc*. MSJ tieto zlomkové číslovky neuvádza. P. Ondrus zaznamenáva iba základné formy *jeden a pol, dva a pol*. Uvedieme aspoň jeden doklad na podobu *dve a pol*: *Zmýlili sa len o dve a pol kila*. (Horák)

Ale v jazykovej praxi, a to aj v súčasnej, sa popri uvedených podobách používajú aj podoby typu *pol druha sta*, *pol druha tisíca*, *dva a pol tisíca* a pod., v ktorých číslovky *sto* a *tisíc* majú tvar genitívu.

MSJ uvádza doklady: *vyše pol tisíca liet* (Hurban) — s. 311, *pol druha tisíca metrov* (Bednár), *pol treťa tisíca rokov* (Bednár) — s. 347 a nehodnotí uvedené formy ako nenáležité ani ako zastarané. V slovníkovej kartotéke JÚLEŠ SAV sme našli doklad: *V zväzku je s pol sta životopisov* (Ormis). Pravda, sú aj doklady na spojenia zlomkových výrazov s nesklonnou formou čísloviek *sto* a *tisíc*: *Otec zaplatil pol druha tisíc pesiet.* (Kukučín) — *Aj ona má v tých pol druha tisíc dolároch čiastku.* (Tajovský) — *Má pod pol druha sto výsevu.* (Kukučín).

Spojenia typu *pol druha tisíca*, *tri a pol tisíca*, *dva a pol sta* obhajovala M. Marsinová (1954). Autor tohto príspevku upozornil na to, že po zlomkových výrazoch sa žiada použiť pre väčšiu zreteľnosť tvary *sta*, *tisíca* najmä vtedy, keď číslovka *sto* alebo *tisíc* stojí samostatne, bez podstatného mena (Peciar, 1959). Ale niektorí autori, ako vidieť z citovaných dokladov, používajú číslovkové výrazy typu *pol druha sta*, *pol druha tisíca* aj v spojení s podstatným menom.

Uvedené skutočnosti svedčia o tom, že v hovorovom štýle súčasnej spisovnej slovenčiny popri podobách typu *pol druha sto*, *pol druha tisíc*; *dva a pol sto*, *dva a pol tisíc* sa používajú aj znenia *pol druha sta*, *pol druha tisíca*; *dva a pol sta*, *dva a pol tisíca*. Obidvoje formy sú ústrojné.¹⁶

Ak uznáme za náležité formy typu *pol druha sta (tisíca)*, *dva a pol sta (tisíca)*, treba aj v nepriamych pádoch pripustiť spojenia zlomkových čísloviek s príslušnými tvarmi číslovky *sto*, resp. *tisíc*: *k pol druha stu (tisícu)*, *o pol druha ste (tisíci)*, *s pol druha stom (tisícom)*, *k jeden a pol stu (tisícu)*, *s jeden a pol stom (tisícom)* a pod., najmä ak sa s týmito výrazmi neviaže podstatné meno (Marsinová, 1954, s. 52; Peciar, 1959, s. 188).

Podstatné meno, ktoré sa viaže s nesklonnými výrazmi typu *pol druha sto (tisíc)*, *jeden a pol sto (tisíc)*, má rovnaké tvary ako po číslovke *sto*, resp. *tisíc*: je vždy v množnom čísle, pričom v pozícii priamych pádov má formu G. pl. a v nepriamych pádoch takú formu, akú vyžaduje väzba alebo predložka: *k pol druha sto (jeden a pol sto) závozom*, *k pol druha tisíc (jeden a pol tisíc) korunám*; *s pol druha sto (jeden a pol sto) deľmi*, *s pol druha tisíc (jeden a pol tisíc) hektármi*. Podstatné meno, ktoré sa viaže s výrazmi typu *pol druha sta (tisíca)*, *jeden a pol sta (tisíca)*, má vždy formu G. pl., pričom sa obmieňa podľa väzby číslovka *sto*, resp.

¹⁶ P. Ondrus (1969, s. 41–44) v zhode s Pravidlami pokladá v spisovnej slovenčine za náležité len nesklonné formy.

tisíc: s pol druha (jeden a pol) stom detí, k pol druha (jeden a pol) tisícu kilometrov.

Už s ohľadom na existenciu uvedených tvarových dubliet nemožno pokladať spojenia typu *pol druha sto, pol druha tisíc, jeden a pol sto, jeden a pol tisíc* za osobitné zlomkové číslovky (zlomkové výrazy), ako ich hodnotí P. Ondrus (1969, s. 41–44, porov. aj vo vecnom registri s. 137 a 139). Základnými členmi v týchto spojeniach sú číslovky *sto* a *tisíc*. Svedčí o tom väzba s G. pl. podstatného mena. Zlomkové číslovky typu *pol druha*, resp. *jeden a pol* treba v týchto spojeniach hodnotiť ako kvantitatívne prívlastky čísloviek *sto* a *tisíc*. Nejde tu teda o petrifikované číslovkové výrazy ako napr. v číslovkách typu *dvesto, päťsto, dvetisíc, päťtisíc* alebo aj v zlomkových číslovkách typu *pol druha, jeden a pol, tri štvrté, jeden a štvrté, jeden a tri štvrté*.

Spojenia *pol druha sto, pol druha tisíc, jeden a pol sto, jeden a pol tisíc* sú zložené číslovkové výrazy podobného druhu ako výrazy *pol druha milióna, jeden a pol milióna*. Rozdiel medzi nimi je len v tom, že číslovka *milión* sa vždy skloňuje, kým číslovky *sto* a *tisíc* bývajú často nesklonné, hoci môžu mať aj ohybné tvary.

Tým sme vyčerpali hlavné problémy súvisiace s používaním jednoduchých zlomkových čísloviek *pol* a *štvrté* a zložených zlomkových výrazov obsahujúcich zlomkovú číslovku *pol* alebo *štvrté*.

Osobitné problémy sa vyskytujú pri používaní zlomkových výrazov, ktoré sa spravidla píše vo forme číselných zlomkov, a to jednoduchých typu $1/3$, $4/5$, $5/7$ alebo zložitých čiže miešaných čísel typu $1\frac{1}{3}$, $2\frac{3}{5}$, $5\frac{1}{4}$, alebo vo forme desatinných čísel typu 0,5; 2,3; 9,4; 11,12; 6,121 a pod.

Isté problémy vznikajú už pri čítaní miešaných čísel a desatinných zlomkov. V spisovných prejavoch treba v ústnej podobe číselných výrazov zachovávať pravidlá o gramatickej zhode. Jednotlivé miešané čísla vyslovujeme takto: $1\frac{2}{3}$ = *jedna celá a dve tretiny* alebo *jedna celá dve tretiny*;¹⁷ $2\frac{3}{5}$ = *dve celé (a) tri pätiny*, $5\frac{1}{4}$ = *päť celých (a) jedna štvrtina* (nie „päť celé“, ako často počujeme aj v spisovných prejavoch), podobne $6\frac{2}{3}$ = *šesť celých (a) dve tretiny* (nie „šesť celé“!) atď.

Pri čítaní jednoduchých zlomkov sa veľmi často vyskytuje nenáležitý tvar „lomeno“ namiesto spisovného tvaru *lomené*: $1/3$ = *jedna lomené* (nie „lomeno“) *troma* = (*jedna*) *tretina*; $5/7$ = *päť lomené* (nie *lomeno*!)

¹⁷ V spojení *jedna celá* ide vlastne o elipsu; je tu vynechané slovo *jednotka*. Preto sa spojenie *jedna celá* v miešaných číslach ponecháva aj vtedy, ak nasleduje podstatné meno mužského alebo stredného rodu. V hovorových prejavoch sa však vyskytujú aj spojenia typu *jedno celé (a) dve tretiny percenta* (t. j. jedno celé percento a dve tretiny).

siedmimi = *päť sedmín*. Tvar „lomeno“ je bežný v češtine, ale v slovenčine je neorganický, keďže slovenčina nemá tzv. menné tvary adjektív, resp. trpných prídastí, ale iba tzv. zložené tvary s dlhými koncovkami.

V hovorených prejavoch sa jednoduché zlomky s čitateľom 1 vyjadrujú tak, že sa pomenovanie čitateľa (*jedna*) vynechá a menovateľ sa pomenúva číselným podstatným menom typu *tretina*, *štvrtina*, *pätina*, *sedmina*, *desatina*, *dvadsatina*, *päťdesiatina*, *stotina*, *tisícina*, *milióntina*, *miliardtina*. Tieto zlomkové číselné podstatné mená sa tvoria pravidelne príponou *-ina* od základných čísloviek; iba zlomkové výrazy *tretina*, *štvrtina*, *stotina*, *milióntina*, *miliardtina* sa tvoria od radových čísloviek. Zlomkový výraz *polovina*/*polovica* (hovor. i *polovička*, v niektorých spojeniach i *polá*) má základ v zlomkovej číslovke *pol* (MSJ, s. 332–333). Podoba „tridsiatina“, ktorú uvádza P. Ondrus (1969, s. 39 aj v indexe s. 143) bez hodnotenia, je nespisovná. Rovnako nespisovné podoby sú „dvadsiatina“ a „štyridsiatina“ namiesto *dvadsatina*, *štyridsatina*. Správne sú však podoby *päťdesiatina* (k *päťdesiat*), *šesťdesiatina* (k *šesťdesiat*), *sedemdesiatina* (k *sedemdesiat*), *osemdesiatina* (k *osemdesiat*), *deväťdesiatina* (k *deväťdesiat*).

Ústna podoba zlomkových výrazov, ktoré majú v menovateli čísla typu 21, 31 ...; 22, 32 ...; 23, 33 ...; 24, 34 ...; 25, 35 ..., nie je v spisovnej slovenčine dosiaľ uspokojivo kodifikovaná, a to asi preto, lebo sú to výrazy veľmi zriedkavé. Pravidlá nezaznamenávajú ani jeden takýto výraz. MSJ (s. 332) uvádza výraz *jedenadvadsatina*. SSJ (I, s. 347) zaznamenáva výraz *dvaatridsatina*, známy ako hudobný termín na označenie dvaatridsiatej časti celej noty, a pri ňom uvádza aj adjektívum *dvaatridsatinový*. Ale SSJ (IV, s. 576) uvádza v tom istom význame aj výraz *tridsaťdvojina* a pri ňom adjektívum *tridsaťdvojinový* (*tridsaťdvojinová nota*) ako rovnocenné synonymum. To znamená, že sa používajú obidva výrazy. Vzniká otázka, ktorý z nich je pre spisovný jazyk vhodnejší. Pravidelne je utvorený výraz *dvaatridsatina*, kým znenie *tridsaťdvojina* je izolované, keďže zlomkový výraz „dvojina“ sa nepoužíva. Nepoužíva sa ani zlomkový výraz „jedinina“. Preto nemožno odmietať pravidelný typ *jedenadvadsatina* a odporúčať pre spisovnú slovenčinu izolovaný výraz „dvadsaťjedinina“, ako to robí M. Ivanová-Šalingová (1970), ktorá odmieta aj základné číslovky typu *jedenadvadsať*, *dvaadvadsať* ... P. Ondrus (1969, s. 58) v zhode s MSJ uvádza len výrazy typu *jedenadvadsatina*, *jedenatridsatina*, *jedenadevťdesiatina*.

Za spisovné budeme teda pokladať zlomkové výrazy typu *jedenadvadsatina*, *dvaadvadsatina*, *triadvadsatina*, *štyriadvadsatina*, *päťadvadsatina* ..., a to popri variantoch typu *dvadsaťtretina*, *dvadsaťštvrtina*, *dvadsaťpätina* ... Izolované výrazy „dvadsaťjedinina“, „dvadsaťdvojina“ hodnotíme ako nespisovné. Bude však treba tolerovať výrazy *stojedinina* (= 1/101).

stodvojina (= 1/102), *tisícjedinina* (= 1/1001), *tisíc dvojina* (= 1/1002), hoci sú exkluzívne a môžu sa vyskytnúť iba v matematických výpočtoch.

Viacere problémy sa vyskytujú aj pri čítaní desatinných čísel. Aj tu treba zachovávať pravidlá o gramatickej zhode. Jednotlivé desatinné zlomky vyslovujeme takto: 0,5 = *nula celých (a) päť desatín* (nie „nula celá“! – porov. Peciar, 1958); 2,3 = *dve celé (a) tri desatiny*; 9,4 = *deväť celých (a) štyri desatiny* (nie „deväť celé“!); 11,12 = *jedenásť celých (a) dvanásť stotín*; 6,121 = *šesť celých (a) stodvadsaťjeden tisícín*.

V hovorených prejavoch sa desatinné zlomkové výrazy často skracujú vynechaním menovateľa, napr. 0,5 = *nula celých päť*; 2,3 = *dve celé tri*; 9,4 = *deväť celých štyri*; 11,12 = *jedenásť celých dvanásť*; 5,09 = *päť celých nula deväť*. Toto skrátené vyjadrovanie je však vhodné iba vtedy, ak za desatinným zlomkom nenasleduje podstatné meno. Ak za desatinným zlomkom nasleduje podstatné meno, stáva sa skrátené vyjadrovanie nezreteľným. Napr. výrazy 2,3 l, 3,5 ‰ treba v kultivovanej reči slovami vyjadriť takto: *dve celé (a) tri desatiny litra*, *tri celé (a) päť desatín percenta*, a nie „dva celé tri litra“, „tri celé päť percenta“.

Treba sa nám ešte zmieniť o spôsobe spájania zlomkových výrazov s podstatným menom. Platia tu v zásade rovnaké pravidlá ako pri zlomkových číslkových *pol* a *štvrt*. Podstatné meno, ktoré stojí po zlomkovom výraze akéhokoľvek typu (po jednoduchom alebo desatinnom zlomku či po miešanom čísle), má tvar G. sg., ak označuje čas, mieru, váhu alebo počet niečoho: *1/4 roka*, *5 3/4 hodiny*, *1/5 litra*, *2,3 kilogramu*; *99,2 percenta*; *5,5 milióna (obyvateľov)*, *457,5 miliardy (rubľov)*; merateľnú a deliteľnú vec: *tri štvrtiny poľa*, *deväť desatín územia*; (v štatistických údajoch) *2,5 žiaka* (iné je *2,5 percenta žiakov*), *20,5 obyvateľa* (na 1 km²), *2,3 knihy pripadlo na žiaka*; ale *2,3 prečítaných kníh*, *2 3/4 novonarodených detí* (zhoda podľa zmyslu – ak podstatné meno má privlastok). Ak zlomkový výraz vyjadruje istú časť z väčšieho množstva niečoho, býva podstatné meno v G. pl.: *dve tretiny žiakov*, *tri desatiny obyvateľov*.

Prisudkové sloveso, ktoré sa vzťahuje na spojenie zlomkového výrazu s podstatným menom, sa spravuje všeobecnými pravidlami o gramatickej zhode: *2,3 knihy pripadlo na žiaka*, ale: *tretina žiakov prepadla*, *dve tretiny žiakov dosiahli/dosiahlo dobrý prospech*; *vystahovali/vystahovalo sa tri desatiny obyvateľstva*; *457,5 miliardy rubľov sa investovalo/bolo investovaných*...

V kodifikačných príručkách spisovnej slovenčiny nie sú formulované ani základné pravidlá o obmieňaní zložitých zlomkových výrazov v spojení s podstatným menom. Základný problém je v tom, či zlomkový výraz má ostať nesklonný a má sa ohýbať podstatné meno, ktoré rozvíja, alebo či sa podľa väzby obmieňa iba zlomkový výraz sám alebo spolu s podstat-

ným menom, alebo či ostáva celé spojenie (zlomkový výraz i podstatné meno) nesklonné. Napr. vo vete *Hodnota výrobku sa meria 5 3/4 hodinami práce* je zlomkový výraz $5\frac{3}{4}$ (= päť a tri štvrté) nesklonný, preto má podst. meno *hodina* tvar 7. p. podľa väzby slovesa *merať* (niečo niečím) a tvar mn. č. je tu závislý od zlomkového výrazu $5\frac{3}{4}$, ktorý je tu kvantitatívnym prívlastkom podst. mena *hodina*. Zlomkový výraz $5\frac{3}{4}$ možno však čítať aj spôsobom, ktorý je bežný v matematike: *päť celých (a) tri štvrtiny*. Pri tomto spôsobe čítania sa všetky zložky zlomkového výrazu skloňujú a podst. meno s ním spojené má tvar 2. p. sg.: *s piatimi celými a tromi štvrtinami hodiny*... Obdobne sa obmieňajú desatinné čísla: *5,5 milióna obyvateľov — s piatimi celými a piatimi desatinami milióna obyvateľov*.

Presnejšie poučky bude možno formulovať až po dôkladnejšom prieskume súčasnej jazykovej praxe.

Náš prehľad používania zlomkových výrazov rozličného typu v súčasnej spisovnej slovenčine ukázal, že doterajšia kodifikácia v tomto bode má veľa medzier a že niektoré poučky o používaní zlomkových výrazov treba zrevidovať.

Literatúra

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 243–244.

ONDRUS, P.: Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1969, 147 s.

MARSINOVÁ, M.: Násobiť (deliť) stom alebo tisícom. Slovenská reč, 19, 1954, s. 49–53.

PECIAR, Š.: Ako sa spájajú zlomkové výrazy s podstatným menom? Slovenská reč, 24, 1959, s. 187–189.

IVANOVÁ-SALINGOVÁ, M.: Z problematiky čísloviek a číselných výrazov. Slovenská reč, 35, 1970, s. 228–235.

PECIAR, Š.: Nula celých, či nula celá? Slovenská reč, 23, 1958, s. 117–118.

Ferdinand Buffa

O ROZLIČNEJ MOTIVOVANOSTI NÁREČOVÝCH ODVODENÝCH SLOV

1. Novšie výskumy slovenských nárečí, najmä v súvislosti s 3. (slovo-
tvorným) zväzkom Atlasu slovenského jazyka, ukázali, že repertoár slovo-
tvorných prostriedkov (predovšetkým afixov) i slovo-
tvorných typov je v našich nárečiach (v ich makrosystéme) približne taký ako v spisovnom

jazyku. Pozornosť dialektológov sa preto obracia najmä na využitie tohto repertoáru v jednotlivých nárečových systémoch (mikrosystémoch), teda na ich distribúciu, ktorá je v jednotlivých nárečiach značne odlišná. Túto odlišnosť umožňuje predovšetkým mnohoznačnosť väčšiny afixov (použitelných teda pri tvorbe odvodenín viacerých významov), ako aj fakt, že na tvorbu pomenovaní v jednotlivých významových okruhoch bolo spravidla k dispozícii viacero afixov. Preto v našich nárečiach často bývajú pre tú istú vec názvy utvorené rozličnými slovotvornými prostriedkami.

Dôvody pre výber jedného z viacerých afixov alebo slovotvorných typov pri jednotlivých názvoch sú v nárečiach rozličné. Jedným z nich môže byť aj rozličná motivovanosť novovznikajúcich odvodenín, v ktorej sa prejavuje nejednaký vzťah pomenúvajúcich k pomenovanej realite (alebo k realite, ktorú treba nazvať) a s tým súvisiace jej zaradenie do určitej (v jednotlivých nárečiach nie vždy tej istej) kategórie. Ako dôsledok toho bývajú v jednotlivých nárečiach na pomenovanie tej istej veci názvy s tým istým slovotvorným základom, ale líšiace sa afixmi, ďalej názvy s rozličnými slovotvornými základmi, ale s tými istými afixmi a nakoniec aj kombinácia obidvoch uvedených možností: v jednotlivých nárečiach sa na pomenovanie tej istej veci vyskytujú názvy s rozličnými (sémanticky odlišnými) slovotvornými základmi i s nejednakými afixmi. V tomto príspevku sa sústreďíme na prvé dve skupiny odvodených slov.

2.1. V našich jednotlivých nárečiach (nárečových mikrosystémoch) sú časté najmä jednotlivé slová, ale aj menšie skupiny slov istého významu utvorené od toho istého slovotvorného základu rozličnými afixmi. V mnohých takýchto prípadoch ide o výber jedného z viacerých afixov známych pri pomenovaniach toho istého významu. Tak napr. pri deverbatívnych názvoch osôb (zväčša s činiteľským, ale aj s vlastnostným významom) sú bežné sufixy *-č*, *-áč*, *-ník*, *-ec*, *-ca*, *-ár*, *-ák*, *-oš*, *-aj*, zriedkavejšie aj iné. A tak nájdeme v jednotlivých slovenských nárečiach v tom istom významе také pomenovania, ako *mlatec*¹ — *mlatiač* — *mlatiar* — *mlatník* — *mlatok* — *mlatko* — *mlatkoš*; *kosec* — *kosiač*; *rubáč* — *rubár*; *zdierač* — *zdie-roš* — *zdiernik*; *žráč* — *žrák* — *žroch* — *žrút*; *dudroš* — *dudrák* — *dudrač*; *čaptoš* — *čapták* — *čaptáň* — *čapál*; *parádnik* — *paraďoš*; *vandrovník* — *vandrák* — *vandrár* — *vandroš* a pod. Podobne aj pri deverbatívnych abstraktách (pri názvoch deja), kde sa uplatňujú sufixy *-nie* (*-enie*, *-tie*), *-Ō*, *-ka*, *-ačka*, *-ot*, *-ica*, *-ina*, *-ba* a zriedkavejšie aj iné, máme v našich

¹ Vzhľadom na charakter tohto príspevku, ale aj pre jeho ľahšiu čitateľnosť uvádzame nárečové doklady v (hláskoslovne) „spisovnej“ podobe a bez lokalizácie, hoci tieto údaje máme presne zachytené v našom materiáli, ktorý pochádza z archívu nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Stúra SAV.

nárečiach napr. takéto prípady slovotvorných diferencií: *oračka* — *oranie*; *koštovanie* — *koštovka* — *koštovačka*; *omyl* — *omýlenie* — *omýlka*; *lámk*a — *lámanie* — *lánavica* — *lámanina* — *lámanisko*; *sánkovanie* — *sánkovačka* — *sánkovica*; *žobranie* — *žobračina* — *žobrota* a pod.

Pri adjektívach môže ísť najmä o nárečové slovotvorné varianty typu: *kvetavý* — *kvetový* — *kvetastý* — *kvetatý* — *kvetovaný*; *meňavý* — *menivý* — *menistý* — *meňastý* — *meniaci*; *mokrastý* — *mokravý* — *mokristý* — *primokrý* — *pomokrý* — *pomokravý* — *primokravý*; *maličký* — *malinký* — *malučký* — *malušký* — *malunký* — *malený* a pod. Zo slovies možno na ilustráciu uviesť aspoň varianty ako *cukriť* — *cukrovať* — *cukroviť*; *páho-vať* („robiť páhy na šindloch“) — *páhať* — *pažiť*; *lúpať* — *lúpiť*; *posypávať* — *posypovať* — *posýpať*; *učesať sa* — *začesať sa* — *očesať sa* — *pričesať sa* — *počesať sa*; *prejesť sa* — *objesť sa* a pod.

Pri takýchto slovotvorných variantoch na voľbu istého afixu z niekoľkých možných v jednotlivých nárečiach vplývalo viacero momentov, najmä produktivnosť istých slovotvorných typov v príslušnom nárečí, ďalej bezprostredná významová súvislosť s obdobným pomenovaním nejakej inej veci (tzv. slovotvorná analógia; napr. analógiou k radu *pantla* — *pantel* — *pantlík* vznikol rad *stuha* — *stuhel* — *stuhlík* a podobne k dvojici *chrbát* — *chrbtica* mohla vzniknúť dvojica *páter* — *pátrica* a pod.), ale aj formálna stránka slovotvorného základu (najmä jeho zakončenie) mohla (mohlo) do značnej miery ovplyvniť voľbu istého afixu (z hľadiska jeho spájateľnosti) atď.

2.2. Pozoruhodnejšia je však tá skupina názvov, v ktorej istým, často bezpríponovým (aj neodvodeným) pomenovaniam v jedných nárečiach zodpovedajú v iných nárečiach afixálne odvodeniny s tým istým slovotvorným základom. Pri takýchto odvodeninách sa často prejavuje vzťah pomenúvajúceho k pomenovanej skutočnosti, a to v tom, že voľba afixu závisí od zaradenia pomenovanej veci do istej významovej kategórie. A tak napr. význam miesta (pre ktorý sú typické sufixy *-eň*, *-áreň*, *-ňa*, *-ovňa*, *-isko*, *-nica*, *-ín* a iné) sa aj formálne vyjadril pri takých názvoch ako napr. *močiar* — *močarisko*; *úvez* — *úveznisko*; *bahno* — *bahnisko*; *rúbaň* — *rúbanisko* — *rúbanište* — *rúbanica*; *úhor* — *úhorisko*; *maštal* — *maštaleň*, *maštalňa*; *staj* — *stajňa*, *stajeň*; *mlat* — *mlatoveň* a pod. Zaujímavé sú tu prípady, pri ktorých sa miestny význam akoby spresnil predponou (pochádzajúcou pravdepodobne z predložkového spojenia) v názvoch súčastí konského postroja typu *čelník* — *náčelník*; *nosník* — *nánosník* — *nadnosník*; *chrapník* — *náchrapník* — *nadchrapník* — *ochrapník*; *bočiaci* — *pobočiaci*; *bočníky* — *pobočníky* — *nábočníky*; *brušník* — *podbrušník* — *pobrušník* a pod.

V iných takýchto prípadoch ide o hromadnosť (niekedy aj s odtienkom

látkovosti), ktorá sa v istých nárečiach pri viacerých pomenovaniach (predovšetkým materiálových) zvýrazňuje najmä použitím odvodeniny so sufixom *-ina* v názvoch ako *štrk* — *štrkovina*; *šuter* — *šutrovina*, *šutrina*; *múľ* — *mulina*; *mlaď* — *mladina* (porast); *chrast* — *chrastina*; *šupy* — *šupiny*; *žabura* — *žaburina*; *ôst* — *ostina*; *pazder* — *pazderina* — *pazderie*; *kapra* — *kaprina* (*karpina*) a pod. Pri niektorých názvoch živočíchov sa sufixom v istých nárečiach aj formálne vyjadrila ich „životnosť“, napr. *čmel* — *čmeliak* — *čmeliar*; *kliešť* — *klieštiar* — *klieštoš* — *kliešťak*; *motýľ* — *motýľak* a pod. V podaktorých názvoch osôb sufixy akoby zvýrazňovali ich osobovosť, napr. *pecúch* — *pecuchár*; *macoch* — *macochár* (= otčím); *kušnier* — *kušniak* a pod. V iných prípadoch má sufix iba široký význam predmetovosti, napr. *kostrn* — *kostrnok* — *kostrnka*; *šúl* — *šúlok* — *šúlec* — *šúlka* — *šúľak*; *prucel* — *prucliak* — *pruclík*; *grís* — *gríska* — *grísok* — *grísovka*; *kont* — *kontík* — *kontuľa*; *uhor* — *uhrák* — *uhrík* — *uhrina* a pod.

2.3. Z hľadiska motivovanosti sú však v slovenských nárečiach najzaujímavejšie odvodeniny s identickým významom a s rovnakým slovotvorným základom, ale s takými odlišnými afixmi, ktoré sú typické pre rozličné významové skupiny slov. Výskyt takýchto názvov možno azda už dávať do súvislosti s ich rozličnou motivovanosťou, lebo sa vzťahujú na rozličné vlastnosti pomenovanej veci. Tak napr. pri názve *prepadlisko* vystupuje do popredia skôr miesto (prepadnutie sa zeme), kým pri slove *prepadlina* sa zdôrazňuje viac matéria (ktorá sa prepadla), podobne ako v názvoch s rovnakým významom: *zvezenisko* — *zvezenina*, *zvalenisko* — *zvalenina*, *utrhlisko* — *utrhlina* a pod. Podobný vzťah „miesto — látka, vec“ možno vidieť aj v dvojiciach typu *povalenisko* — *povalenina*, *hrabanisko* — *hrabanina*, *úhorisko* — *úhorovina*, *sadenisko* — *sadenina*, *rúbanisko* — *rúbanina*, *žaburisko* — *žaburina*, *sedisko* — *sedaňa*, *senáreň* — *seník*, *dreváreň* — *drevník*, *popolnica* — *popolník* a pod.

Pri iných podobných slovotvorných variantoch sa v niektorých nárečiach sufixom zachytila ich nástrojovosť, kým v iných nárečiach forma odvodeniny vyjadruje iba predmetovosť pomenovanej veci. Tak napr. pri pomenovaní *operadlo* vystupuje do popredia nástrojovosť, kým pri názve *opierka* môžeme z jeho podoby usudzovať iba na predmetovosť. Podobný vzťah je aj v dvojiciach typu *podperadlo* — *podpera*; *strašidlo* — *strašiak* — *straško*, *strašok*; *plávadlá* — *plavky* (= plutvy); *sedadlo* — *sedaňa*; *postieladlo* — *postielok*, *posteľ* (= stelivo); *prikrývadlo* — *prikrývka* (na posteľ); *šprudlovačka* — *šprudlík*; *hamovník* — *hamovec*; *strúhadlo* — *strúžik* a pod.

V iných prípadoch proti vyjadreniu predmetovosti (niekedy v pl. forme) stojí v iných nárečiach zvýraznenie kolektívnosti. Napr. v slove *repík* vystupuje do popredia iba predmetovosť, kým v názvoch typu *repie*, *repície*

sa vyjadruje aj kolektívnosť. Podobné sú prípady typu *ihlice* — *ihličina*, *ihličie*; *chrastík* — *chrastina*, *chrastie*; *buran* — *burina*; *ôstica* — *ôstina*; *klásky* — *klasovina*, *klasovie*; *triesky* — *trieštie*; *roštík* — *roštie*; *mladík* — *mladina* (porast) a pod.

Z uvedených príkladov vysvitá, že názvy odvodené od toho istého slovo-
tvorného základu nevyjadrujú formálne, t. j. slovotvorným afixom vo
všetkých slovenských nárečiach tú istú vlastnosť, čím vznikajú medzi jed-
notlivými nárečiami pozoruhodné rozdiely. Ich pozoruhodnosť je najmä
v tom, že ide o názvy s tým istým významom a odvodené od tých istých
slovotvorných základov v blízkych nárečových systémoch, teda disponu-
júcich v zásade tými istými slovotvornými prostriedkami. Ak aj napriek
týmto podmienkam vznikli v jednotlivých nárečiach odvodené názvy pre
tú istú vec s dosť výraznými formálnymi znakmi (s významovou diferen-
ciáciou), súvisí to predovšetkým s nejednakým odrážaním vonkajšej sku-
točnosti v jednotlivých nárečiach a s rozličnou interpretáciou tejto sku-
točnosti pomocou odlišných jazykových prostriedkov. Ide o to, že na
mnohé veci vonkajšej skutočnosti sa môžeme dívať z rozličných hľadísk,
môžeme ich zaradiť do rozličných významových okruhov. Napríklad vec
pomenovanú názvom *močiar* môžeme chápať ako „niečo mokré“ a ná-
sledkom toho môže vzniknúť pomenovanie *močarina* (výraznejšie ako
močiar). Ak sa však na tú istú skutočnosť dívame ako na „mokré miesto“
a ak to chceme (alebo potrebujeme) vyjadriť aj formálne, vznikne názov
typu *močarisko*. Podobne v názve *strúžik* sa vyjadruje iba to, že ide
o predmet súvisiaci so strúhaním, kým v inom nárečí sa vo forme *strú-
hadlo* veľmi výrazne zachytila aj nástrojovosť pomenovaného predmetu.
Pretože takýchto prípadov je pomerne dosť, malo to za následok okrem
iného aj ďalšie rozširovanie významovosti afixov, ako aj oslabovanie ich
pôvodne väčšej významovej vyhranenosti.

3.1. Druhou veľkou skupinou nárečových slovotvorných variantov sú
názvy pre tú istú vec utvorené totožnými afixmi, ale od rozličných slovo-
tvorných základov. Často takýmito slovotvornými základmi sú slová toho
istého významu, ale formálne odlišné v jednotlivých nárečiach. Takéto sú
napr. názvy *čvachtanica* — *čaptanica* — *člapkanica* — *špliechanica* — *šlop-
kanica* — *flačkanica*; *šmýkavica* — *klzavica* — *slizkavica*; *chrastina* — *šucho-
rina* — *chavaždina* — *chamorina* — *šuština* — *chrochotina*; *omrvinky* —
otrusinky — *odrobinky* — *omelinky* — *okrušinky*; *tlačidlo* — *pučidlo* — *du-
sidlo* — *dlavidlo* (na zemiaky); *hojdačka* — *hindačka* — *hunglačka* — *hom-
bačka* — *húpačka* — *kolísačka*; *hrkačka* — *štrkačka* — *čerkačka* (= hrkálka);
svadobník — *veselník*; *sklepník* — *obchodník*; *okruhliak* — *obliak*; *drapák*
— *škrabák* (= pazúr); *kyselina* — *kvasnica* (polievka) a pod. Z príkladov
tohto druhu vidieť, že i napriek značnej lexikálnej diferencovanosti našich

nárečí sú v nich isté spoločné tendencie, ktoré sa dosť výrazne prejavujú aj spoločnými slovotvornými typmi, resp. prostriedkami.

3.2. Uvedené tendencie sa ešte výraznejšie uplatňujú pri takých odvodeninách s rovnakými afixmi, ktorých slovotvorné základy sú nielen formálne, ale aj významovo odlišné. A tak každá z takýchto odvodenín sa vzťahuje na inú vlastnosť pomenovanej veci alebo tú istú vlastnosť zachytáva z rozličných hľadísk. Diferencie v slovotvorných základoch pri takýchto názvoch teda súvisia s ich rozličnou motivovanosťou, pričom zo slovotvorného hľadiska sú pozoruhodné tým, že sú utvorené tým istým afixom. A tak napr. pri desubstantívach máme rozlične motivované odvodeniny ako *kamenec* (podľa vnútornej vlastnosti) — *krupovec* (podľa podobnosti) — *ľadovec* (podľa stavu); *rebriniak* (podľa zloženia) — *seniak* (podľa určenia); *sklenár*, *blaniar* (podľa materiálu) — *oknár*, *obločiar* (podľa predmetu); *kraviar* — *voliar* (podľa rozličných predmetov zasiahnutých činnosťou); *hlavaľ* — *chvostaľ*, *hlavačka* — *chvostnačka* (= žubrienka; podľa rozličných nápadných častí tela) a pod.

Podobná situácia je aj pri deverbatívach, napr. pre „darmovis“ na krosnách sú názvy *ťažidlo*, *ťahadlo* (podľa účelu) — *visadlo* (podľa polohy); otvárač fliaš je *vrták* (podľa deja) — *otvárac*, *vyťahovák* (podľa účelu); podľa spôsobu drobenia cesta máme *drobence* — *mrvence* — *šklbance* — *trhance* — *strúhance* alebo *zamrvanka* — *stieranka* — *strúhanka* — *rajbanka* — *trúsanka*; pre zvyšok vyfajčenej cigarety sú pomenovania *ohorok*, *opaľok* (podľa výsledku deja) — *odpadok* (podľa určenia); prikrývka na posteľ je *prestieradlo* (podľa činnosti) — *prikrývadlo* (podľa účelu); vajce ponechané v hniezde sliepky je *podkladka* (podľa činnosti) — *podsedka* (podľa druhu deja) — *vábnička* (podľa cieľa); zábradlie na lavičke môže byť *držadlo*, *lapadlo* (podľa činnosti) — *operadlo* (podľa účelu); zosunutá pôda sa môže podľa toho, čo je na nej najnápadnejšie, nazvať ako *urvisko* — *usypisko* — *zvesisko* — *prepadisko*; koniec biča, ktorým sa plieska, sa nazýva *pleskáč* — *praskáč* — *capkáč* — *čmigáč* a pod. Takisto aj pri deadjektívach sú prípady, že odvodené názvy v jednotlivých nárečiach zachytávajú rozličné vlastnosti pomenovaného predmetu. Napr. „biela slivka“ môže byť *belianka* i *okruhlianka*; „moridlo“ na bielizeň je *modrička*, *beláska* i *svetlička*; stopy po kiahňach sú *rapavice* i *drobnice* a pod.

Uvedená rozličná motivovanosť odvodenín s rovnakými sufixmi, ale s rozličnými slovotvornými základmi sa ešte vypuklejšie prejavuje vtedy, keď slovotvorné základy patria k rozličným slovným druhom. Týka sa to mnohých názvov súvisiacich s činnosťou človeka, napr. drevorubač sa volá *rubár* (podľa činnosti) — *siahár*, *šajtár*, *šichtár* (podľa výsledku činnosti) — *šľogár* (podľa miesta činnosti); šestonedielka je *porodkyňa* (podľa deja) — *postelkyňa* (podľa miesta) — *položkyňa* (podľa stavu); hnis z rany je

oberanina (podľa výsledku deja) — *bridčina* (podľa vzhľadu); vrchná gumová obuv sú *snehovky*, *blatovky* (podľa cieľa) — *prezúvky* (podľa manipulácie); veľká šatka prehodená cez plecia je *vlniak* (podľa látky) — *odevák* (podľa funkcie) — *zahadziak* (podľa manipulácie); spodná sukňa môže byť *spodnica* (podľa miesta) — *škrobenica* (podľa prípravy) — *barchanica* (podľa materiálu) — *letnica* (podľa obdobia); pre „hádzané“ halušky sú známe názvy ako *hádzanky* — *trepanky* — *trhanky* — *durkanky* (podľa druhu činnosti) — *strapačky* (podľa výzoru); zemiaková baba môže byť *chudobnica* (jedlo príznačné pre istú vrstvu ľudí) — *repica* (< repa „zemiak“, teda podľa pôvodu); kyslá polievka z kapusty je *kapustnica* (podľa pôvodu) — *kyselica*, *kvasnica* (podľa vlastnosti) a pod. Známe sú však aj pomenovania iných vecí, napr. pre ploský kameň v rieke je názov *okruhliak* (vlastnosť) — *potočniak* (miesto) — *šutriak* (súčasť); pre vyvýšeninu popri dome sú názvy *násypok* — *nálepok* — *výpustok* (podľa spôsobu zhotovenia) — *podstienok* (podľa miesta); pre miesto, kde sa reže slama, sú mená *rezáreň* (podľa činnosti) — *sečkáreň* (podľa produktu činnosti); demižón je *pletenica* (podľa spracovania) — *košenica* (podľa podobnosti) — *slamenica* (podľa materiálu); nádoba na mlieko je *mútnica* (podľa činnosti) — *maselnica* (podľa produktu); mucholapka je *lepkáč* (podľa vlastnosti) — *mucháč* (podľa účelu); bočné remene na konskom postroji sú *bočniaky* (podľa miesta) — *ťaháky* (podľa účelu) a pod. Ako vidieť, v jednotlivých nárečiach môžu mať odvodené názvy mnohých, najmä konkrétnych predmetov rozličnú motiváciu a podľa toho sú utvorené od rozličných slovotvorných základov, hoci zo slovotvorného hľadiska ich spája spoločný afix (často na základe analógie). Pretože takéto názvy tej istej veci vyjadrujú rozličné „obsahy“, najlepšie im vyhovujú afixy s viacerými významami (funkciami) typu *-ák*, *-nica*, *-ok*, *-ka* a pod.

4. Rozličná motivovanosť pri odvodených pomenovaniach sa, prirodzene, najvýraznejšie prejavila pri pomenovaniach s odlišnými slovotvornými základmi i slovotvornými afixmi. Pri názvoch tohto druhu ich slovotvorné základy i afixy súvisia predovšetkým s tým, na ktorú vlastnosť pomenovaného predmetu sa pomenúvajúci zamerá. Je charakteristické, že názvy tejto skupiny zvyčajne pomenúvajú predmety, ktoré sa neviažu bezprostredne na človeka. Často sú to názvy rozličných zariadení a nástrojov, napr. prikrývka na sud je *dienko* — *prítlak* — *prikrývka*; ručná mláčačka je *geplovica* — *rukačka* — *ozrňovač*; stroj na viatie vymláteného obilia je *fukár* — *vejak* — *vietorník*; „darmovis“ na krosnách je *visadlo* — *záťaž* — *vťahovač* — *závaha* — *spuštíak*; klapky na oči koňa sú *chlopne* — *tienidlá* — *očnice* — *pokrievky*; bočné remene na konskom postroji sú *pobočky* — *ťaháky* — *prsníky*; remeň na chrbát koňa je *chrbátnik* — *zvršok* — *údržiač* — *prieves*; rukoväť biča je *bičisko* — *rukadlo* — *osádka*; kyvadlo na hodi-

nách je *kyvadlo* — *leták* — *behunka* — *tikáč*; handra na riad je *riadovka* — *mokrica* — *pomyjak* a pod. Ďalej to môžu byť pomenovania rozličných javov v prírode, niekedy aj ako výsledok ľudskej činnosti, napr. ploský kameň je *žabec* — *ploskáč* — *potočníak*; mladý les je *mladina* — *hustník* — *sadenisko* — *podrost*; prúd rieky je *bystrina* — *hučák*; časť strechy odstávajúca od múru je *odkvap* — *odlievka* — *odstrešie* — *výpusť* — *podstienok*; priehrada pre teľa je *teľatník* — *kotienok* — *prieprava* — *hradienka* a pod.

Z oblasti života človeka sú tu názvy ako napr. pre akt zasnúbenia: *zásnuby* — *pokonávky* — *prstenkovačka* — *rukoviny*; krajec chleba je *krajík* — *vrchnák* — *okolko* — *kromka*; zemiaková baba je *chudobnica* — *gruľovník* — *trenina* — *ľapčianka*; obarová polievka po zabíjačke je *kotlovina* — *žobráčnica* — *obarky*; posteľná plachta je *prestieradlo* — *postelina* — *slamíčka*; povlak na perinu je *obliečka* — *perínisko* — *povlaka* — *obťah* a pod. Podobného druhu sú aj pomenovania typu *šestonedielka* — *kútnica* — *rodička* — *postelkyňa*; *nebožtik* — *umrlec*; *bojko* — *strachuň*; *smrkavka* — *prskačka* — *kýchavica* (= nádcha); *zástera* — *kucharnica* — *záponka* — *predpasnica* — *suchava*; *spodník* — *škrobenica* — *barchetka* — *bielota* — *opaskuľa*; *vlniak* — *štrikovanec* — *odievačka* — *zavrháč* a pod.

Ako z príkladov vidieť, takéto pomenovania sa zväčša vzťahujú na charakteristické, obyčajne základné znaky pomenovaných predmetov. Sú však prípady, že niektoré z takýchto nárečových názvov sa spájajú s vedľajšími, nie podstatnými vlastnosťami pomenovaných predmetov, ako je napr. *hustník* „mladý les“, *slamíčka* „posteľná plachta“, *mokrica* „handra na riad“, *chudobnica* „zemiaková baba“, *žobráčnica* „obarová polievka po zabíjačke“, *kútnica* „šestonedielka“, *bridota* „hnis z rany“ a pod. Pri podaktorých názvoch ich pôvodná motivovanosť je dnes už značne zotretá, lebo sa (z rozličných príčin) stratila súvislosť so slovotvorným základom; také sú napr. *cisárka* „hradská“, *blaniar* „oknár“, *švíbalky* „zápalky“, *mešternica* „hlavná hrada“, *ohrieška* „nezorané miesto na oranisku“ a pod.

5.1. V našom príspevku sme sa pokúsili ukázať, ako sa v jednotlivých slovenských nárečiach prejavila rozličná motivovanosť pri odvodených slovách. Máme napr. prípady, že v niektorých nárečiach normálne fungujú také slová ako *štrk*, *močiar*, *pecúch* a pod., kým v iných nárečiach akoby uvedené formy „nestačili“, pretože na základe zadelenia do určitej významovej grupy dostali isté sufixy: *štrkovina* (podľa hromadného významu), *močarisko* (podľa miestneho významu), *pecuchár* (podľa osobného významu) a pod. V iných podobných prípadoch sa jednotlivé nárečia môžu rozchádzať v pohľade na tú istú vec, čo sa pri názvoch s rovnakými slovotvornými základmi formálne odrazilo v rozličných afixoch. A tak v jedných nárečiach môžu byť názvy ako *postieľadlo*, *prikrývadlo*, *šprudlovačka*

a pod., ktoré sa sufixom *-dlo*, *-čka* zaraďujú medzi názvy nástrojov, kým v iných nárečiach sú pre tie isté veci pomenovania typu *postielok*, *prikrývka*, *šprudlík* a pod. so sufixmi vyjadrujúcimi iba ich (nešpecifikovaných) predmetovosť. Diferenčnosť tohto druhu (t. j. iba v sufixoch) je však pomerne slabo výrazná, pretože väčšina afixov v slovenčine nie je významovo jednoznačná a zúčastňuje sa na tvorbe slov rozličných významov.

5.2. Výraznejšie sa prejavuje rozličná motivovanosť pri nárečových variantoch utvorených totožnými afixmi od rozličných slovotvorných základov. A tak podľa toho, ktorá vlastnosť predmetu sa stáva základom pomenovania, alebo z akých hľadísk sa istá vlastnosť v pomenovaní zachytáva, môžu byť v jednotlivých nárečiach napr. takéto rozdiely: *kamenec* (podľa vnútornej vlastnosti) — *krupovec* (podľa podobnosti) — *ľadovec* (podľa stavu); *drobenec* — *mrvenec* — *šklbance* — *trhance* — *strúhance* (podľa spôsobu drobenia cesta); *rubár* (podľa činnosti) — *siahár*, *šichtár* (podľa výsledku činnosti) — *piliar* (podľa nástroja činnosti) — *šlogár* (podľa miesta činnosti) a pod. Takéto nárečové varianty, ktoré sú v istom zmysle protikladné predchádzajúcej skupine (s rovnakými slovotvornými základmi), dokazujú, že isté významy sa viažu na určité afixy, lebo sa vyskytujú vo viacerých nárečiach pri názvoch s rozličnými slovotvornými základmi, ale pomenúvajúcich tie isté veci. Hodne však tomu napomáha aj slovo- tvorná analógia (tvorenie názvov pre blízke veci tými istými afixmi).

5.3. Najmarkantnejšie sa rozličná motivovanosť prejavila pri variantných nárečových názvoch s odlišnými slovotvornými základmi i s rozdielnymi afixmi. Napríklad pre zemiakovú babu sú v nárečiach takéto názvy: *chudobnica* (ako charakteristický znak chudobných) — *gruľovník* (podľa pôvodu) — *trenina* (podľa prípravy materiálu) — *ľapčianka* (podľa spôsobu prípravy); nádoba na mútenie masla môže byť: *mutovník* (podľa činnosti) — *zbušok* (podľa spôsobu činnosti) — *maselnica* (podľa produktu činnosti); spodná sukňa je: *spodník* (podľa miesta nosenia) — *škrobenica* (podľa prípravy) — *barchetka* (podľa pôvodu) — *bielota* (podľa vonkajšej vlastnosti) — *opáskuľa* (podľa spôsobu nosenia) a pod. Pri takýchto názvoch výber afixu, ako aj slovotvorného základu bol motivovaný, resp. ovplyvňovaný iba vlastnosťami (i keď nie vždy základnými) pomenovaného predmetu.

Vlado Uhlár

HRANICE ŠTANDARDIZÁCIE V TOPONYMII

(Názvy typu Ostrô, Plačlivô, Železnô, Bystrô)

Toponymické názvy ako vlastné mená zemepisných útvarov zahrňujú nielen názvy kontinentov, krajín, krajov a miestne čiže sídliskové názvy všetkého druhu (osady, dediny, mestá; ulice, námestia, nábrežia, sady), ale aj veľkú oblasť terénnych zemepisných názvov najrozmanitejšieho vertikálneho a horizontálneho členenia zemského povrchu, kde ponajprv patria a) názvy vôd (hydronymá), b) názvy vrchov (štítov, strání, úžľabín i rovín, nížin, kotlín) (oronymá), c) chotárne názvy (názvy honov čiže ďahov, parciel, lúk, pasienkov, kým horské lúky, ale najmä porasty sa obyčajne preberajú s názvami vrchov a hôr čiže lesov), pre ktoré sa dakedy používa ako rozlišovací názov mikrotoponymá.¹

Toponymické názvy sú menami sui generis, tvoria osobitnú oblasť slovej zásoby. Osobitosť tejto oblasti spočíva v tom, že sa na rozdiel od apelatívnej zložky spisovného jazyka do istej miery správa vlastnými zákonitosťami. Ale aj tu sa žiada robiť rozdiel medzi terénnymi názvami všeobecne známymi a používanými a medzi tými hydronymami, oronymami, ale najmä mikrotoponymami, ktoré majú iba úzku krajevnú, neraz dokonca iba miestnu platnosť.²

I táto posledná skupina si vyžaduje našu pozornosť. Práve ona svojou zrastenosťou s úzkymi miestnymi alebo regionálnymi pomermi si robí nárok na rešpektovanie istých špecifickostí i v rámci spisovného jazyka, ako sa to robí vo všetkých rozvitých jazykoch s bohatými tradíciami.

¹ ŠMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky (nauky o vlastných jménech zeměpisných). 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966.

V češtine sa používa termín *pomístní jména*. My dávame prednosť termínu *zemepisné terénne názvy* a do tohto pojmu zahrnujeme názvy vôd, vrchov a pod. a chotárne názvy (názvy honov, lúk, pasienkov), na ktoré vzťahujem aj termín mikrotoponymum.

² Hranica medzi nimi je pohyblivá. Celkovo neznámy chotárny názov sa neraz dostáva do širšej známosti a stáva sa značne frekventovaným (porov. názvy sídlisk podľa honov: *Vlčie hrdlo*, *Kútiky*, *Záluhy*, *Štrkovec* a iné v Bratislave, *Zábava*, *Fončorda* v Banskej Bystrici, *Terasa* v Košiciach, *Hliny*, *Vlčince* v Žiline, *Hostihora*, *Malá hora* v Martine, *Polík*, *Roveň* v Ružomberku, *Luhý* v Partizánskom, *Vystrkov* v Prievidzi a pod.).

Tradícia ako živo pociťovaný odkaz minulosti a dedičstvo predchádzajúcich generácií a vekov je významnou hodnotou vo všetkých oblastiach života, vedy a techniky a nadovšetko v národnom živote. Tak je to aj v jazyku a jazykovede. Hoci prvý slovenský spisovný jazyk Bernolákov bol kodifikovaný približne iba pred dvesto rokmi a Štúrov pred sto tridsiatimi rokmi, slovenčina je starý slovanský jazyk, veď korene jej samostatného vývinu siahajú až do praslovanského obdobia.³

V mnohých prípadoch práve toponymá patria k pevnej a najustálenejšej oblasti národného jazyka a spisovný jazyk spravidla rešpektoval túto ich osobitosť. I preto sa neochotne prijímajú alebo aj odmietajú zásahy a zmeny najmä v miestnych, ale aj v iných názvoch, a to aj jednotlivé úpravy čo len hláskového rázu.

I tradícia, ktorá rešpektuje podobu miestnych názvov aj v úradnom znení, si zaslúži osobitné povšimnutie. Preto ani ľud, ale ani filologicky vzdelaných ľudí neznepokojuje napr. podoba miestneho názvu *Terchová* (v spisovnej slovenčine je apelatívum *ťarcha*, nárečovo je aj *ťärcha*), podobne *Majcichov* (z pôv. *Mojtechov*), *Motešice* (z pôv. *Mojtech-ici* > *Mojtešici*; napr. je *Mojtín*), *Uherce* (je *Uhor*, bolo *Uhorci*), ale ani *Rokyty* na východnom Slovensku (hoci spisovne je *rakyta*). Obdobne tradíciou je ustálená aj východoslovenská podoba názvov napr. *Margecany*, *Rokycany*; a ako by nebolo správne napr. západoslovenské znenie *Majcichov* a *Uherce* meniť na *Mojtechov* a *Uhorce*, podobne by bolo nevhodné (i neekonomické) žiadať „úpravu“ východoslovenských podôb názvov *Margecany*, *Rokycany* na *Margitany*, *Rakytany*. Bolo by možné uviesť viaceré podobné príklady.

Na I. slovenskej onomastickej konferencii v Bratislave (r. 1967) sa viacerí jazykovedci kriticky stavali k niektorým úpravám miestnych názvov, ako sa úradne uskutočnili po r. 1948.⁴ Veľmi živá diskusia sa načala v súvislosti so štandardizáciou obyvateľských mien z miestnych názvov a príslušných prídavných mien. Jej výsledky sa zverejnili v VI. diele Slovníka slovenského jazyka v časti Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená.⁵

Obyvateľské mená nebývajú také frekventované ako miestne názvy, používajú sa pomerne zriedka, najčastejšie ešte v styku obyvateľov najbližších obcí (ak ide o nevýznamné, málo známe obce), a preto je pri ich používaní najbežnejšia ich miestna podoba. Ak by sa v takýchto prípadoch štandardizovala podoba, ktorá sa líši od úzu miestneho obyvateľstva (jemu

³ KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. Zv. 1. Praslovanská genéza slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974.

⁴ I. Slovenská onomastická konferencia. Sborník materiálov. Red. V. Blanár — M. Majtán. Bratislava. Vydal Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968. Porov. referáty J. Štolca, S. Mazúra, O. R. Halagu, diskusný príspevok V. Uhlára a iných.

štandardizovaná podoba zväčša ostáva neznáma), nemala by nádej, že by sa v želiteľnej miere ujala. Iné sú prípady známejších, častejšie frekvencovaných miestnych názvov, od ktorých obyvateľské mená tvorené podľa zákonitostí spisovného jazyka sa dostávajú do povedomia širokých vrstiev aj tlačou, rozhlasom a televíziou.

Š. Peciar na I. onomastickej konferencii v diskusii pripomenul, že pri redakcii Slovníka slovenského jazyka VI v súvislosti s návrhom na štandardizáciu obyvateľských mien sa v niektorých prípadoch — v protiklade k pravidelným a produktívnym typom — prijal odchylný miestny úzus, lebo „každá iná forma by bola umelá a nemala by nádej na prijatie“.⁶ Takéto stanovisko pokladám za veľmi správne; keby sa bolo uplatňovalo v náležitom rozsahu, štandardizácia obyvateľských mien by bola bývala úspešnejšia i z hľadiska jazykovej praxe, o ktorú v takejto špecifickej oblasti slovnej zásoby predovšetkým ide.⁷

Štandardizácia obyvateľských mien sa týka celého národného kolektívu. Bolo by sa žiadalo, aby jej bol predchádzal taký postup, aký sa uplatnil pri úprave pravopisu a príprave vydania Pravidiel slovenského pravopisu roku 1953. Z povahy tejto časti slovnej zásoby a jej používania v komunikácii vyplýva, že nielen so všeobecnými zásadami, ale aj s riešením jednotlivých diskutabilných prípadov by sa bolo žiadalo oboznámiť aj širšiu verejnosť. Som presvedčený, že by to bolo bývalo na osoh veci, lebo by sa bola široká verejnosť zainteresovala aj do iných otázok rozvoja a kultivovania jazyka v písomnej i hovorenej forme.

Po štandardizácii obyvateľských mien a príslušných prídavných mien nadchádza obdobie, keď sa vyvíja úsilie štandardizovať aj hydronymá, oronymá, ba dokonca aj mikrotoponymá. Konkrétne uvádzam rozhodnutia Slovenskej názvoslovnej komisie pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie, ktoré sa uplatnili vo vydaní Zoznamu vrchov na Slovensku⁸ a v dôsledku toho aj vo vydaniach niektorých nových turistických máp.

⁵ Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. — Porov. aj JÓNA, E.: Štandardizácia obyvateľských mien. In: I. slovenská onomastická konferencia, s. 170–176 (cit. v pozn. 4).

⁶ Tamže, s. 178.

⁷ Treba mnoho vysvetľovaní, odpovedí, presvedčaní, ako o tom svedčia jazykové rubriky Nedeľnej Pravdy, Práce a články v Slovenskej reči a Kultúre slova (i v rubrike Spytovali ste sa).

Turčiansky miestny tvar *Čepčan*, *Čepčianka*, *čepčiansky* (od miestneho názvu *Veľký Čepčín*, *Malý Čepčín*) je v SSJ s doložkou: podľa miestneho úzu; desiatky obdobných tvarov (napr. *Tvrdošan*, *Tvrdošianka*, *tvrdošiansky* od názvu *Tvrdošín*) sa neuviedli ani ako miestne varianty.

Azda podľa modelu *Marček* (obec pri Bytči) — *Marčečan*, *Marčečanka*, *marčecký* boli utvorené podoby obyvateľského mena a prídavného mena od obce *Martinček* (pri Ružomberku): *Martinčečan*, *Martinčečanka*, *martinčeký*. Takéto štandardizované podoby sa vo vedomí používateľov nemajú o čo opierať a nemôžu sa ujať (miestny úzus je *Martinčan*, *Martinčianka*, *martinský*, zavše *martinčiansky*).

V spomínanom vydaní Zoznamu vrchov na Slovensku sa upravovala iba podoba tých názvov (tak sa uvádza v úvode), ktoré obsahuje publikácia Seznamu výšek hor Československé socialistické republiky.⁹ Názvy sa upravili tak, aby boli v zhode s platnými pravidlami spisovného jazyka; nešlo však iba o pravopis, ale sa odstraňovali aj hláskoslovné a tvaroslovné „chyby“.¹⁰

V tomto zozname vrchov, ktorý nie je úplný a ani reprezentatívny (obsahuje iba niečo vyše 650 názvov jednotlivých vrchov a skupinového určenia vyvýšenín: pahorkatina, vrchovina, vrchy — teda nie pohoria, napr. Levočské vrchy, Chočské vrchy, Kremnické vrchy, Zemplínske vrchy; Oravská vrchovina, Bodvianska vrchovina, Cerová vrchovina a pod.), dodatočne sa po redakčnej uzávierke opravovali názvy, a to dokonca tak, že sa vo viacerých prípadoch nový, komisiou zmenený názov v opravách zamieta a obnovuje sa pôvodný názov. Napr. v Slovenských Beskydách sa v „Zmenách“ (na priloženom lístočku) namiesto ustanoveného názvu *Miškulina* obnovuje starý pôvodný názov *Nižná Poperačka*; znovu je *Beňuška* v Nízkych Tatrách namiesto *Kečky*; *Hekerová* v Slovenskom rudohorí namiesto *Holice*; *Ďurkova skala* namiesto *Dierková skala*; *Biely kameň* vo Vtáčniku namiesto *Biela skala*; *Vápno* v Nízkych Beskydách namiesto *Salašiská*; *Čonkáš* na Východoslovenskej nížine namiesto *Kratín*. Popri celkovo záslužnej práci komisie takéto dodatočné zásahy nepriaznivo ovplyvňujú použiteľnosť spomínanej publikácie. Nepoznáme príčiny dodatočných zásahov, no s niektorými aj súhlasíme.

Obnovil sa pôvodný názov *Malinné* v Jahodníkoch namiesto znenia *Malinové*. To ukazuje aj na čisto jazykový problém. Dodatočné zamietnutie štandardizovaného znenia *Malinové* a ustálenie staršieho tvaru a miestnej podoby *Malinné* (nárečovo *Maľiné*) v spomenutých „Zmenách“ treba pokladať za správne rozhodnutie. Niet pochyby, že v súčasnosti je živý iba tvar adj. *malinový*, utvorený slovotvornou príponou *-ový* od apelatíva *malina* (ako je napr. aj *jahodový* od *jahoda*), ale oronymický názov *Malinné* je dokladom na starší vývinový stav v tvorení slov príponou *-ný*, ako je obdobne v oronymickom názve *Jahodná* (obdobne *Málinô brdo*, príp. *Málinô* zasa namiesto *Málinnô brdo* a či *Málinnô* alebo *Malinové*). Tvorenie príponou *-ový* je pochopiteľné pri novom názve, ako sa stalo napr. pri premenovaní miestneho názvu *Cach* (pôvodne asi *Požega*) na *Malinovú* (okr. Prievidza).

⁸ Vyšlo v sérii Kartografické informácie, zv. 1. Bratislava 1974. Prerokované na 5. zasadnutí názvoslovnej komisie dňa 29. 11. 1972.

⁹ Tamže, s. 3 a 4 (Úvod).

¹⁰ Upravili sa napr. názvy *Dalná* na *Diaľna*, *Čertaž* na *Čiertaz*, *Drenče* na *Drienčie*, *Cerje* na *Cerie* a pod.

Zavše zdanlivo nárečový tvar môže byť dokladom iného pôvodu názvu. Spomíname to preto, že v značnom počte chotárných názvov (vrchov i názvov polí, lúk, návrší, hôr) nachodíme odraz staršieho vývinového štádia slovenčiny a ich „stará“ podoba má v mikrotoponymii náležité miesto.

Kým lexikony miestnych názvov (i s rozličnými štatistickými a inými údajmi) majú starú tradíciu, potreby súčasnej spoločnosti si vyžadujú aj mnohé iné zoznamy názvov z jednotlivých odvetví toponymie. S ich vydávaním súvisí aj práca s ustaľovaním písomnej podoby toponým, v ktorej sa uplatňujú pravopisné zásady súčasnej spisovnej slovenčiny. Iná je však otázka štandardizácie takýchto názvov.

V článku *Hydronymia Liptova*¹¹ som uviedol, že pre Liptov je v názve potokov charakteristický topoformant *-ianka* (iba po dlhej slabike vplyvom rytmického zákona je *-anka*), ktorý sa uplatňuje dôsledne bez obmedzení určených pre spisovný jazyk Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1953, podľa ktorých sa v obyvateľských menách ženského rodu pripúšťa združená prípona *-ianka* iba v takých prípadoch, keď aj derivát adjektíva od miestneho názvu je utvorený združenou slovotvornou príponou *-iansky*, a nie iba *-ský*. Napr. cez obec *Ludrovú* (adj. *ludrovský*) tečie potok s ustáleným názvom *Ludrovianka* (nie *Ludrovka*), podobne z Liptovskej Štiavnice (adj. *štiavnický*) tečie potok *Štiavničianka* (nie *Štiavničanka* ani *Štiavnička*, čo je názov susednej obce); sú *Stošice* (adj. *stošický*, nár. *stošiarsky*) a potok je *Stošianka* a pcd. Takýto stav je pre hydronymiu Liptova typický a podľa našej mienky by ho mala rešpektovať aj úradná podoba v zozname alebo na mapách. V oblasti hydronymie by sa takéto názvy nemali podriaďovať zásadám štandardizácie obyvateľských mien a príslušných prídavných mien, tu treba vychádzať z regionálneho úzu, ktorý je dokonca užitočné rešpektovať, a to pre Liptov aj Oravu. V uvedenom systéme je celkom pochopiteľný a vyhovujúci aj názov *Križianka* (tečie obcou Sv. Kríž) so skrátenou samohláskou v koreni a príponou *-ianka*.

V oronymii má lineárna štandardizácia tiež svoje hranice. I tu treba mať náležitú mieru, pochopenie a uznanie pre viaceré zaužívané, dávnu tradíciou upevnené názvy vrchov a dolín. Napríklad hoci máme v slovenčine viaceré *Ráztoky*, *Rázdiely*, *Rakytiny*, ako aj apelatíva *rázporok*, *rázpinky*, *rázvora*, *rázcestie* a pod. (ale je *rozpárať*, *rozpínať*, *roztvoriť*, *rovný*, *rovina*), nebudeme meniť *Róztoky* na *Ráztoky*, ale ani opačne, a tak isto nik nebude žiadať ani úpravu *Rozsutca nad Terchovou* na *Rázsutec* (v Zozname vrchov sa neuvádza).

¹¹ UHLÁR, V.: *Hydronymia Liptova*. Slovenská reč, 40, 1975, s. 212–219.

Osobitne sa to týka vrchov a dolín *Ostrô*, *Plačlivô*, *Machnatô*, *Lomnô*, *Hrubô*, *Málinô brdo*, *Končistô*, *Bystrô*, *Železnô* a pod. O týchto názvoch som bol napísal článok r. 1968 do časopisu *Krásy Slovenska*.¹² Článok okrem iného bránil podobu týchto názvov so zakončením *-ô* proti názorom, ktoré propagoval B. Varsík na I. onomastickej konferencii r. 1967.¹³ Uvádzal, že v rokovaníach komisie, ktoré sa po r. 1949 týkali revidovania chotárnych názvov na špeciálnych mapách (tak ako predtým názvov miest, obcí a osád), žiadal, aby sa aj názvy vrchov *Plačlivô* a *Ostrô* zmenili „v duchu spisovnej slovenčiny“ na *Plačlivé* a *Ostré*. Až do súčasnosti nenašli uplatnenie podobné návrhy, neprimerane zjednodušujúce celú zložitú problematiku toponymie a najmä terénnych názvov iba na protiklad zúžene chápanej „spisovnosti“ a „nárečovosti“. Najnovšie sa však takéto stanovisko začína uplatňovať aj v slovenskej názvoslovnej komisii pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie. Svedčia o tom najnovšie vydania turistických máp, napr. mapy *Nizkych Tatier*.¹⁴

Na uvedenej mape sa názov známej doliny *Železnô* s osádkou, kde kedysi letoval aj Hviezdoslav a kde je teraz detská ozdravovňa, píše v podobe *Železné*. *Málinô brdo*, o ktorom Zd. Hochmuth vydal turistického sprievodcu s názvom *Málinô*, sa zaznačuje ako *Maliné*. Názov vrchu *Ostrô* pri Ružomberku, ktorý je preslávený Slovenským národným povstaním a literatúrou o ňom, sa uvádza v podobe *Ostré*, *Ramženô* v Lupčianskej doline v podobe *Ramžené* atď. V 3. vydaní mapy boli ešte názvy *Machnatô* a *Biela*, ale vo 4. vydaní je už dolina *Machnaté* (v Demänovskej doline) a potok *Biela*, hoci je to názov doliny a hory v nej s potôčikom (na juh od Vyšného Malatína). Okrem ďalších treba k uvedeným príkladom pridať zo Zoznamu vrchov na Slovensku podoby *Lomné* (za *Lomnô*, *Lomno*) a *Priečne* (za *Priečno*). Naproti tomu sa názov potôčika *Brodok* pri Veternej Porube v Liptove uvádza v podobe „*Brodek*“, *Jamníček* zasa v juhostredoslovenskej podobe „*Jamníčok*“, bezmenný potok v doline *Nižná Matejková* ako „*Nižný Matejkov*“; na špeciálnej mape (Lipt. Mikuláš 1:75 000) sa návršie *Konislavce* na juh (jjv) od Smrečian zaznačuje ako

¹² UHLÁR, V.: Názvy typu *Ostrô*, *Bystrô*, *Plačlivô*, *Málinô* a otázka *Máliného brda* (*Málinô brdo*). *Krásy Slovenska*, 45, 1968, s. 424–425; Tenže: Z problematiky liptovských miestnych názvov. *Málinô* a *Brdo* a či *Málinô brdo*? *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 356–361. — K tejto problematike porov. HOCHMUTH, Zd.: *Malino brdo a Málinô*? *Krásy Slovenska*, 36, 1955, s. 217–219; Tenže: Bodku za prípad *Málinô*. *Krásy Slovenska*, 46, 1969, s. 188–189; Tenže: *Málinô* (séria *Stručný sprievodca*). Bratislava, Sport 1973.

¹³ VARSÍK, B.: K zmenám miestnych názvov na Slovensku. In: I. slovenská onomastická konferencia (cit. v pozn. 4), s. 217–226. — Bol členom Štátnej komisie pre stanovenie úradných názvov miest, obcí a osád pri bývalom Povereníctve vnútra.

¹⁴ *Nízke Tatry*. Súbor turistických máp. Letná turistická mapa. 3. vyd. Bratislava, vydala, spracovala a vytlačila Slovenská kartografia, n. p., Bratislava, v spolupráci so Slovenským zväzom turistov r. 1974; 4. vyd. 1975.

Kopislance, na mape Nízkych Tatier sa zase uviedla kóta 764 *Kopanice*. S terénnymi názvami na mapách je istotne veľa práce, drobnej, pipľavej a namáhavej roboty. O to jednoduchšie je názvy *Ostrô*, *Málinô*, *Železnô*, *Machnatô*, *Lomnô* a obdobne na iných mapách aj *Plačlivô*, *Končistô*, *Bystrô*, *Pustô*, *Hrubô* a pod. prispôsobiť zásadám lineárnej štandardizácie. S tým, pravdaže, nemožno súhlasiť.

Záverom svoje zdôvodňovanie zhrňujeme takto:

V chotárnych názvoch — na rozdiel od úradných názvov obcí, ktoré sa prispôsobujú pravidlám spisovného jazyka — sa všetky kultúrne národy usilujú zachovávať miestne podoby, pokiaľ ich možno vystihnúť a dobre zachytiť používanou sústavou písmen (napr. i na strednom Slovensku zachovávame názov *Cúdenice* s *dz* a nemeníme ho na *Súdenice*, ale *Žiare* píšeme *Žiare* a pod.). Táto problematika je zložitá a súčasné podoby názvov aj na mapách, pokiaľ nejde o zjavné chyby, sú výslednicou viacerých vplyvov (nárečie, starší spisovný úzus a i.).

Názvy *Ostrô*, *Plačlivô*, *Železnô*, *Bystrô*, *Málinô* (brdo) a pod. majú v našom živote a spisbe veľkú tradíciu, súvisiacu aj so znakmi Štúrovej slovenčiny, ktorej základom, najmä v hláskovej rovine, je stredná slovenčina.

Bohato členený kultúrny život a nebývalý rozvoj jazykovedy umožňujú odbornejší pohľad na problematiku názvov tohto druhu. Tvary prídavných mien *dobrô*, *peknô*, *sladkô*, *mladô* sa pokladajú za súčasť hovorovej podoby spisovnej slovenčiny, a teda ich nemožno jednoducho zavrhnúť ako nárečové, nespisovné tvary; tieto tvary majú miesto v istých spojeniach a štýloch aj v písomnej podobe spisovnej slovenčiny. Morfológia slovenského jazyka¹⁵ v kapitole Skloňovanie prídavných mien výslovne uvádza: „Podľa vzoru *pekný* sa skloňujú ... aj zemepisné mená so stredoslovenskou hovorovou podobou v priamych pádoch, napr. *Končistô* (z *Končistého*), *Plačlivô*, *Machnatô*, *Ostrô*, *Hrubô*, *Železnô*“. Neuvádzajú sa ako doklad starého vývinového stupňa slovenčiny (ako boli napr. podoby miestnych názvov *Hornia Štubňa*, *Dolnia Lehota*, prípadne *Dolnie Rybány*), ale ako príklady zo súčasnej spisovnej slovenčiny v hovorovej podobe.

Sme toho názoru, že v miestnom úze známe a ustálené podoby terénnych názvov by sa nemali meniť ani na mapách a v zoznamoch terénnych názvov.

¹⁵ Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 224.

UHLÁR, V.: Názvy typu *Ostrô*, *Bystrô*, *Plačlivô*, *Málinô* a otázka *Máliného brda*. Krásy Slovenska, 45, 1968, s. 424–425; Tenže: Z problematiky liptovských miestnych názvov. *Málinô* a *Brdo* a či *Málinô brdo*? Slovenská reč, 33, 1968, s. 356–361; Tenže: Tvary *bou*, *mau* a *dobrô*, *dobrie*ho a spisovná slovenčina. Slovenská reč, 32, 1967, s. 44–50.

O NEURČITÝCH ZÁMENÁCH

Redakcia Slovenskej reči zaradila článok F. Sabola (1976) o faktickej a formálnej neurčitosti zámen v slovenčine do rubriky „diskusie“ oprávnene. Jesto totiž v súvislosti s ním naozaj o čom diskutovať. Máme však obavu, že táto diskusia sotva prinesie prehĺbenie našich poznatkov o fungovaní neurčitých zámen v slovenčine.

Neurčité zámená (ako to vyplýva z ich povahy) majú osobitnú vlastnosť vnucovať človekovi pri prvých dotykoch s nimi túžbu formulovať extravagantné univerzálne zákony ich použitia. (Dobre poznáme tieto pocity z vlastnej skúsenosti.) Táto túžba sa prejavuje tým silnejšie, čím viac človek zostáva sám zoči-voči materiálom, bez opory na predchádzajúcu literatúru. Značne abstraktný, všeobecný význam týchto slov nám totiž dovoľuje — ak sme už podľahli sugescii nami objavených „zákonov“ — vidieť ich prejavy aj v tých použitíach neurčitých zámen, kde fakticky nielenže niečo po našich zákonoch ani stopy, ale kde všetko hovorí (ba priam kričí) proti nim.

Naše poznámky k vývodom F. Sabola začneme súhlasným konštatovaním. Pripájame sa k jeho názoru, že poučky o používaní neurčitých zámen s morfémi -si a nie- (da-), ktoré obsahuje Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 294), „nemajú pevnú oporu v jazykovej praxi“, že „zdôrazňovanie neurčitosti sa v nich neprávom pokladá za charakteristický príznak zámen s príponou -si...“ (Sabol, 1976, s. 26).

Tento súhlasný záver je „implicitne“ obsiahnutý už v našich starších prácach o významovej diferenciácii neurčitých zámen so -si a nie- (porov. Rybák, 1961; 1962), kde sme s dištinktívnym príznakom „zdôraznená neurčitosť — neutrálna neurčitosť“ nepracovali.

O tom, ako môže záver o rozlíšení zámen typu *niekto* — *ktosi* na základe príznaku „neutrálna neurčitosť — zdôraznená neurčitosť“ (porov. Oravec, 1974) zvädzať k nesprávnym interpretáciám, svedčí najlepšie príspevok J. Kopinu (1975) o využití neurčitých zámen v Urbanových novelách. Autor v závere článku konštatuje: „M. Urban inklinuje k tvoreniu neurčitých zámen z opytovacích zámen pomocou morfémi -si, nie-, pričom dáva prednosť neurčitému zámenu s morfémi -si pred neurčitémi zámenami tvorenými s morfémi nie-. Robí to zámerne, aby počiarkol neznámosť, neurčitosť niekoho alebo niečoho (porov. aj Morfológia slovenského jazyka, 1966).“ Na tomto základe autor hovorí o „príznakovom postavení neurčitých zámen s morfémi -si“ v Urbanových novelách.

Uvedený text utvára zdanie, akoby autor mal v akejkoľvek pozícii (kontexte) možnosť voľby („robí to zámerne“) medzi zámenom so -si a zámenom s *nie-*, a to práve na základe rozlíšenia príznaku zdôraznená/neutrálna neurčitosť, čiže voľby medzi príznakovým a nepríznakovým (z hľadiska zdôraznenia) tvarom. Ak teda napr. Milo Urban v Zelenej mladosti v texte *A tak sa išlo ďalej. Po úspešnom absolvovaní kurzu z francúzštiny oveľa voľnejšie a bezstarostnejšie. No, že by som bol stváral nejaké pestvá, to naskrze nie* — použil zámeno *nejaký*, nie *akýsi* (ktoré podľa J. Kopinu mohol rovnako dobre použiť), urobil tak „zámerne“ preto, lebo nechcel zdôrazniť neurčitosť. Pritom racionálny zmysel Kopinových záverov je tento: v pozíciách, kde slovenčina dáva prednosť zámenám so -si, hoci nevylučuje ani použitie zámen s *nie-*, používa Milo Urban -si dôsledne.

Bolo by treba vôbec vysvetliť, čo znamená zdôraznená neurčitosť, na základe čoho by sa dali experimentálne vytvoriť texty, v ktorých by sa tento dištinkatívny príznak mohol ocitnúť raz v silnej, raz v neutralizačnej pozícii. Kým takéhoto vysvetlenia niet, môžeme (ako východisko z núdze) považovať za príznakovú situáciu text, kde sa predmet označený neurčitým zámenom spája s emocionálnym, citovým zaujatím. Napr.:

Čo sa jej stalo, že sa tak ponáhľa? Každý deň pozdraví aspoň dva razy, keď ide do školy a zo školy — stalo sa jej iste *niečo* vážne. Zaiste päťka z tohto, no z matematiky. (A. Bednár)

Ako vidíme, citové zaujatie nebráni použiť zámeno *niečo*. A možno povedať, že v nasledujúcom texte (v porovnaní s uvedeným) sa zámenom *čosi* vyjadruje zdôraznená neurčitosť?

Pohrkal ňou [škatuľkou exportných zápalek], uspokojene pozrel na starodávnu pištoľ v dlhom ovále a chvíľu hľadel na nepochopiteľný nápis THE PISTOL SAFETY MATCH. Drobnejšie písmená nevidel, lebo už dávno bol ďalekozraký. *Čosi* podobné bývalo vždy na zápalkách, povedal si v duchu, a čo je to vlastne? (A. Bednár)

Poznámka. Na základe príznaku „zdôraznený — neutrálny“ sa v Morfológii slovenského jazyka nenáležite vyčleňuje aj opozícia ukazovacích zámen *tu* — *tuto*, *tam* — *tamto* (porov. Rybák, 1968).

Tým sa však naše súhlasné poznámky vyčerpávajú, a celý ostatný text práce F. Sabola núti k polemike. Chceme zdôrazniť, že sme vyvinuli maximálnu snahu vniknúť do autorovej koncepcie (za ktorou stojí, ako sme presvedčení, hodne práce a úvah) a cez túto prizmu hodnotiť jazykový materiál. Napriek tomu nemôžeme ani sčasti prijať Sabolovu koncepciu.

Práca F. Sabola si žiada pripomenúť Ščerbove slová: Nie objektívna skutočnosť sa má prispôsobovať tomu, čo vyhovuje vedcom a ich pohodliu, ale vedci sa musia prispôbobiť objektívnej skutočnosti (Ščerba, 1958).

Používatelia slovenčiny našťastie „podvedome pocítujú a uznávajú jazykový úzus“ (Sabol, 1976, s. 32), a úlohou lingvistu je postihnúť zákony jeho fungovania. Inými slovami: lingvistický opis musí znieť „kritérium praxe“, musí obstáť v rečovom experimente. Skúsime v tomto zmysle preveriť správnosť niektorých formulácií F. Sabola. Akokoľvek nám v tomto rozbere pôjde o definície, predsa si musíme spravidla zvoliť opačnú cestu ako autor: nie od definícií k demonštrácii príkladov, ale od rozboru príkladov k definíciám. Sabolove zákony sú totiž také pohyblivé, nepolapiteľné, nepriliehavými termínmi vyjadrené, že by nás nikam neprivedli. A bol by veľkým chudákom „expedient“, keby platilo, že „je povinný dodržiavať spomenuté pravidlá pri určovaní neurčitosti zámen“ (Sabol, 1976, s. 30).

Čo rozhoduje napr. o tom, že je niečo fakticky neurčité alebo formálne neurčité, čo je kritériom tejto neurčitosti? Zrejme len hovoriaci (poznávací subjekt), lebo mimo neho je všetko rovnako určité aj neurčité. Prečo však potom o jave, o ktorom síce „expedient nadobudol objektívnu istotu, ale ho „nemôže označiť, pomenovať, lebo ho nepozná, prípadne nedostatočne pozná“ (s. 27), hovoríme ako o prejave formálnej (neskutočnej) neurčitosti? Pýtame sa: z hľadiska čoho je táto neurčitosť formálna, neskutočná? Odpoveď (keby F. Sabol šiel vo svojich úvahách do dôsledkov) by mohla byť jediná: z hľadiska existencie (lebo iba o nej mohol hovoriaci nadobudnúť istotu). Potom by však bolo treba jasne naznačiť, že hovoríme nie o neurčitosti, ale o existencii/neexistencii predmetu v pláne neznámeho, neurčitého. Kríženie príznakov určitosti/neurčitosti a istoty/neistoty je vôbec pre túto prácu typické, kde by už nevystačil jeden príznak, „zaskočí“ druhý.

Predpokladajme zatiaľ, že podvedome cítime, kde sa v slovenčine „najprirodzenejšie“ používajú zámená so *-si* a kde zámená s *nie-*. Nech tieto prípady reprezentujú Sabolove vety:

-si:

Zháňal ťa ktosi, *akýsi* náhlivec.
Čosi som ti kúpila.

nie-:

Nehľadal ma *niekto*?
Mamka, kúp mi *dačo*.

Sabol o uvedených sférach použitia tvrdí, že „v týchto prípadoch by nahrádzanie zámen s morfémi *nie-*, *da-* zámenami s morfémi *-si* alebo opačne spôsobovalo nelogickosť výpovedí (podč. J. R.). Nemožno povedať: „*Zháňal ťa niekto, nejaký náhlivec.*“ — „*Dačo som ti*

kúpila. Uhádni čo.“ Ale ani: „Nehľadal ma ktosi?“ — „Mamka, kúp mi čosi.“

Názor, že vzhľadom na to, čo ja tvrdím o tomto jave, je použitie danej rečovej jednotky v tomto texte nelogické, je v jazykovede veľmi nebezpečný a treba ho zanechať na prahu pred vstupom do chrámu lingvistiky. Pripomeňme si v tejto súvislosti múdre slová:

„Je zbytočné zdôrazňovať, že lingvista musí pracovať svedomite, čo okrem iného znamená brať do ohľadu všetky zistené formy, nezľahčovať si svoju úlohu apelovaním na zdravý úsudok čitateľa, neorientovať sa na štruktúru nejakého iného jazyka alebo na nejakú inú psychologickú teóriu; a čo je najhlavnejšie: nevyberať a neprispôsobovať fakty tak, aby boli v súlade s mojou predstavou o tom, ako treba hovoriť (Zvegincev, 1965).

Treba totiž povedať, že to, čo F. Sabol považuje za „nelogické“ a „nemožné“, možno nájsť aj u našich najväčších spisovateľov, a F. Sabol nemohol nemať pri koncipovaní článku takéto príklady z ich diel poruke. Uvedieme niekoľko príkladov na ukážku.

Použitie *nie-* namiesto *-si*:

— Viete, že nám chcú nasoliť štátnu školu? — Počul som už *niečo*. (Hronský)
— Ďumbier pozrel na administrátora, díval sa mu chvíľu do očí, chcel mu *niečo* povedať, ale naraz utrel si ústa opakom dlane. (Hronský) — Maličkého, že sa takto ničomne previnil, nepočítajú prosto do rodiny. Je pre nich červavým plodom. *Niečím*, čo bezcieľne vreští a čoho by nebola škoda, keby krky zmietlo. (Hečko) — Tej jari vytvorila príroda vo Vlčindole *niečo*, čo vyvoláva úžas. Čerešne na stráňach vyobliekala za mladuchy a jablone, už tiež trochu zapýrené do ružova, pristrojila za družice. (Hečko) — Tam *niekde* v diaľke / v čierňavých horách / dedinka biela / túli sa k zemi / pokojná, tichá. (Krasko) — Mäsiar mlčal. Stál pod lampou a díval sa *niekam* do tmy ponad hlavu Landíkovu. (Jesenský)

Použitie *-si* namiesto *nie-*:

— Ty ma môžeš...! I tak vždy *kohosi* morduješ, vláčiš po súdoch... (Hečko)
— Posielam ňa, lístok, len tak bez adresy. / Nenapišem mena, nenapišem miesta, / po krajinskej pošte *nie* je tvoja cesta, / toho, komu patríš, nájdeš aj tak *kdesi*. (Krasko) — Landík sa podíval na neho. Akoby mu bola *akási* veľká myšlienka osvietila hlavu. (Jesenský) — Ja mám byť len takou *akousi* halúzkou pre kadejakého vrabca? (Jesenský)

Bolo by možné uvádzať veľa príkladov na to, ako autori v jednom a tom istom kontexte a v jednom a tom istom neurčitom význame používajú vedľa seba *-si* aj *nie-*. Porov. napr. u Krasku:

Pod oblokmi s roletami
každý večer *ktosi* v tieni
tíško, tíško bez šramotu
počúva tú sladkú nôtu,
kým sa oblok nezatemní.

Obloky tie s roletami
obidva už potemneli,
pod nimi však ešte *ktosi*
niečo žobre, *niečo* prosí —
nestojí už osamelý...

Opakujeme: subjektívna istota o naznačovanom jave alebo príznaku vôbec nebráni dobrým nositeľom slovenčiny, aby použili na označenie neznámeho predmetu zámeno s *nie-* (hovoríme teraz o principiálnej možnosti, nie o miere jej využitia). To nás nútilo svojho času formulovať závery o používaní neurčitých zámen so *-si* a *nie-* takto (Rybák, 1962, s. 240): „Neurčité zámená s časticami *-si*, *nie-*... sú si v slovenčine významovo veľmi blízke a často môžeme použiť na tom istom mieste jedno alebo druhé zámeno bez zmeny významu. Spravidla pritom ide vždy o použitie zámena s časticou *nie-* v prípadoch, kde sa najčastejšie používa *-si*... Prípady použitia zámena s časticou *-si* na miestach, kde sa spravidla používa zámeno s časticou *nie-*, sú zriedkavé a môžeme ich niekedy hodnotiť ako štylistickú, ba i vecnú chybu. Prípady použitia zámena s časticou *nie-* namiesto zámena s časticou *-si* nemožno však hodnotiť ako nesprávne.“

Povedané by vlastne mohlo stačiť ako dôkaz, že koncepcia F. Sabola neobstojí. Skúsme však podrobiť rozboru ešte niektoré príklady.

Vo vete *Nehanebník akýsi!* nachádza F. Sabol prejav „nultého stupňa naznačovanej neurčitosti“, „predstieranú neurčitosť“. Hovoriaci vie, o akého nehanebníka ide, ale namiesto *nehanebník necudný* (*nehanebný*, *hnusný*, *bezcitný*, *bezočivý*) povie: *Nehanebník akýsi!*, lebo chce „emocionálne podfarbiť“ výpoveď. F. Sabol si nekladie otázku, prečo vo vysoko emocionálnej výpovedi *Ty moja najmilšia!* nemôžeme (alebo môžeme?) povedať *Ty moja akási!* Alebo namiesto *Ty môj vtáčik štebotavý* — *Ty môj vtáčik akýsi!* A prečo popri *Ty si ktosi* (= významný, veľký človek ap.) nemožno (s pocitom úprimnej ľútosti hovoriaceho) povedať *Ty si ktosi* (= sklamaný človek).

A to už nehovoríme o prípadoch, keď nám napr. J. Jesenský poskytne príklad na vyjadrenie predstieranej neurčitosti s *nie-*:

— Upozorňujem vás na ženské črievičky. Aha, tieto. To by bolo tak pre vás...

- Načo sú mne ženské črievičky?
- *Niekomu* do daru.
- Komu?
- Obchodník sa zachechtal:
- Veď vy to dobre viete. Ale i pre vás mám.
- Ďakujem.

Vôbec: čím viac sme čítali Sabolov článok, tým viac sme nadobúdali dojem, že tu ide o svojráznu aplikáciu troch stupňov neurčitosti, na základe ktorých sa veľmi často vysvetľuje používanie neurčitých zámen v ruštine. Ale i pre ruštinu je táto koncepcia prekonaná.

Druhý stupeň neurčitosti, pri ktorom sa vyžaduje používať zámeno so *-si*, komentuje F. Sabol takto: „V realizovanom alebo realizujúcom sa deji slovesá vyjadrujúce uvedomenú činnosť (napr. *písať, kúpiť, dať, hovoriť, pošeptnúť*) a slovesá zmyslového vnímania (*vidieť, zbadať, počuť, pociťovať*) vyžadujú v determinatívnych syntagmách iba zámená s formálnou neurčitosťou, teda: *vidím kohosi, napísala som čosi*“ (s. 30).

K tomu by bolo možno jednak zopakovať všetko, čo sme vyššie povedali o používaní *nie-* namiesto *-si* v dielach slovenských spisovateľov, jednak by sme mohli položiť otázku: ako F. Sabol vysvetlí používanie zámen s *nie-* vo vetách typu: *Každú chvíľu videla niekoho vychádzať z izby?*

Vety tohto typu predstavujú totiž kontext, ktorý v najväčšej miere vylučuje používanie zámen so *-si* (kontext, v ktorom dištinkatívny príznak opozície *ktosi — niekto* vystupuje v najčistejšej, najpriehľadnejšej podobe) — a podľa všetkých Sabolových pravidiel by tu malo byť „logické“ jedine *-si*.

O tom, o akú zamotanú koncepciu tu ide, najlepšie svedčia autorove úvahy o podmienení neurčitosti expedientom a agensom deja, ktoré nepotrebnú komentár. Je v nich však „racionálne jadro“; presvedčivo nám ukázali, že ak z polohy jazyka zídeme do sveta denotátov (a pritom si namýšľame, že sme stále vo sfére jazyka), ocitneme sa v chaose a v kráľovstve individuálnej svojvôle.

Ak je pravda, že veta *Hneď ráno niekam odišiel* „modifikuje obsah výpovede v tom zmysle, že vlastne agens deja ani nevedel, kam odchádza“ (Sabol, 1976, s. 32), tak aj o tomto článku možno povedať, že autor nám tu „niečo“ (nie čosi!) povedal o používaní neurčitých zámen.

Prichodí nám uzavrieť, že jazykové príručky dobre robia, že „nedávajú odchodné použitie zámen s morféomou *-si* a zámen s predponami *nie-* a *da-* do súvisu s odlišným charakterom nimi vyjadrovanej (a F. Sabolom opísanej — J. R.) neurčitosti“ (Sabol, 1976, s. 32). O tom, čo, ako a prečo treba upravovať v normatívnych príručkách výklad o používaní neurčitých zámen so *-si* a *nie-*, musí sa, pravda, rozhodnúť mimo tohto článku.

Literatúra

- KOPINA, J.: Využitie neurčitých zámen v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny. Slovenská reč, 40, 1975, s. 20–26.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 548.
- ORAVEC, J.: O jednom diele mladého autora. Kultúra slova, 8, 1974, s. 220.
- RYBÁK, J.: Vzájomný vzťah neurčitých zámen a prisloviek s časticami *-to*, *-nibud'* v ruštine a *-si*, *nie-* v slovenčine. In: Zborník metodických statí z vyučovania v LKR. Bratislava, Slovenský výbor Zväzu československo-sovietskeho priateľstva 1961, s. 88 n.
- RYBÁK, J.: K významu neurčitých zámen so *-si* a *nie-*. Slovenská reč, 27, 1962, s. 236–242.
- RYBÁK, J.: Zámená *tu* – *tuto*, *tam* – *tamto*. Slovenská reč, 33, 1968, s. 42–47.
- SABOL, F.: O faktickej a formálnej neurčitosti zámen. Slovenská reč, 41, 1976, s. 26–32.
- ŠČERBA, L. V.: Izbrannyye raboty po jazykoznaniju i fonetike. Zv. 1. Red. M. I. Matusevič. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1958, s. 16.
- ZVEGINCEV, V. A.: Istorija jazykoznanija XIX–XX vekov v očerkach i izvlečenijach. Izd. 3-e. Moskva, Prosveščenije 1965, s. 196 (ide o citát z Bloomfieldovej práce *Jazyk*).

Michal Mikluš

EŠTE RAZ O SLOVNODRUHOVEJ POVAHE VÝRAZOV POĎ (HO) A HYBAJ (HO)

Vo svojom príspevku v Slovenskej reči (Mikluš, 1969) sme v spojitosti s časticovou slovnodruhovou povahou týchto výrazov na základe vlastných zistení poukázali na to, čím sa tieto výrazy odlišujú od citosloviec, kam sa dosiaľ zaradujú a čo ich spája s časticami.

Naše zistenia doplnil J. Rybák (1971) o ďalšie dištinktívne črty týchto výrazov ako častíc, a to o črtu „reálnosť vzťahu hovoriaceho k realnosti vypovede vyjadrená“, s ktorou je spätá nemožnosť ich kombinácie s kondicionálom, príp. s časticou *by*, a o črtu „neschopnosť spájať sa so slovesami robiť, urobiť“; týmito dvoma črtami sa citoslovciia nevyznačujú („robilo, urobilo bác“).

K tomu, čo sme vtedy o týchto výrazoch povedali, chceli by sme dodať, že pod vplyvom Slovníka slovenského jazyka (1959, 1963) sme v našom príspevku z r. 1969 okrem jeho záveru pripísali týmto výrazom aj význam „náhly a neočakávaný pohyb preč“. Z hľadiska presného vystihnúť ich pohybového významu bolo toto naše konštatovanie zúžené a nevyčerpávajúce, pretože význam „náhly a prekvapujúci pohyb“ je natoľko všeobecný, že v kontexte môže mať rozmanité odtienky s prekvapujúcou expresívno-emocionálnou príznakovosťou.

M. Urbančok (1972) voľným narábaním s našimi konštatáciami o časticovej povahe uvedených výrazov sa usiloval vyvrátiť príslušnosť výrazov *poď (ho)*, *hybaj (ho)* k časticiam a v súlade so SSJ a MSJ sa snažil obhájiť tieto výrazy ako citoslovci. Napriek tomu nemohol však vyvrátiť naše zistenia a konštatácie.¹ Preto musel priznať, že tieto výrazy sa skutočne „od ostatných citosloviev odlišujú mnohými znakmi“ a že „osobitosť ich postavenia medzi citoslovcami“ treba preto „zdôrazniť a vysvetliť“ (s. 91). Avšak namiesto priznania oprávnenosti našich zistení bez dôkazov spochybnil a poprel vnútornú logiku našich konštatovaní o časticovej slovnodruhovej povahe týchto výrazov a vyjadril záver, že „netreba ... usudzovať, že tieto odlišnosti (odlišnosti týchto výrazov od citosloviev) sú rozhodujúcou prekážkou pre ich zaradenie do slovného druhu citosloviev“ (s. 91).

Rozhodujúcimi či postačujúcimi dôvodmi na zaradenie týchto výrazov medzi citoslovci majú podľa neho byť tieto dôvody: a) jednostranná, sémanticky do inej, nesynonymnej roviny transponovaná „tiež-substitúcia“ týchto výrazov zvukomalebnými citoslovcami, b) amorfnosť, c) silná expresivnosť a emocionálnosť citosloviev.

Na tzv. substitúciu uvádza M. Urbančok dva príklady: 1. *Vzal do ruky palicu a h y b a j s listom na Turie Poľe*. 2. *Môj starý, tak ako bol, v rukách šaty, baganče naboso, h y b a j rovno do potoka*. V nich sa podľa neho v prvom prípade dá substituovať slovo *hybaj* zvukomalebným citoslovcom *frír* a v druhej vete citoslovcami *bác, tresk*.

Netreba osobitne dokazovať, že v obidvoch príkladoch nejde o substitúciu. Nejde tu totiž o vzájomný vzťah variantov vo výrazovom pláne, ktorých vzájomná zámena či náhrada by nevyvolávala zodpovedajúcu zmenu v nimi označovaných obsahových prvkoch,² nejde o totožnosť, ale skôr o rozdiel medzi slovom *hybaj* a citoslovcom *frír*, resp. *hybaj* a *bác, tresk*. A to je vlastne argument proti ich slovnodruhovému priradeniu k citoslovciam.

K amorfnosti a k expresivite a emocionálnosti citosloviev nemožno mať výhrady. Sú skutočne príznačné predovšetkým pre citoslovci ako periférny slovný druh.³ To však ešte neznamená, že príznaky amorfnosti, expresivity a emocionálnosti sa okrem citosloviev nevzťahujú na iné slovné druhy, vrátane častíc. Maximálny stupeň expresivity treba vidieť nielen v citoslovcich, ale aj v slovách a výrazoch kladu a záporu a v tvaroch

¹ Podľa M. Urbančoka je požiadavka kompletnosti kritérií či kompletného prístupu ku klasifikácii slov na slovné druhy iba pium desiderium, len nie zjavnou opodstatnenosťou, ktorú zhodne konštatuje jazykovedná literatúra.

² Porov. ACHMANOVA, O. S.: Slovar' lingvističeskich terminov. 2. vyd. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1969, s. 461.

³ O princípe centra a periférie pozri napr. Travaux linguistiques de Prague. 2. Red. J. Vachek, Praha, ČSAV 1966.

kondicionálu. Ale pod vplyvom toho ich ešte nezaraďujeme medzi cito-slovčia, pretože na rozdiel od nich reakcia hovoriaceho na okolitú skutočnosť vystupuje v nich ako výsledok zložitého myšlienkového aktu, v dôsledku čoho kvantitatívna zložka priznaku sa akoby vyrovnáva s kvalitatívnou.⁴

Výrazy *hybaj* (*ho*) a *poď* (*ho*) v dôsledku straty charakteru slovesného tvaru sú teda amorfné a expresívno-emocionálne. Avšak nevymykajú sa zo stavu a procesu organizácie systému častíc ako osobitného slovného druhu. Nie sú v systéme častíc ani osihotené — ako to zdôrazňuje M. Urbančok (s. 88). Naopak, v dôsledku transpozície z pôvodne imperatívnych tvarov stávajú sa amorfnými z hľadiska súladu ich formy a funkcie a nadobúdajú nový lexikálno-sémantický variant,⁵ ktorým vyjadrujú vzťah podávateľa reči k spôsobu i obsahu vyjadrovanej mimojazykovej skutočnosti. Nie sú teda „pojmovo nespracovanými zážitkami z oblasti citu, vôle a vnímania“ (porov. MSJ, s. 807), ale sú „pomocnými slovami, ktorými podávateľ nadväzuje na kontext alebo situáciu a pritom vyjadruje rozličné významové (pri uvedených slovách pohybové — M. M.) odtienky jednotlivých výrazov alebo výpovedí i kontextových a aktualizáčnych vzťahov“ (MSJ, s. 746). V tomto použití sa môžu vyskytovať samostatne a vtedy vyjadrujú náhly, neočakávaný, resp. prekvapujúci odtienok nimi pomenovaného pohybového slovesného deja, alebo v spojení s neurčitkom, keď modifikujú akýkoľvek slovesný dej v tom istom prekvapujúcom expresívno-emocionálnom smere.

Partikulový charakter týchto slov potvrdzuje aj fakt, že častice pri subjektívno-objektívnom modifikovaní výpovede alebo jej častí sa môžu na syntagmatickej osi gradačne spájať, navrstvovať jedna na druhú.⁶ Sem patrí aj gradačne späť modifikácia častíc *hybaj* a *poď* časticou *ho*. Nesúvisí to teda ani tak s tým, že si „priniesli“ určité odlišnosti zo svojho východiskového slovného druhu — zo sloviess (ako tvrdí M. Urbančok), ale súvisí to so schopnosťou gradačného spájania, navrstvovania častíc jednej na druhú. Domnievali sme sa, že je to úplná samozrejmosť a nepokladali sme za potrebné komentovať ju osobitným výkladom. Nám nešlo o charakteristiku celkovej slovnodruhovej štruktúry častíc, ale iba o funkčnú

⁴ Pozri KOŠEVAJA, I. G.: Urovní jazykovogo abstragirovanija. Kijev, Izdatel'stvo Kijevskogo universiteta 1973, s. 163.

⁵ Termíny na jednotlivé významy či komponenty sémantickej štruktúry slova sú rôzne. Termín lexikálno-sémantický variant sa najčastejšie používa v sovietskej lingvistiky. Pozri napr. KACNELSON, S. D.: Soderžaniye slova, značeniye i oboznačeniye. Moskva — Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR 1965.

⁶ Poukázali sme na to už v našej kandidátskej dizertácii. Inak pozri o tom aj MISTRÍK, J.: K otázke častíc v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 201–228.

špecifikáciu výrazov *hybaj* (*ho*) a *poď* (*ho*), z ktorej zjavne vyplynulo, že nič podobné neplatí o citoslovciach a že teda je to dôležitý príznak, ktorým sa tieto výrazy od citoslovciac odlišujú.

Okrem toho novšie výskumy častíc potvrdzujú, že ich doterajšie nediferencované chápanie ako designátorov modality je nepostačujúce a že v záujme rešpektovania prirodzenej a objektívne danej diferenciácie jednotlivých štruktúrnych rovín výpovede je potrebné urobiť ich celkovú funkčnú špecifikáciu.⁷ V rámci tejto špecifikácie sa dnes už vydeľuje v ich celkovej slovnodruhovej štruktúre skupina tzv. syntakticky funkčnoštruktúrnych častíc.⁸ Pre častice tohto druhu je charakteristické, že sú záväzným prvkom určitých vetných typov a v prípade ich vypustenia z vety mení sa jej typ, resp. veta sa stáva nezmyselnou. Napr.: *Že sa nehanbiš!*, *A b y (b o d a j) si sa prepadol!*, *Či si to nepovedal?!*, *To je a l e život!*

K týmto syntaktickým formantom bezprostredne sa zúčastňujúcim na formovaní určitých vetných typov s konkrétnym modálnym významom patria aj spomínané výrazy, vrátane ich nespisovných variantov *hajde*, *hajdy* a *hajda*, ktoré sme v našom príspevku z r. 1969 práve pre ich nespisovnosť zámerne nespomínali.

Okrem troch vyššie rozobratých dôvodov na podopretie názoru, že uvedené výrazy nemôžu byť časticami, uvádza M. Urbančok aj konštatovanie, že „častice nikdy – a to ani v nejakom sekundárnom alebo transponovanom použití (okrem tzv. syntaktickej substantivizácie typu *povedať „hádám“*) – nevstupujú do syntagmatických vzťahov“ (s. 88). Z tohto v bežných príručkách zhodne konštatovaného faktu vyplýva, že nikdy nebývajú vetnými členmi. Odvolajúc sa na tieto príručky, M. Urbančok ďalej pokračuje, že „výrazy *hybaj/hybáj* (*ho*), *poď* (*ho*) však celkom evidentne do syntagmatických vzťahov vstupujú, a to tak ako určité slovesné tvary. Z toho vyplýva, že z vetnočlenského hľadiska treba ich pokladať za prísudok“ (s. 88).

Iba v tomto zmysle súhlasí M. Urbančok s naším tvrdením, že výrazy, o ktorých je reč, zachovávajú si pôvodnú slovesnú valenciu a že ich možno hodnotiť aj ako expresívno-emocionálne synonymá préterita. Ďalej už uvažuje ináč a na základe ich syntagmatickosti myslí, že „z toho správneho

⁷ Okrem našich prác pozri napr. aj GREPL, M.: Iz teoretičeskogo opyta opisaniya sintaktičeskoj sistemy. In: Grammatičeskoje opisaniye slavijskich jazykov. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1974, s. 8.

⁸ Poukázala na to vo svojich Očerkach po sintaksisu ruskoj razgovornoj reči N. J. Šedovová už v r. 1960, avšak bez nejakého jednoznačného termínu. Okrem termínu *syntakticky funkčnoštruktúrne častice* použili sme v našej kandidátskej práci aj termín *modelotvorné a typovetotvorné častice*.

zistenia vyplýva predovšetkým to, že ide vo vete o prísudok“ (s. 89). Od tohto bodu je podľa M. Urbančoka „každá úvaha o tom, že by výrazy *hybaj/hybáj (ho)*, *poď (ho)* mohli byť časticami“, vraj „logicky chybná“ (s. 89). Preto sme nútení opýtať sa ho: ako citoslovci budú môcť tieto výrazy vstupovať do syntagmatických vzťahov?

K syntagmatickosti týchto výrazov poznamenávame, že vôbec nie je a nemôže byť taká ako pri osobných slovesách. Pravda, geneticky sú to tvary 2. os. jedn. č., lenže sú to už zmeravené imperatívne tvary. Preto nemajú kategórie času, osoby a čísla a sú redukované len na reálny dej. Navyše, na rozdiel od citoslovci nielen výrazy *hybaj (ho)* a *poď (ho)* a M. Urbančokom spomínané prípady syntaktickej substantivizácie typu *povedať „hádam“*, lež aj ostatné druhotné častice (napr. *tuším*, *prepytujem*, *povedzme*, *pozri*, *nadovšetko*, *menovite*, *môžbyť*, *jednoducho*, *konečne*, *jedine*, *jednak(o)*, *celkom*, *nepochybne*, *navyše*, *nevyhnutne*, *pomaľu* atď., vrátane všetkých formotvorných) svojim „primkynaním“ k vete alebo k niektorej jej časti na rozdiel od citoslovci predsa len do určitej „syntagmatickosti“, resp. modálne modifikujúcej usúvzťažnosti vstupujú, hoci, pochopiteľne, z vetnočlenského hľadiska nemôžu byť vetným členom práve pre svoju sýnsémantickosť.

A konečne, keby sme tento ich aspekt v súlade so súčasnou syntaktickou teóriou syntagmy aj vylúčili, ani v tom prípade sa ešte nestane, že by citoslovci (a teda aj výrazy *hybaj (ho)* a *poď (ho)* ako citoslovci, nie ako častice) mohli vstupovať do syntagmatických a vetnočlenských vzťahov.

Ostáva teda, že výrazy *hybaj (ho)* a *poď (ho)* v dôsledku ich transponovania do roviny neplnovýznamových slov stratili charakter slovesných tvarov. Ich primárnou funkciou sa preto stala funkcia vyjadrovať vzťah hovoriaceho k vyjadrovanej skutočnosti. Prirodzene, že na vyjadrenie tohto modálneho vzťahu nepotrebujú paradigm. Preto sa vzdialili od slovesných tvarov i od sponových slovies, ktoré svoju paradigm zachovávajú. Čo do významu a funkcie nemôžu teda byť v plnom zmysle slova ani zástupkami préterita pomocného fázového slovesa — ako to konštatuje M. Urbanček s odvolaním sa aj na J. Ružičku (1956). Koniec koncov ani J. Ružička nehovorí o slove *poď* ako o spone, ale hovorí o tom, že „spojením pomocného slova *poď* s infinitívom sa ... vyslovuje, že činiteľ začal konať činnosť prudko, so zvýšeným záujmom a pod.“ Možno to teda hodnotiť aj tak, že pri týchto výrazoch nejde ani tak o vyjadrenie deja či pohybu a jeho fázovosti, ako skôr o vyjadrenie expresívnoemocionálnej príznakovosti z hľadiska vzťahu hovoriaceho k vyjadrovanej skutočnosti. Výsledok takého ich posunu je, že celkom zreteľne stratili imperatívnosť, a teda aj paradigmatickosť. Avšak geneticky nemôžu nekorešpondovať so slovesom, keď z neho pochádzajú. A že sú synonymné iba s préteritom

reálneho deja (podrobnejšie pozri Rybák, 1971), v dôsledku čoho sa nedajú použiť v kondicionáli, to pre ich slovnodruhovú zatriedenie nie je podstatné.

Záverom poznamenávame, že na základe týchto našich úvah, ako aj na základe porovnania nášho príspevku z r. 1969 s Urbančokovým príspevkom z r. 1972 súdny čitateľ má možnosť presvedčiť sa o správnosti jedného alebo druhého prístupu k riešeniu slovnodruhového zaradenia výrazov *poď (ho)*, *hybaj (ho)*.

Literatúra

MIKLUŠ, M.: K slovnodruhovej povahe výrazov *hybaj/hybáj (ho)* a *poď (ho)*. Slovenská reč, 34, 1969, s. 37–43.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 746, s. 807.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956.

RYBÁK, J.: Poznámky k tvarom *poď (ho)* a *hybaj (ho)*. Slovenská reč, 36, 1971, s. 241–244.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 546; zv. 3, 1963, s. 120.

URBANČOK, M.: Citoslovčia, alebo častice? Slovenská reč, 37, 1972, s. 85–92.

SPRÁVY A POSUDKY

Slovenské jazykovedné časopisy a zborníky

Slovenské jazykovedné časopisy a periodické zborníky prešli v priebehu svojho vychádzania viacerými zmenami. Jednotlivé časopisy a zborníky nielen vznikali, ale niektoré z nich aj zanikli, resp. zlúčili sa s inými časopismi a zborníkmi. Niekedy sa menili aj ich názvy a pomerne často ich celkové zameranie. Dnešní používatelia slovenskej jazykovednej produkcie, špeciálne slovenských jazykovedných časopisov alebo periodických zborníkov, nie sú vždy o týchto zmenách informovaní, takže vznikajú niekedy isté nejasnosti, príp. nedorozumenia. Na tomto mieste chceme podať niektoré základné informácie o slovenských jazykovedných časopisoch a zborníkoch venovaných výskumu slovenského jazyka, porovnávaciemu štúdiu slovanských jazykov a všeobecnej jazykovede. Uvádzať budeme tieto údaje: 1. názov časopisu, resp. zborníka, 2. ročník, 3. rok vychádzania (kalendárny alebo školský), 4. zameranie časopisu, náplň, 5. meno hlavného redaktora, 6. meno výkonného redaktora (tajomníka redakcie a pod.). Jednotlivé časopisy a zborníky uvádzame v abecednom poriadku. Pri každom časopise a zborníku uvedieme aj poznámky, ktoré osvetlia jeho vzťah k iným časopisom alebo zborníkom. Prehľad zachytáva stav do konca r. 1975.

Československý terminologický časopis

Začal vychádzať r. 1962 namiesto Slovenského odborného názvoslovía (pozri ďalej).

Roč. 1, 1962 — 5, 1966. Red. J. Horecký s redakčnou radou. Výkonný redaktor I. Masár.

Po zániku Československého terminologického časopisu otázkam slovenskej terminológie sa venuje časopis Kultúra slova (pozri ďalej).

Jazykovedné štúdie

Orgán Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Jednotlivé zväzky prinášajú materiálové príspevky z niektorej oblasti výskumu slovenského jazyka. Niektoré novšie zväzky majú príležitostný ráz.

Zv. 1, 1956. Spisovný jazyk. Ved. red. J. Ružička. — Zv. 2, 1957. Dialektológia. Ved. red. J. Štolc. — Zv. 3, 1958. Spisovný jazyk. Ved. red. J. Ružička. — Zv. 4, 1959. Spisovný jazyk. Ved. red. J. Ružička. — Zv. 5, 1960. K jazyku a dielu Martina Kukučina. Ved. red. J. Ružička. — Zv. 6, 1961. Štúdie a pramene k dejinám slovenskej národnosti. Ved. red. E. Pauliny. — Zv. 7, 1963. Spisovný jazyk. Ved. red. J. Ružička. — Zv. 8, 1965. Spisovný jazyk — štylistika. Ved. red. M. Miko. Výk. red. J. Mistrík. — Zv. 9, 1966. Dialektológia. Ved. red. E. Pauliny. Výk. red. J. Mistrík. — Zv. 10, 1969. Štolcov zborník. Ved. red. J. Ružička. Výk. red. J. Oravec (k 60. narodeninám J. Štolca). — Zv. 11, 1971. Jónov zborník. Ved. red. J. Ružička. Výk. red. J. Oravec (k 60. narodeninám E. Jónu). — Zv. 12, 1974. Peciarov zborník. Ved. red. J. Ružička. Výk. red. J. Oravec (k 60. narodeninám Š. Peciaru).

Jazykovedný časopis

Vznikol premenovaním Jazykovedného zborníka (pozri ďalej). V číslovaní ročníkov sa nadväzuje na Jazykovedný zborník. V r. 1953 vyšiel pod názvom Jazykovedný časopis Slovenskej akadémie vied, od r. 1954 ako Jazykovedný časopis. V r. 1955 zlúčený so Slovenskou rečou (pozri ďalej). Obnovený v r. 1958. Pôvodne bol venovaný výskumu slovenského jazyka, najmä nárečí a dejín slovenčiny, od 70. rokov časopis pre otázky všeobecnej jazykovedy.

Roč. 7, 1953. Hl. red. Š. Peciar. Taj. red. J. Horecký. — Roč. 8, 1954. Hl. red. E. Pauliny. Taj. red. M. Marsinová. — Roč. 9, 1958 — 17, 1966. Hl. red. E. Pauliny. Výk. red. I. Kotulič. — Roč. 18, 1967 — 21, 1970. Hl. red. J. Horecký. Výk. red. I. Kotulič. — Roč. 22, 1971 — 26, 1975. Hl. red. J. Horecký. Výk. red. J. Bošák.

Jazykovedný zborník

Vznikol osamostatnením jazykovednej časti Sborníka Matice slovenskej (pozri ďalej). Z roč. 3, 1948 vyšlo iba dvojčíslo 1—2, dvojčíslo 3—4 ostalo v korektúrach. V r. 1950 začal vychádzať pod názvom Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. V r. 1953 premenovaný na Jazykovedný časopis Slovenskej akadémie vied, od r. 1954 pod názvom Jazykovedný časopis (pozri vyššie).

Roč. 1, 1946 — 3, 1948. Časopis Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Red. J. Stanislav. — Roč. 4, 1950. Hl. red. J. Stanislav. — Roč. 5, 1951 — 6, 1952. Hl. red. Š. Peciar.

Jazykovedný zborník

Orgán Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Vychádza ako súčasť periodika Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis.

Zv. [1], 1968. Jazykovedný zborník venovaný slavistickému kongresu. Zdp. red. J. Dzurenda. Výk. red. M. Mikluš, J. Mlacek. — Zv. [2], 1969. Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Ved. red. P. Bunganič. Výk. red. J. Furdík, J. Sabol. — Zv. [3], 1971. Jazykovedný zborník. 3. Prešov Studies in Linguistics. Ved. red. L. Novák. Výk. red. M. Frank, J. Sabol. — Zv. [4], 1975. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Ved. red. L. Novák. Výk. red. J. Furdík.

Kultúra slova

Časopis čiastočne nadväzuje na Slovenské odborné názvoslovie (pozri ďalej) a Československý terminologický časopis (pozri vyššie).

Roč. 1, 1967 — 2, 1968. Populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Hl. red. G. Horák. Výk. red. I. Masár. — Roč. 3, 1969 — 4, 1970. Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Hl. red. G. Horák. Výk. red. I. Masár. — Roč. 5, 1971 — 9, 1975. Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Hl. red. J. Kačala. Výk. red. I. Masár.

Linguistica Slovaca

Orgán Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. Venoval sa otázkam všeobecnej jazykovedy.

Roč. 1—3, 1939—1941. Red. E. Novák. — Roč. 4—6, 1946—1948 (vyd. ako jeden zväzok r. 1948). Red. E. Novák — E. Pauliny.

Recueil linguistique de Bratislava

Reprezentatívny zborník Bratislavského lingvistického krúžku pre zahraničné fórum s príspevkami vo svetových jazykoch. Od r. 1963 orgán Združenia slovenských jazykovedcov, od r. 1972 Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

Zv. 1, 1948. Hl. red. A. V. Isačenko. — Zv. 2, 1968. Hl. red. J. Ružička. — Zv. 3, 1972. Hl. red. J. Horecký. Výk. red. K. Buzássyová. — Zv. 4. Proceedings of the Symposium on Algebraic Linguistics held on 10–12 February 1970 at Smolenice. Redakčná rada: J. Horecký, L. Kálmár, S. Marcus. Sekretárka redakcie K. Buzássyová.

Sborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave so sídlom v Trnave

Zv. 4, 1964. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra. Philologia 1. Red. J. Gregorec.

Ďalej pod názvom Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis (pozri ďalej).

Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove

2. časť, 1958. Slovenský jazyk a literatúra. Red. Š. Tóvik et al.

Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského

Od roč. 9, 1958 vychádza osobitná séria Philologica s jazykovednými a literárnovednými príspevkami. Od roč. 20, 1968 pravopisne upravený názov Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica.

Zv. 9, 1958 — 10, 1958. Hl. red. E. Pauliny. Taj. red. V. Oleríny. — Zv. 11, 1959 — 24, 1972. Hl. red. E. Pauliny. Taj. red. R. Krajčovič.

Sborník Matice slovenskej

Začal vychádzať r. 1922 ako „zborník pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu“. Pôvodne nebol vnútorne členený na jednotlivé časti, od r. 1935 sa člení na časti Jazykoveda, Literatúra a História s osobitnými redakciami. V r. 1942 jazykovedná časť zborníka nevyšla. Po zániku Sborníka Matice slovenskej na jeho jazykovednú časť nadviazal samostatný Jazykovedný sborník (pozri vyššie).

Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre

Zv. 11, 1967. Spoločenské vedy (jazyk, literatúra). Vedúci red. kolektívu J. Kopál.

Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave

Zv. 1, 1957. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra. Hl. red. M. Gašparík. Red. J. Štolc.

Sborník štúdií Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici

Zv. 5, 1965. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra. Hl. red. I. Plintovič.

Slavica Slovaca

Pôvodne orgán Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV, od r. 1974 Jazykovedného ústavu L. Štúra a Literárnovedného ústavu SAV. Jazykovede sú v každom ročníku venované dve čísla.

Roč. 1, 1966 – 5, 1970. Predseda red. rady časti Jazykoveda Š. Ondruš. Výk. red. D. Kollár. – Roč. 6, 1971 – 10, 1975. Red. jazykovednej časti F. Miko, zástupca hl. red. pre jazykovedu. Výk. red. E. Kučerová.

Slovenská reč

Najstarší slovenský jazykovedný časopis. Jeho zameranie sa v priebehu vychádzania viac ráz menilo. V r. 1955–1957 zlúčený s Jazykovedným časopisom (pozri vyššie).

Roč. 1, 1932/33. Mesačník pre záujmy spisovného jazyka. Red. H. Bartek – A. Prídavok. – Roč. 2, 1933/34 – 6, 1937/38. Mesačník pre záujmy spisovného jazyka. Red. H. Bartek. – Roč. 7, 1938/39. Mesačník pre záujmy spisovného jazyka. Red. H. Bartek (č. 1–7), A. Jánošík – J. Škultéty (č. 8–10). – Roč. 8, 1940/41 – 11, 1943/44. Mesačník pre záujmy spisovného jazyka. Red. A. Jánošík – J. Škultéty. – Roč. 12, 1946. Časopis pre otázky jazykovej kultúry. Red. kruh: E. Pauliny, Š. Peciar, E. Jóna. – Roč. 13, 1947/48 – 14, 1948/49. Časopis pre otázky jazykovej kultúry. Red. kruh: J. Frlička, A. Jánošík, E. Jóna, J. Štolc. – Roč. 15, 1949/50. Časopis pre otázky jazykovej kultúry. Viedol red. kruh: A. Jánošík, E. Jóna, J. Štolc. – Roč. 16, 1950/51 – 18, 1952/53. Jazykovedný mesačník pre školu a prax. Hl. red. Š. Peciar. – Roč. 19, 1954. Časopis Slovenskej akadémie vied. Hl. red. Š. Peciar. Taj. red. L. Dvonč. – Roč. 20, 1955 – 23, 1958. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Hl. red. E. Jóna. Výk. red. M. Marsinová. – Roč. 24, 1959. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Hl. red. E. Jóna. Výk. red. G. Horák. – Roč. 25, 1960 – 35, 1970. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Hl. red. E. Jóna. Výk. red. L. Dvonč. – Roč. 36, 1971. Časopis pre výskum slovenského jazyka. Hl. red. Š. Peciar. Výk. red. L. Dvonč (čísla ročníka v zastúpení pripravila M. Marsinová). – Roč. 37, 1972. Časopis pre výskum slovenského jazyka. Hl. red. Š. Peciar. Výk. red. L. Dvonč (č. 1–4 v zastúpení pripravila M. Marsinová, č. 5–6 F. Kočiš). – Roč. 38, 1973 – 40, 1975. Časopis pre výskum slovenského jazyka. Hl. red. Š. Peciar. Výk. red. F. Kočiš.

Slovenské odborné názvoslovie

Orgán Ústavu slovenského jazyka SAV.

Roč. 1, 1953. Hl. red. J. Horecký. – Roč. 2, 1954. Hl. red. J. Horecký. Výk. red. F. Buffa. – Roč. 3, 1955. Hl. red. J. Horecký. – Roč. 4, 1956. Hl. red. J. Horecký. Taj. redakcie M. Uhliarová. – Roč. 5, 1957 – 9, 1961. Hl. red. J. Horecký. Taj. redakcie G. Tanušková.

Slovenský jazyk

Roč. 1, 1940. Red. H. Bartek.

Slovenský jazyk a literatúra v škole

Roč. 1, 1955 – 2, 1956. Red. pracovníci odd. slov. jazyka Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Zodp. zástupca časopisu M. Jurčo. Výk. red. M. Sedlák. – Roč. 3, 1957 – 4, 1958. Red. J. Sedlák, P. Bernáth, L. Horččný,

Š. Orlovská. Zodp. zástupca M. Jurčo. — Roč. 5, 1959 — 8, 1962. Red. rada. Zodp. zástupca L. Horečný. Roč. 9, 1962/63 — 13, 1966/67. Red. P. Bernáth, L. Dedinská, L. Horečný, D. Urbánik. Zodp. zástupca L. Horečný. — Roč. 14, 1967/68 — 16, 1969/70. Red. rada. Zodp. red. L. Horečný. — Roč. 17, 1970/71 — 19, 1972/73. Red. P. Bernáth, L. Dedinská, J. Krpčiar. Zodp. red. L. Horečný. — Roč. 20, 1973/74 — 22, 1975/76, č. 1—4 (1975). Hl. red. J. Koutun. Red. J. Ballay — J. Krpčiar.

Slovo a tvar

Orgán Bratislavského lingvistického krúžku pre jazyk, literatúru a slovesnosť.

Roč. 1—4. Red. E. Pauliny. Časť Technický jazyk v roč. 3—4 red. J. Horecký. Z tejto časti vznikol časopis Slovenské odborné názvoslovie (pozri vyššie).

Studia Academica Slovaca

Zv. 1, 1972. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Zodp. red. J. Mistrik. — Zv. 2, 1973. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. a zodp. red. J. Mistrik. — Zv. 3, 1974. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. a zodp. red. J. Mistrik. — Zv. 4, 1975. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. a zodp. red. J. Mistrik.

Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis

Zv. 2, 1971. Spoločenské vedy. Philologia. 2. Štúdie z literárnej vedy, jazykovedy a teórie vyučovania. Zodp. red. L. Horečný. — Zv. 3, 1973. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) Zodp. red. L. Horečný.

Predtým pod názvom Sborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave so sídlom v Trnave (pozri vyššie).

Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica pozri vyššie Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica.

Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici

Zv. 13, 1969. Jazyk a literatúra. Zodp. red. V. Marčok.

Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove

Roč. 9, 1970. Zv. 3. Slavistika. Vedúci red. rady M. Novák.

V súčasnosti po viacerých zmenách pravidelne vychádzajú tieto časopisy (zradené od časopisu s najväčším nákladom po časopis s najnižším nákladom); Slovenský jazyk a literatúra v škole, Kultúra slova, Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Slavica Slovaca. Jednotlivé periodické zborníky vysokých škôl sú záujmové náklady (nepredajné).

L. Dvonč

O slovakistike v Rumunskej socialistickej republike

V rámci kultúrnej dohody medzi ČSSR a RSR pôsobil som dva roky na Fakulte slovanských jazykov v Bukurešti ako lektor slovenského jazyka a literatúry. Na uvedenej fakulte sa už 25 rokov prednáša slovenčina ako jeden zo slovanských jazykov. Zakladateľom slovakistiky na tomto vysokoškolskom učilišti je prof. Pandele Olteanu, ktorý tu dodnes pôsobí ako externý pracovník. Za 25 rokov výchovy slovakistov získali učitelia dostatok skúseností, vyššiu pedagogickú a odbornú úroveň, takže v súčasnosti sú schopní vychovávať dobre pripravených stredoškolských profesorov slovenčiny či pracovníkov s touto odbornosťou pre iné spoločenské alebo kultúrne potreby.

Za posledné roky sa intenzívne rozširuje vedecká i kultúrna spolupráca medzi obidvoma krajinami i výmenou učiteľov a poslucháčov vysokých škôl. Učitelia i poslucháči slovenského jazyka a literatúry v RSR prichádzajúci častejšie na štáże, kurzy (najmä na SAS) i na iné kultúrne podujatia na slovakistické pracoviská udržiavajú i osobné styky s našimi slovakistami, takže sa postupne vytvárajú vhodné podmienky vzájomnej spolupráce. Ministerstvo školstva SSR venuje tiež zvýšenú starostlivosť slovenskej sekcii na fakulte najmä tým, že pravidelne posielala odbornú literatúru, slovenskú beletriu a učebné pomôcky pre potreby katedry. Hodno azda pri tejto príležitosti pripomenúť, že dekanom tejto fakulty je teraz doc. dr. C. Barboricä, slovakista, odchovanec Filozofickej fakulty UK v Bratislave. I jeho zásluhou sa záujem o slovenský jazyk, slovenskú jazykovedu, literatúru i literárnu vedu stále rozvíja.

Slovenčina má na Fakulte slovanských jazykov v Bukurešti v počte prijímaných poslucháčov rovnaké zastúpenie ako ostatné slovanské jazyky, vynímajúc ruštinu, pretože si kultúrne i spoločenské potreby RSR vyžadujú viac odborníkov-rusistov s vysokoškolským vzdelaním ako odborníkov s vysokoškolskou kvalifikáciou ostatných slovanských jazykov. Slovenčina sa tu študuje na vysokej škole ako cudzí jazyk od samého začiatku, pretože väčšina poslucháčov slovenského jazyka a literatúry sa so slovenčinou stretne prvý raz na vysokej škole. Neberieme pritom do úvahy jedného alebo dvoch absolventov slovenského gymnázia v Nadlaku, pretože pre nich je slovenčina materinským jazykom a absolvovali celú školskú výchovu až po maturitu v škole so slovenským vyučovacím jazykom. V tomto zmysle je výchova slovakistov sťažená, veľmi náročná. Záujem o jej štúdium vždy presahuje možnosti fakulty i spoločenskú potrebu. Na jedno vysokoškolské miesto štúdia slavistiky sa hlási 6–7 uchádzačov.

V súčasnosti má slovakistika v RSR pomerne pevné základy, ktoré tvoria predovšetkým vysokoškolskí učitelia, učitelia stredných škôl i gymnázia v Nadlaku, pracovníci vydavateľstva slovenskej pedagogickej literatúry atď. Ťažisko odbornej práce v slovakistike (v jazykovede i literárnej vede) je však na Fakulte slovanských jazykov v Bukurešti. Slovakisti na tejto fakulte sa venujú otázkam súčasnej spisovnej slovenčiny alebo slovenských nárečí v RSR (S. Armašová), otázkam slovenskej literatúry (C. Barboricä), osobitne ľudovej slovesnosti (Gh. Călin). Predovšetkým zásluhou týchto pracovníkov oboznamujú sa rumunskí čitatelia v prekladoch s našou poéziou i prózou. V prekladovej tvorbe si získava najvyššie uznanie C. Barboricä (za preklad poézie I. Krasku dostal r. 1974 Hviezdoslavovu cenu).

Učitelia fakulty sa zúčastňujú zároveň na zostavovaní učebníc pre slovenské

školy, sami píšú skriptá pre potreby poslucháčov slovenského jazyka (C. Barboricá, *Prednášky o slovenskej literatúre po r. 1918*; S. Armašová — J. Kergyó, *Manual de conversație în limba slovacă* atď.), zostavujú príručky súčasného slovenského jazyka (hláskoslovie, tvaroslovie). Na štúdium dejín slovenského jazyka zostavil kolektív autorov pod vedením prof. P. Olteana súbor textov pod názvom *Antologie de texte, istoria limbii slovace*. Táto antológia obsahuje texty, ktoré súvisia s rozvojom slovenčiny od čias Veľkej Moravy po 20. storočie. Sú tu aj ukážky zo slovenských nárečí na Slovensku a ukážky zo slovenských nárečí v susedných štátoch: v Maďarsku, Juhoslávii a v Rumunsku. Súbor textov zaradených do tejto antológie vhodne dopĺňa prednášky i semináre z historickej gramatiky slovenčiny, ale má i širší dosah pre štúdium slavistiky. Všetky tieto príručky vydáva univerzitné edičné stredisko v Bukurešti.

Výsledkom dlhoročného slavistického bádania je kniha prof. Olteana *Sintaxisa și stilul paleoslavei și slavonei*, Editura științifică, București 1974. Autor tohto významného slavistického diela je dostatočne známy v slavistickej literatúre. Udržiava stály kontakt i so slavistickými pracovníkmi v ČSSR a osobitne ho zaujíma slovenčina a jej dejiny. Aj v tejto jeho monografii dostalo sa slovenčine primerané miesto i vážnosť pri poznávaní najstarších dejín slovanských jazykov. Autor pôsobil niekoľko rokov ako lektor rumunského jazyka na FF univerzity Komenského v Bratislave, kde získal podnety pre hlbšie štúdium slovistiky, ktoré si stále prehĺbuje a účinne využíva vo svojej vedecko-pedagogickej práci.

Slovakistom v RSR dodnes chýba slovensko-rumunský a rumunsko-slovenský slovník. U nás síce vyšiel malý praktický slovník tohto druhu (Milota Bagoňová-Šidlová, Rumunsko-slovenský a slovensko-rumunský slovník, SPN, Bratislava 1970), no svojím rozsahom vyhovuje viac pre samoukov, resp. turistov, ktorí sa učia bežnú rumunčinu. Hlbšie štúdium rumunčiny z našej strany a slovenčiny z rumunskej strany nevyhnutne predpokladá slovník stredného typu. Na túto prácu sa podujali slovakti z Fakulty slovanských jazykov v Bukurešti a v priebehu dvoch-troch rokov by mal byť vypracovaný slovensko-rumunský slovník stredného typu (asi 50 000 slov). Užitočné by bolo, keby sa aj u nás utvoril kolektív lexikografov, ktorý by sa podujal zostaviť rumunsko-slovenský slovník podobného rozsahu. Takýto slovník by bol veľmi užitočnou pomôckou pri vzájomnom poznávaní jazyka, kultúry, spoločenského a hospodárskeho života oboch národov.

Relatívne malé slovaktické pracovisko v RSR stále pocituje potrebu užšej spolupráce s našou vedou i kultúrou. V tomto ohľade pomoc z našej strany sa vždy úprimne víta a vďačne prijíma. Úspešný rozvoj a dosiahnuté výsledky tohto vedeckého a kultúrneho pracoviska v RSR zaujímajú i našich odborníkov. Nazdávame sa, že sa ešte nevyužili všetky možnosti prehĺbenia spolupráce i vzájomnej pomoci na prospech utužovania tradičných dobrých stykov medzi ČSSR a RSR.

Týchto niekoľko údajov o slovaktike v RSR neobsahuje celú jej náplň i rozsah. Chcel som len pripomenúť, že slovaktika sa v RSR rozvíja a prehĺbuje, že v priebehu jej dvadsaťpäťročného vývoja dosiahla pozitívne výsledky, prejavujúce sa vo všetkých oblastiach vzájomnej československo-rumunskej spolupráce.

J. Muránsky

KRÁL', Á.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 188 s.

Ak venujeme trochu pozornosti monografii Á. Kráľa, robíme tak preto, že sa autor podobral na ťažkú a pritom potrebnú úlohu prispieť svojím spôsobom k rozvoju teórie fonetiky. Á. Král vychádza z faktu, že rozvoj komunikačnej teórie, semiotickej teórie i všestranný rozkvet súčasnej jazykovedy dáva možnosť novým spôsobom vypracovať nové teoretické východiská a teoretické modely, ktoré by sa zbavili pečate empirizmu a faktografického nánosu, čo by mohlo byť úskalím pri tradičnom prístupe budovania modelu rečového mechanizmu.

Z uvedených dôvodov autor pomerne podrobne komentuje a analyzuje jazykovedné teórie rozličného druhu (napr. A. Gardinera, L. Hjelmsleva, É. Benvenista, R. Jakobsona, L. O. Reznikova, A. A. Reformatského, F. de Saussura, N. S. Trubeckého, V. M. Solnceva a i.), semiotické teórie (Ch. Morrisa, E. Sapira, H. Richtera atď.) a zacielenie vlastnej práce na oblasť fonetiky mu nedovoľuje obísť fonetické teórie (staršie i novšie). (Porov. napr. na s. 52, kde sa spomínajú títo bádatelia: K. Ohnesorg, G. Ungeheuer, P. Liebermann, N. I. Zinkin, M. Sovák.) Samozrejme, Á. Král sa príležitostne vyrovnáva aj s názormi mnohých iných lingvistov i nelingvistov.

Pre monografiu Á. Kráľa je príznačné aj zavádzanie nových pojmov a termínov. Ich pochopenie uľahčuje nielen snaha presne definovať náplň pojmov, stanoviť funkciu v rámci súboru pojmov daného funkčného modelu rečového mechanizmu, ale aj názorné obrazce, symboly a schémy (pozri vložku za stranou 128 obsahujúcu viacfarebné obrázky, znázorňujúce základné pojmy, ich vzťahy, základné procesy a stupne rečovej komunikácie atď.).

Pretože sa Á. Král nevyhol pri svojej práci ani používaniu starších termínov z oblasti jazykovedy a teórie komunikácie i teórie znaku, musí zo svojho stanoviska definovať obsah starších pojmov a termínov a určiť ich vzťahy. Citujeme (s. 127): Rozdiel medzi slovom a jazykovým znakom vidíme v tomto: a) slovo je prvok osobitného jazykového systému; b) slovo nemá designačnú funkciu; c) slovo nie je „sprostredkované branie zreteľa“, ale je skôr obsah takéhoto „sprostredkovaného zreteľa“. Na rovine slova možno hovoriť len o nominácii, ktorá sa skôr dá prirovnávať k funkcii nálepky (pozri s. 62). Ak má slovo vstúpiť do procesu reči, musí sa podriaďiť (systémovým) pravidlám generovania výpovedi a musí sa náležite upraviť: Stáva sa totiž elementom samostatného a relatívne uzavretého systému vety (výpovede). Cez rovinu jazykového znaku prechádza práve vtedy (a iba vtedy), keď sa uskutočňuje „sprostredkované branie zreteľa“. Lenže vtedy je správnejšie hovoriť už o jazykovom znaku. V našom modeli rečového mechanizmu sa kódovacia časť generovania výpovedi rozkladá od znaku po elementy roviny L. Výpovedný akt predpokladá však aktivitu od C až po Ve a pri spätnoväzbovej kontrole aj aktivitu medzi Vi a Z (pozri obraz 12).

Odcitovali sme náročky obsiahlejší odsek z Kráľovej monografie, v ktorom sa nachádza závažná problematika vzťahu slova a jazykového znaku, problematika vzťahu roviny slov a roviny znakov a ich vzájomného fungovania. Rovina L (resp. L-rovina) je jazyková rovina vedomia (rovina kódovania a dekódovania), v ktorej prebieha priradovanie F1 a C1 a prechod k Z. F1 je fonologická a (gramatická) zložka L-roviny. C1 je sémantická zložka L-roviny.

Symbol Z reprezentuje znak, resp. jazykový znak; prienik identifikátov Is a Iu (Is je identifikát symbolickej funkcie, Iu je identifikát univerza, porov. s. 167.) Takto by sme mohli pokračovať ďalej vo vysvetľovaní základných pojmov a termínov.

Á. Král nebuduje funkčný model rečového mechanizmu na základe dajakého už existujúceho, napr. neurofyziológického modelu rečového mechanizmu, resp. komunikačného modelu reči, rečového mechanizmu. Keby takýto vyhovujúci model mal Á. Král k dispozícii, uľahčila by sa mu z nejednej stránky celková situácia riešenia danej problematiky. Mohol by napr. značne obmedziť lingvistickú literatúru a analýzu jednotlivých jazykovedných teórií, teórií znaku i detailnú analýzu pojmov a termínov z oblasti komunikácie, teórie komunikácie i komunikačnej praxe. Á. Král si vo svojej monografii zvolil náročný a zaujímavý postup: vytvoril funkčný model rečového mechanizmu zhora, na rovine teoretickej. To môže mať výhody i nevýhody.

Predovšetkým ide o prísne a presné nadviazanie vlastnej východiskovej teórie na jazykovedné teórie (najmä na marxistickú jazykovednú literatúru). Ďalej ide autorovi o späťte teórie modelovania s výdobytkami teórie znaku a teórie komunikácie. Tieto podmienky majú dať autorovi možnosť širšie a všestrannejšie načrtnúť teóriu fonetiky a novým spôsobom vidieť jej vzťahy k bližším i vzdialenejším vedným disciplinám. Stálym zorným uhlom pri štúdiu danej problematiky je u Á. Krála špeciálny fonetický pohľad a tým sa jeho práca stáva príspevkom do teórie fonetiky na úrovni súčasného stavu rozvoja jazykovedy, semiotiky i teórie komunikácie (celkom samozrejme i teórií fonetiky a fonológie). Za dôležité články vlastnej teórie pokladá autor pojem jazyka, jazykového znaku, funkčný pojem signálu, pojem komunikačného a extra-komunikačného prístupu k jazykovému znaku i k predmetu fonetiky, pojem informácie atď.

Všeobecný charakter Kráľovho rečového modelu ako teoretického konštruktú si vyžiada ešte mnohostranné preverenie teoretické i praktické. Ide však o seriózny a teoreticky dobre fundovaný prístup k problematike, čo dáva predpoklady detailne dobudovať fonetickú teóriu. Kladne treba honotiť najmä marxistický prístup k riešeniu teoretickej problematiky. Á. Král obohatil našu odbornú literatúru o dielo, ktoré môže byť zaujímavé aj za hranicami našej vlasti.

M. Ivanová-Salingová

Slovenská monografia o zloženom súvetí

F. Kočiš spracoval problematiku zloženého súvetia v knižnej monografii, ktorá s rozsahom 272 strán vyšla vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied r. 1973 pod názvom *Zložené súvetie v slovenčine*.

Monografia F. Kočiša, pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, vznikala v rámci ústavne organizovaného výskumu syntaxe spisovnej slovenčiny a je rozšírenou kandidátskou dizertáciou. Autor v nej nadviazal na domácu slovenskú a českú jazykovednú tradíciu (M. Hattala, F. Trávníček, J. Ružička) a svoj rozbor i závery oprel o bohatú diskusiu, ktorá sa o zložennom súvetí rozvíjala najmä na konci päťdesiatych a v šesťdesiatych rokoch v našich jazyko-

vedných časopisoch (Jazykovedný časopis, Slovenská reč, Slovo a slovesnosť), a uplatnil i poznatky z triedenia zložených súvetí v akademickej gramatike ruštiny. Sám sa na diskusii aktívne zúčastňoval a postupne si vyhraňoval koncepciu svojej monografie; vo svojej analýze vychádza z bohatého a dôkladne preskúmaného materiálu, čerpaného zo všetkých štýlov spisovnej slovenčiny.

Kočišova syntaktická monografia má dve základné časti. — V prvej časti sa po predhovore podáva história problému, rozoberá sa pojem zloženého súvetia, preberajú sa doterajšie jeho klasifikácie a potom v rámci troch základných syntaktických štruktúr podáva autor vlastnú klasifikáciu zloženého súvetia a v kratšom náznaku ho charakterizuje aj štylisticky. Druhá časť je materiálová. Autor v nej postupne uvádza, gramaticky a kde-tu i štylisticky a podľa frekvencie charakterizuje desať typov a v ich rámci varianty zložených súvetí. Pred rozborom materiálu zakaždým zachytáva štruktúru príslušného typu v názorných všeobecných vzorcoch. Po pravidelných zložených súvetiach (zaradených do desiatich typov) preberá F. Kočiš takzvané hybridné zložené súvetia, ktoré vznikajú rozličnou kombináciou typov a napokon sa pristavuje pri viacnásobných zložených súvetiach, v ktorých sa koordinatívne spájajú jednak zložené súvetia, jednak podradňovacie súvetia a zložené súvetia, a to rovnakého i odchodného typu. O týchto zložených syntaktických útvaroch sa konštatuje, že sú na rozdiel od zložených súvetí rozložiteľné (a to na mieste — dá sa povedať — švika koordinácie), a tak vlastne v autorovej koncepcii tvoria hornú hranicu syntaxe.

Autor do rámca svojej knižnej štúdie nezaradil širšiu analýzu tzv. vetnej periódy; pokladá ju za útvar patriaci do kompozície, a za taký, v ktorom sa okrem základného pôdorysu periódy realizujú zvyčajné syntaktické vzťahy.

Po dvoch základných častiach autor svoju monografiu uzaviera výstižným zhrnutím a záverom. Prácu dopĺňa zoznam použitej literatúry a zakončuje ruské a nemecké resumé.

F. Kočiš pokladá zložené súvetie (ako väčšina slovenských a českých jazykovedcov, ktorí sa ním zapodievali) za syntaktický celok, ktorý má v systéme syntaxe v rámci syntaktických útvarov osobitné miesto. Podáva takúto definíciu zloženého súvetia: „Zložené súvetie je taký syntaktický celok, ktorý sa skladá z troch a viac viet spojených alebo priradovacím vzťahom (H_n), alebo podradňovacím vzťahom ($H \rightarrow V_n$), alebo priradovacím a podradňovacím vzťahom ($H_1 \rightarrow V_n$) a ktorý je štruktúrne a významovo nerozčleniteľný, čiže tvorí gramaticky, významovo a intonačne uzavretý súvetný celok“ (s. 43).

Podľa uplatnenia základných syntaktických vzťahov rozlišujú sa v monografii základné štruktúry zloženého súvetia, symbolizované všeobecnými vzorcami: H_n (priradovací vzťah), $H \rightarrow V_n$ (podradňovací vzťah), $H_n \rightarrow V_n$ (obidva syntaktické vzťahy). V rámci základných štruktúr podľa rozličných spôsobov realizácie syntaktických vzťahov vymedzuje autor desať typov zloženého súvetia a ďalej v rámci typov podľa miesta hlavnej vety (antepozícia, postpozícia, interpozícia), podľa počtu vedľajších viet a ich vzťahu sa v rámci druhej a tretej základnej štruktúry ($H \rightarrow V_n$, $H_n \rightarrow V_n$) rozlišujú konštrukčné varianty. Každý variant zloženého súvetia sa teda zaraďuje do typu a typ je súčasťou základnej štruktúry. Prvá základná štruktúra (H_1 = samé hlavné vety) má v rámci klasifikácie zložených súvetí osobitné (excentrické) postavenie a pre svoju jednoduchú štruktúru je v nej len jeden typ ($H_1 - H_2 - H_3$; všeobecne H_n), v ktorom sa potom rozlišujú varianty podľa rozličných druhov koordinácie, a to i nepravé; druhá základná štruktúra ($H \rightarrow V_n$ = jedna hlavná veta a dve alebo viacej vedľajších

viet) má tri typy; najviac typov má celkom zákonite tretia základná štruktúra ($H_n \rightarrow V_n$ = niekoľko hlavných a niekoľko vedľajších viet: najmenej však $2 + 1$).

Už pri vymedzovaní typov zložených súvetí (ale potom najmä pri variantoch) sa ako kritérium berie postavenie hlavnej vety (hlavných viet) a pri vedľajších vetách postavenie a druh určovacieho vzťahu, druhy determinácie: násobená, postupná (prehlbovanie determinácie), vetvená a globálna (vedľajšia veta určuje dve alebo niekoľko hlavných viet ako celok).

Bohatý materiál čerpaný najmä zo súčasnej beletrie (a to vo výraznej miere i z poézie) a z odbornej literatúry, ktorý autor analyzoval a použil na doloženie jednotlivých typov a variantov zloženého súvetia, môže byť východiskom ďalšieho výskumu predovšetkým v okruhu štylistickej hodnoty zloženého súvetia.

Monografia F. Kočiša svojím teoretickým východiskom, klasifikáciou zložených súvetí a priamym rozborom pravidelných a z beletrie uvádzaných i nepravidelných (hovorových) zložených súvetí nastoľuje podľa nášho náhľadu niekoľko námetov do staronovej diskusie.

Pri analýze a hodnotení tých syntaktických útvarov, pri ktorých sa v slovenskej jazykovede ustálil termín zložené súvetie (v českej jazykovede složité souvětí), bude treba ďalej a hádam i viacej prihliadať na pozadie ich vzniku pri koncipovaní jazykového prejavu a potom brať do úvahy — a to i pri rešpektovaní nerozdeliteľnosti — ich členenie nielen na vety, ale i na súvetné celky. — Kočišova monografia interpretáciou dokladového materiálu znova nastoľuje problém vetnej hodnoty prechodníkového výrazu a ďalej viacnásobného prísudku (ako na to čiastočne poukázali už aj iní recenzenti).

Pri šiestom type zloženého súvetia (a to v súlade s väčšou frekvenciou, ako ju konštatuje aj autor monografie) navrhujeme uplatniť ako základný variant zobrazený vzorcom $V \leftarrow (H_1 - H_2)$, a nie vzorcom $(H_1 - H_2) \rightarrow V$, teda s vedľajšou vetou na začiatku.

Monografia F. Kočiša je prvou slovenskou i slovanskou monografiou o zloženom súvetí. Obohacuje teóriu syntaxe v okruhu slovenskej i slovanskej jazykovedy.

G. Horák

BRABCOVÁ, R.: Městská mluva v Brandýse nad Labem. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1973. 100 s.

R. 1973 vyšla nákladom Karlovej univerzity v Prahe publikácia Radoslavy Brabcovej o reči obyvateľov mesta Brandýsa nad Labem. Podkladom monografie R. Brabcovej je reč mesta Brandýsa, s ktorým sa r. 1960 zlúčilo mesto Mladá Boleslav. Utvorilo sa takto takmer šesťnásttisícové dvoj mesto s viacerými charakteristickými znakmi. Mesto Brandýs nad Labem má zreteľné črty robotníckeho prostredia. Je tam zamestnaných okolo 4000 obyvateľov. Značná časť obyvateľstva pravidelne odchádza za pracovnými povinnosťami do Prahy. Okrem robotníckej vrstvy časť obyvateľov tvoria zamestnanci v doprave a obchode, v školstve a v oblasti kultúry. Malé percento obyvateľov pracuje v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve.

Značná hospodársko-spoločenská rozmanitosť príslušníkov tohto mesta má, pravdaže, odraz aj v reči jeho obyvateľov. Na túto predpokladanú rozmanitosť

v reči brandýskeho obyvateľstva zamerala svoj explorátorský záujem R. Brabcová s tým cieľom, aby zistila najvýraznejšie zvláštnosti hovorenej reči u obyvateľov tohto mesta.

Pri tejto práci autorka využila jednak tradičné metódy známe v doterajšej dialektologickej praxi, v priebehu práce však postupne pristupovala aj k metódam, ktoré sa pri starších explorátorských prácach alebo vôbec nevyužívali, alebo sme sa s nimi stretávali iba zriedka. Autorka takto kombinovala staršie metódy s novšími, pričom veľmi vhodne uplatnila najmä štatistické metódy. Sústredila sa na výskum reči príslušníkov vekových vrstiev i rozličných zamestnaní. Podľa konštatovania autorky najstaršími informátormi boli obyvatelia narodení v r. 1883 až 1890, najmladšími „rozprávačmi“ boli študenti a žiaci narodení v r. 1952 až 1954. Z celkového počtu 24 rozprávačov malo základné vzdelanie 12, stredoškolské 7 a vysokoškolské vzdelanie 5 osôb.

Výskyt rozličných prvkov reči obyvateľov rôznorodého pôvodu i zloženia si vyžiadal diferencovaný pracovný postup. Pri práci sa autorka obmedzovala iba na skúmanie prejavov z každodenného života, ale si všímala aj nepripravené prejavy vo verejnosti, rozpravy na schôdzkach i diskusné príspevky pri spoločenských podujatiach. V styku s informátormi explorátorka usmerňovala rozhovory tak, aby v odpovediach na viaceré otázky vyjadrili svoj záujem o kultúrne a politické dejiny skúmaného prostredia. Uprednostňovala však skôr prejavy tých obyvateľov, ktorí v meste už žili dlhší čas a ktorí sa čo najintenzívnejšie zúčastňovali na kultúrnom a spoločenskom živote mesta.

Jednotlivé kapitoly v monografii spracúva autorka tak, ako sa to robieva v dialektologických prácach. V kapitole o hláskosloví spracúva výskyt hlások (samohlások i spoluhlások) a rozmanité hláskoslovné zmeny (napr. asimiláciu, splývanie, zánik i zjednodušovanie spoluhlások, ale aj haplológiu, vsúvanie a prisúvanie hlások, výskyt protetických a hiátových hlások a i.).

V kapitole o tvarosloví sa autorka zamerala na charakteristiku podst. mien všetkých rodov, na prídavné mená, zámená a číslovky. Podrobne spracúva časovanie a napokon v závere zhrnuje výsledky svojho výskumu. Tak ako v dialektologických prácach aj tu pripája autorka k tejto práci súvislé prehovory zapísané foneticky.

Zistené zvláštnosti v reči obyvateľov Brandýsa autorka porovnáva so stavom v spisovnom jazyku. Pri analýze hlások uplatňuje historické hľadisko, ako je to zvykom v dialektologických prácach. Tento postup hodnotíme kladne, otázne však je, či historický zreteľ je potrebné uplatňovať pri rozbere každej hlásky. V kapitole o tvarosloví sa získaný materiál spracúva a hodnotí iba zo súčasného hľadiska bez ohľadu na historické kritériá.

Monografia R. Brabcovej nepodáva opis reči ako dajakého stabilného a homogénneho útvaru, ale zachytáva jazyk ako živý organizmus, ktorý sa vyvíja a práve v čase výskumu je v intenzívnom pohybe. Cieľom tejto práce bolo poukázať na tento pohyb, ako aj na niektoré výsledky tohto pohybu. Už sme spomenuli, že pri svojom pracovnom postupe autorka využíva, a to veľmi úspešne, aj štylistické metódy. Pri štúdiu jazykového stavu napr. zistila, že starý nárečový stav sa v Brandýse pod tlakom spisovného jazyka silne porušil. Na ilustráciu uvedieme aspoň jeden príklad o výslovnosti *ej* < *ý/i*. Podľa zistenia R. Brabcovej sa tento jav vyskytol v reči informátorov 1943krát. Výskum ukázal, že v 933 prípadoch sa zachováva pôvodná nárečová podoba, napr. *mlejň*, *starej*, pričom nárečová podoba je v koreni slova v 181 dokladoch a v koncov-

kách v 752 dokladoch. Spisovné znenie typu *mlín*, *starí* explorátorka zaznamenala v 1010 dokladoch, a to 484krát v koreni slova (*mlín*) a 626krát v koncovkách (*starí*). Výsledky výskumu ukázali, že spisovné znenia prenikajú skôr do koreňov slov ako do koncoviek. Tento pomer sa však u jednotlivých rozprávačov často menil, najmä s ohľadom na funkciu prejavu.

Výsledky náročných výskumov autorka zoraďuje do prehľadných tabuliek, v ktorých sa výskyt jednotlivých znení vyjadruje v percentách. Vo výslovnosti *ej* < *ý/i* je podľa výskumov R. Brabcovej takýto stav: 1. v koreni slova výslovnosť *-í-* (spisovné znenie *mlín*) v 72,8 %, výslovnosť *-ej-* (nárečové znenie *mlejn*) v 27,2 %; 2. v koncovkách je výslovnosť *-í* (spisovné znenie *starí*) v 41,1 %, výslovnosť *-ej* (nárečové znenie *starej*) v 58,9 %. Poznatky zo štúdia brandýskej reči sú pozoruhodné aj v ostatných prípadoch, ale nemožno ich zovšeobecňovať.

Práca R. Brabcovej ukázala, že výskum mestskej reči môže priniesť výsledky dôležité pre poznanie interferencie spisovného jazyka a pôvodného miestneho nárečia. Zároveň sa spoznávajú vývinové tendencie v skúmanom prostredí a zvláštnosti, ktoré vplyvom rozmanitých činiteľov prenikajú do mestskej reči.

K výskumu prejavov príslušníkov mestského prostredia sa prišlo v šesťdesiatych rokoch aj na slovenských pracoviskách. Prvé výsledky tohto výskumu sú uverejnené v zborníku nazvanom *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I, II. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965* (cyklostyl). Treba si želať, aby sa v začatej práci pokračovalo. Monografia R. Brabcovej prináša explorátorom pomoc a súčasne ukazuje cesty, ako možno postupovať v takýchto prácach.

Anton Habovštiak

O p r a v a. — Prosíme čitateľov, aby si v 2. čísle Slovenskej reči 1976 opravili tieto chyby v texte: na s. 68 v 9. r. odspodu namiesto „prehľade“ má byť: preklade; na s. 111 v 4. a 5. r. odspodu namiesto „samohláskami“ má byť: spoluhláskami; na s. 112 v 9. r. zhora namiesto „necháva“ má byť: nenecháva; na s. 113 v 2. r. odhora namiesto „jako je“ má byť: jako jeho. — Ďakujeme za porozumenie.

ROZLIČNOSTI

Povinovatý, povinovatost. — Pri príprave nového prekladu Spisov V. I. Lenina vznikol problém, ako správne preložiť ruský termín *dolženstvovanije*. Na prvý pohľad by tu vlastne problém nemal vznikáť, lebo napr. vo Veľkom rusko-slovenskom slovníku sa uvádza heslo *dolženstvovanije* a prekladá sa ako *nutnosť, nevyhnutnosť*. No z dokladov, ktoré máme k dispozícii z revidovaného vydania Spisov V. I. Lenina, jednoznačne vidieť, že ekvivalent *nutnosť*, resp. *nevyhnutnosť* nevystihuje správny zmysel ruského termínu *dolženstvovanije*.

Ide napr. o tieto doklady: *V dolženstvovanii načínajetsia vychod za predely konečnosti, beskonečnost* (29, s. 99). — *Dobro, blago, blagije stremlenija ostajutsia subjektivnym dolženstvovanijem* (29, s. 196). — *Dviženije celi dostiglo teper togo, što moment vnešnosti ne tolko v poňatii i poňatije jest ne tolko dolženstvovanije i stremlenije* (29, s. 175). — *Točka zrenija Kanta i Fichte (osobennno v morálnoj filosofii) jest točka zrenija celi, subjektivnogo dolženstvovanja* (29., s. 217).

Neadekvátnosť ekvivalentu *nutnosť, nevyhnutnosť* sa veľmi výrazne ukáže, ak pripomenieme, že v nemeckých textoch je za ruské *dolženstvovanije* v každom prípade slovesné podstatné meno *Sollen*: *subjektives Sollen, Sollen und Streben*. Netreba azda dokazovať, že nemecké sloveso *sollen* neznamená „musieť niečo nevyhnutne urobiť“, ale skôr „byť povinný, byť zaviazaný niečo urobiť, mať niečo urobiť“. Na tento význam poukazuje aj latinské sloveso *debere*. Toto sloveso neuvádzame ako oporu pre svoj výklad náhodou: veľmi úzko súvisí so slovesom *sollen* v obchodných, resp. účtovníckych vzťahoch, veď práve v známej dvojici *Dal — Má dať* vystupuje na prvej strane v nemčine *Sollen* a v medzinárodných súvislostiach *Debet*.

Pravda, od spojenia „byť povinný, byť zaviazaný niečo urobiť“ nemožno utvoriť slovesné podstatné meno alebo iný tvar, ktorý by bolo možno dosadiť za nemecké *Sollen* alebo za ruské *dolženstvovanije*. Preto niektorí prekladatelia urobili pokus dosadiť za rus. *dolženstvovanije* (práve v uvedených textoch) poslovenčené latinské slovo *imperatívno* alebo *imperativnosť*.

Zdá sa však, že tento ekvivalent je silnejší než rus. termín *dolženstvovanije*, spája sa zrejme s takým spojením, ako je *kategorický imperatív*. Preto sa komisia, ktorá posudzuje filozofickú terminológiu v novom vydaní Leninových Spisov, rozhodla siahnúť po staršom slovenskom prídavnom mene *povinovatý* a vytvorila od neho podstatné meno *povinovatost* ako ekvivalent za ruské *dolženstvovanije* a nem. *Sollen*. Opierala sa pritom o fakt, že prídavné meno *povinovatý* je doložené v niektorých nárečiach (doklady sú v archíve JÚLŠ) a v menšej miere aj u niektorých autorov, najmä u I. Stodolu a F. Gabaja: *Ale kartičky, pijatika, no a hlavne tie nešťastné zákony, ktoré obrali pánov zemanov o povinovatú robotu poddaných, osohu nepriniesli.* (Stodola) — *Moja prítomnosť bola povinovatá len pri bitkách.* (Stodola) — *Sme priamo povinovatí vzdaf česť osemnástim priekopníkom.* (Gabaj) — *Som povinovatý hlásiť Vám, že sa nepokračovalo správne.* (Gabaj)

Uvedené doklady naznačujú, že prídavné meno *povinovatý* je dnes na okraji

slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Ale to neznačí, že ho nemožno oživiť a využiť pre potreby odborného vyjadrovania. Je to výhodné najmä preto, že od tohto prídavného mena možno úplne pravidelne utvoriť podstatné meno *povinnosť*, ktoré je vhodné aj vo filozofických textoch.

J. Horecký

Spojenia cez noc, za noc, z noci na ráno, z noci na deň vo frazeologických jednotkách. — Jestvovanie synonym a variantov vo frazeológii poskytuje na jednej strane možnosť výberu z radu štylisticky rovnocenných alebo aj štylisticky odlišných frazeologických jednotiek, na druhej strane však niekedy uvádza používateľov spisovného jazyka do pochybností, či sú všetky členy príslušného synonymického radu, ktoré pozná a z ktorých si má vybrať, naozaj vhodné, príp. správne, spisovné.

Takýto problém sa ukazuje aj v skupine frazeologických jednotiek, ktoré majú spoločný význam „vo veľmi krátkom čase, náhle, prekvapujúco rýchle, znenazdania“. Na vyjadrenie tohto významu nachádzame najmä v publicistike, ale aj v beletrii novšie ustálené slovné spojenia, ktorých jadrom sú spojenia *cez noc, za noc, za jednu noc, za jedinu noc, z noci na ráno, z noci na deň, zo dňa na deň, z jedného dňa na druhý* (napr. stať sa nejakým, niečím):

Juhokórejská rodina Li Sang Von sa *cez noc* stala „milionárskou“. (Nedeľná Pravda 1976) — *Cez noc* sa stal milionárom. (Jašík) — Kde hroby civeli, tam kvitnú záhrady, *za jednu noc* sa celé kraje menia. (Buncák) — Všetko chvatom oživa. Pre opozdenú jar *z noci na ráno* rozväzuje sa mladý, nový život prírody. (Tajovský) — S prvým nedobрым javom sa stretneme hneď vtedy, keď sa zoznámime s niektorými disjockeymi. Väčšina z nich vyrástla *z noci na ráno*. (Smena na nedeľu, 1976) — Takmer *zo dňa na deň, z noci na ráno* sa stal slávny. (Smena na nedeľu 1976) — Možno dusivý kašeľ odrazu prestane a choroba zmizne *z jedného dňa na druhý*, takisto ako sa zjavila. (Gavalcová)

Z radu uvedených synonymných spojení sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú ako frazeologické jednotky iba dve: *zo dňa na deň* a *z jedného dňa na druhý*. Sú všeobecne známe, zaužívané, niet pri nich pochybností a možno ich pokladať za základné. Pochybnosti môžu vzniknúť pri ďalších spojeniach, ktoré nie sú v Slovníku slovenského jazyka zachytené ako frazeologické. V nich sa ako kľúčové slovo, ako základ obraznosti využíva slovo *noc: cez noc, za (jednu) noc, z noci na ráno, z noci na deň*. Obraznosť spojená so slovom *noc* a s významom náhle zmeny, rýchleho, netušeného priebehu je základom frazeologizmov vo viacerých jazykoch: čes. *přes noc se změnit*, slovin. *čez noč je zaslovel*, nem. *über Nacht ist er berühmt geworden*, angl. *glory has come to him over night*. Príbuzná motivácia so slovesom *spať* je vo francúzskom a anglickom frazeologizme (*la gloire lui est venue en dormant; glory has come to him in his sleep*). (V obširnom poľskom a ani v bulharskom frazeologickom slovníku nie sú frazeologizmy s touto motiváciou zachytené.)

Je známe, že sémantická spájatelnosť frazeologických jednotiek, ich ustálený alebo zvyčajný kontext sú istým spôsobom obmedzené, ba že často rozhodujú o totožnosti frazeologických jednotiek. Tak sa aj spojenie *cez noc* vo frazeologickom význame najčastejšie spája — v spisovnej slovenčine, ale aj v iných spomínaných jazykoch — so slovami *stať sa slávnym, bohatým, zbohatnúť* a s ich synonymickým okruhom. Aj pri konštrukciách *zo dňa na deň, z jed-*

ného dňa na druhý sprievodný ustálený kontext spôsobuje, že jestvujú dve samostatné frazeologické jednotky s odlišným významom: *zo dňa na deň sa stal slávnym, bohatým* = prekvapujúco rýchle, znenazdania; *zo dňa na deň žiť* = bez plánu, bez perspektívy a pod.

V tzv. ľudovej frazeológii (ako je zachytené napr. v Zátureckého zbierke Prislovia, porekadlá a úslovia) nenachádzame rozoberané frazeologické jednotky. To, pravda, neznačí, že vôbec chýbajú frazeologické prostriedky na vyjadrenie rýchleho priebehu, netušenej náhlej zmeny a pod. Uvádzajú sa: *pod okamžením, ako čo by strela zafundžala; to sa stalo pod hodinou, v okamihu, v minúte, za minútku, za okamih, za amen, za otčenáš; akoby z jasného neba hrom udel.* Majú však už zväčša patinu, pre ktorú ich síce možno štylisticky využívať, ale ktorá ich vysúva z centra živého používania. Zo starších domácich frazeologických prostriedkov treba ešte spomenúť známe a frekvencované frazeologizmy: *akoby čarovným prútikom šibol (pošibal, udel); akoby bičom plesol; obratom ruky; ani sa človek nenazdá (ani sa nenazdáš); (len tak) z ničoho nič; kde nič tu nič.* Sú stále živé a v primeraných kontextoch, ktoré znesú väčšiu dávku expresivnosti, sú aj na mieste.

Ukazuje sa, že synonymický rad frazeologických jednotiek s významom rýchleho priebehu, nečakanej náhlej zmeny a pod. je v spisovnej slovenčine bohatý a diferencovaný. Pri výbere jednotlivých prostriedkov treba rešpektovať podľa situácie a kontextu jemné významové odtienky, štylistické rozdiely a ustálenú spájateľnosť. Popri starších prostriedkoch, štylisticky vyhranených, a preto v používaní obmedzených, uplatňujú sa čoraz viac frazeologizmy s motiváciou, ktorá ich zaraďuje medzi europeizmy: *cez noc, za jednu noc, z noci na ráno, z noci na deň.* Z hľadiska gramatickej konštrukcie neprotirečia zákonitostiam spisovnej slovenčiny — majú paralelu v nefrazeologických konštrukciách. Sú príťažlivé, prijateľné aj čo sa týka obraznosti. Pre pomerne nevýraznú expresivitu sa dobre uplatňujú vo viacerých štýloch, najmä v publicistickom štýle a možno ich používať popri základných, štýlovo príbuzných starších frazeologizmoch *zo dňa na deň, z jedného dňa na druhý.*

E. Smiešková

Chorzów — (z) Chorzowa. — L. Dvonč v príspevku *Zagórski — Zagórskeho, nie „Zagórskeho“* (Slovenská reč, 40, 1975, s. 254) upozornil, že písmeno *ó* neoznačuje v poľštine dlhú vokalickú fonému *ó*, ako je to v slovenčine (napr. *jód, bróm, sóda, filológia* a pod.), ale fonému *u*, teda krátku samohlásku (graféma *ó* = fonéma *u*). V dennej tlači sa veľmi často stretávame s poľskými miestnymi názvami, ktoré sa končia na *-ów* (vyslovujeme *-uf*), napr. *Chorzów, Rzeszów, Tarnów, Jędrzejów, Grodków, Jordanów, Sobieszów, Zarów* a pod. Pri skloňovaní miestnych názvov zakončených v poľštine na *-ów* nastáva v poľštine (a potom aj v slovenčine) vokalická alternácia fonémy *u* (zapísanej grafémou *ó*) s fonémou *o*, napr.: *Kraków — Krakowa* (v slovenčine je zaužívaná zdomácnená podoba *Krakov — Krakova*), *Rzeszów — Rzeszowa*, *Tarnów — Tarnowa*, *Jędrzejów — Jędrzejowa*, *Grodków — Grodkowa*, *Jordanów — Jordanowa*, *Sobieszów — Sobieszowa*, *Zarów — Zarowa* a pod.

Toto pravidlo o striedaní poľských vokalických foném *u* (graficky *ó*) s *o* sa niekedy v dennej tlači porušuje: „*Vičanovcov*“ z *Chorzówa* privítajú i 4. februára na vlastnom trávniku (Práca, 5. 1. 1976, s. 8). — *Naši boli v T a r*

n ó w e. — Dorastenecký kolektív hádzanárov Tatranu Prešov štartoval pred niekoľkými dňami v poľskom *Tarnówe*. — Juniori *Tarnówa* — Tatran Prešov 21 : 14 (Prešovské noviny, 9. 1. 1976, s. 4). — Dvadsaťštyričlenná výprava Jednoty odcestuje dnes ráno autokarom do *Chorzówa* (Pravda, 28. 1. 1976, s. 8).

Slovník slovenského jazyka VI, s. 273, registruje ako samostatné heslo poľský miestny názov *Chorzów* s výslovnosťou *chožuf*. Okrem toho sa pri miestnom názve *Chorzów* v SSJ VI uvádza aj gen. sg. *-owa* a deriváty *Chorzowčan*, *Chorzowčanka*, *chorzowski*. V poľštine sa konsonantická fonéma *ż* (často) zapisuje dvoma grafémami *rz* (popri *ż*). Skupina grafém *rz* sa v poľštine vyslovuje ako *ż* (*rzepa*, *drzewo* — vyslov *žepa*, *dževo*), resp. v prípadoch znelostnej asimilácie ako *ś* pri spodobovaní po neznelých spoluhláskach (*przysomny*, *chrzest*, *krzak* — vyslov *pšitomni*, *chšest*, *kšak*). Aj v poľských miestnych názvoch *Rzeszów*, *Chorzów*, *Jędrzejów* skupinu grafém *rz* vyslovujeme ako *ż*. Skupinu *sz* vyslovujeme v poľštine ako *ś*: *Rzeszów* — vyslov *žešuf* (spoluhláska *-w* na konci slova sa spodobuje so spoluhláskou *-f*). V miestnom názve *Jędrzejów* je aj nosová samohláska *ę*. Na pravopis a výslovnosť poľských nosoviek upozornil F. Buffa v príspevku O písaní a výslovnosti poľských nosoviek (In: Jazyková poradňa. Zv. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 463–464). F. Buffa konštatuje, že poľské *ę* sa číta ako nosové *e* a podobne poľské *ą* sa vyslovuje ako nosové *o*, napr.: *Częstochowa*, *Nowy Sącz* (čítaj *čenstochova*, *novi sonč*).

Z príkladov derivátov *Chorzowčan*, *Chorzowčanka*, *chorzowski* od miestneho názvu *Chorzów* vidíme, že okrem vokalickej alternácie vokálov *u* (písané *ó*) a *o* pri skloňovaní takýchto miestnych názvov v poľštine i slovenčine dochádza k tejto alternácii aj pri substantívnych a adjektívnych derivátoch od miestnych poľských názvov na *-ów*: *Rzeszów* — *Rzeszowčan*, *Rzeszowčanka*, *reszowski*; *Tarnów* — *Tarnowčan*, *Tarnowčanka*, *tarnowski* a pod.

Pri miestnych názvoch ženského rodu typu *Zielona Góra*, *Magórka*, *Piotrówka*, *Sobótka*, *Starówka* a pod. pri skloňovaní nenastáva alternácia vokalickej foném *u* (písané *ó*) a *o*: *Góra* — *Góry*, *Magórka* — *Magórky* (v poľštine *Magórki*), *Piotrówka* — *Piotrówky*, *Sobótka* — *Sobótky*, *Starówka* — *Starówki* a pod. Táto alternácia sa neuskutočňuje ani pri substantívnych a adjektívnych derivátoch od takýchto poľských názvov: *Góra* — *Górčan*, *Górčanka*, *górský*. L. Dvonč v citovanom príspevku konštatuje, že v poľských menách typu *Zagórski* sa v spisovnej slovenčine dlhé pádové prípony neskracujú, lebo písmeno *ó* neoznačuje tu dlhú fonému, ale krátku fonému *u* (takže sa rytmické krátenie neuplatňuje). Toto konštatovanie L. Dvonča treba rozšíriť aj na adjektívne deriváty od poľských miestnych názvov typu *Zielona Góra*. Ani v týchto prípadoch sa v spisovnej slovenčine dlhé pádové prípony neskracujú, lebo písmeno *ó* neoznačuje tu dlhú, ale krátku fonému *u*: *Zielona Góra* — *zielonogórský* i *górský* — *zielonogórskeho* i *górskeho* atď.

J. Jacko

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 41, 1976, číslo 4. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, aj zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povoľené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk, 44, Amsterdam, Netherlands.

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Kčs 8,—